

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1976

A TARTALOMBÓL:

ILLYÉS GYULA:
ÖSSZEGEZÉS
NÉMETH LÁSZLÓRÓL

★

BIHARI SÁNDOR
LADÁNYI MIHÁLY
PAPP ÁRPÁD
PÁSKÁNDI GÉZA
TAKÁCS IMRE
TANDORI DEZSŐ
VERSEI

★

KERESZTURY DEZSŐVEL
BESZÉLGET
BODNÁR GYÖRGY

TATAY SÁNDOR:
DALLOS SÁNDORRÓL

WEÖRES SÁNDOR:
UTÓSZÓ
A „HÁROM VERÉB...”-HEZ

★

MOHÁCS-VITA:
BEKE KATA
SZAKÁLY FERENC

SZÁMUNK SZERZŐI:

BEKE KATA
BIHARI SÁNDOR
BODNÁR GYÖRGY
BODRI FERENC
CZINE MIHÁLY
CSÜRÖS MIKLÓS
GUTAI MAGDA
HEGYI GYULA
HERCEG ÁRPÁD
ILLYÉS GYULA
KENDE SÁNDOR
KENYERES ZOLTÁN
KERESZTURY DEZSŐ
KOVÁCS LAJOS
LACZKÓ ANDRÁS
LADÁNYI MIHÁLY
LAKATOS ANDRÁS
PAPP ÁRPÁD
PARTI NAGY LAJOS
PÁSKANDI GÉZA
PÉCZELY LÁSZLÓ
RADNÓTI SÁNDOR
SZAKÁLY FERENC
SZEKÉR ENDRE
SZENTMIHÁLYI
SZABÓ PÉTER
TAKÁCS IMRE
TANDORI DEZSŐ
TATAY SÁNDOR
TUSKÉS TIBOR
WEÖRES SÁNDOR
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

ALTORJAI ISTVÁN
BORSOS MIKLÓS
DISKAY LENKE
GELLÉR B. ISTVÁN
VARGA HAJDU ISTVÁN

arja Haidar 1973.

Arman
1975

Johnnie Walker

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIX. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

1976. DECEMBER

TARTALOM

ILLYÉS GYULA: Összegezés (*Németh Lászlóról*) - - - 1059

*

LADÁNYI MIHÁLY versei - - - - - 1063

SZENTMIHÁLYI SZABÓ PÉTER versei - - - - - 1065

KENDE SÁNDOR: Bakancstól - cipőig (elbeszélés) - - 1067

TAKÁCS IMRE versei - - - - - 1079

BIHARI SÁNDOR versei - - - - - 1081

TANDORI DEZSŐ: Előváros, aztán (vers) - - - - 1082

TÜSKÉS TIBOR: Képzőművészek műhelyében (*Beszélgetés
Altorjai Istvánnal*) - - - - - 1083

BODRI FERENC: Művészeti könyvszemle - - - - 1090

PÁSKÁNDI GÉZA: A nem-születés értelme (vers) - - - 1093

GUTAI MAGDA: Giacometti: Emberfej (vers) - - - 1094

HEGYI GYULA versei - - - - - 1095

PAPP ÁRPÁD versei - - - - - 1096

WEÖRES SÁNDOR: Utószó a „Három veréb hat szemmel”
antológiához - - - - - 1097

TATAY SÁNDOR: Ember, ember, ember! (*Hetvenöt éve
született Dallos Sándor*) - - - - - 1104

PARTI NAGY LAJOS versei - - - - - 1106

HERCEG ÁRPÁD versei - - - - - 1108

*

Nekünk Mohács kell?

SZAKÁLY FERENC: XVI-XVII. századi történelmünk né-
hány kritikus kérdéséről - Mohács 450. évfordulóján 1109

BEKE KATA: Párhuzamos félreértelmezések - - - - 1120

*

Irodalomtudásaink tóruma

KERESZTURY DEZSŐVEL beszélget BODNÁR GYÖRGY 1124

*

CZINE MIHÁLY: Seregek mögött (<i>Ladányi Mihály válogatott versei</i>)	- - - - -	1131
RADNÓTI SÁNDOR: Tandori szonettjeiről	- - - - -	1133
KENYERES ZOLTÁN: Versekkel a világ körül (<i>Weöres Sándor: Egybegyűjtött műfordítások</i>)	- - - - -	1136
PÉCZELY LÁSZLÓ: Tüskés Tibor: Versről versre	- - - - -	1138
CSÜRÖS MIKLÓS: Takács Imre: Beismerések	- - - - -	1141
ZENTAI MÁRIA: Héra Zoltán: Fekete öröm	- - - - -	1143
LAKATOS ANDRÁS: Papp Árpád: Metszéspontok	- - - - -	1144
SZEKÉR ENDRE: Goór Imre: Csigolyagyöngyök	- - - - -	1147
KOVÁCS LAJOS: Sáránci József: Tűzoltók napja	- - - - -	1148
LACZKÓ ANDRÁS: Gutai Magda: Dalok egy régi házból	- - - - -	1149
A Jelenkor krónikája	- - - - -	1152

K É P E K

BORSOS MIKLÓS rajzai	- - - - -	1062, 1078
GELLÉR B. ISTVÁN rajzai	- - - - -	1103, 1130, 1151

M ű m e l l é k l e t e n

ALTORJAI ISTVÁN krétarajzai
(*Cseke Zoltán fotói*)

A b o r i t ó n

- 1., 4. DISKAY LENKE rajzai
2. VARGA HAJDU ISTVÁN rajza
3. GELLÉR B. ISTVÁN rajza

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72. Ft.

76-4736 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25-906

ÖSSZEGEZÉS

NÉMETH LÁSZLÓRÓL

Hökkenet és önvád.

Ezek Németh László útjának vezérszavai. Az olvasó egyszerre érez ámulatot és lelkifurdalást.

Ezzel küzdött ő maga is. Nem győzte a világot csodálni. És nem szűnt meg fölháborodni azon, amit látott.

Visszatekintve a pályára, az ember csak forgatja fejét, mennyi rendkívüli adottsággal és adománnyal halmozták el égi és földi sorsintézők – a szellemi és anyagi talentumok milyen rogyasztó tömegével – azt a fiatalembert, aki a Németh László névvel a magyar szellemi életben ötven éve megjelent s azt a hétköznapi nevet azonnyomban egyedülivé tette.

Ennyi képesség tetejébe ennyi szerencse.

Amit örököl, anyagiakban: az átlagnál nagyobb jómód. A feltűnő szép mama hozománya egy bérház a pesti Andrássy-út mellékutcajában. Eszményképnek való apa – félig tudós, félig atléta –, aki még romantikus hős-fényt is kap: hadifogoly éppen a fia serdülő kora idején. Az apai nagyszülők: zsirosnál is tehetősebb és tekintélyesebb parasztok, szorgalommal és képességgel megszerzett száz hold birtokában, volt nemesi kúriát lakva.

A fiú első lépésétől fogva két épületesen ellentétes világban forog ott-honosan s megbecézetten. Itt zongorázni tanulhat, teniszezni, vívni az érzékeny mama kívánságára; amott lovat hajtani, kaszálni, versenyt a paraszti sorban (büszkén) maradt sok unokatestvérrel és rokonfiúval. Ő maga egyetlen gyermek.

És csoda-gyerek, elméjére nézve. Váltogatja az iskolapadokat, de ahova beül, az óvodától az érettségiig: eminens. Olyanfokú szellemi képességgel, hogy önképzőkori meglátásait még férfi ésszel is – az ő kritikusi elméjével – művei sorába illeszti. És kezdettől fogva lényegkereső komolyság, ok-kereső elmélyedés.

A munkában favágónak való szívósság és teherbírás.

Alkatra pedig: jó termet, amely kilométereket úszik a Dunán, de sok ölnyi földet is fölás óraszám. Arcáról pedig, férfiről szólva, szinte beszélni sem illik, oly szép, oly megnyerő; koránál mindig egy (ha nem két) évtizeddel fiatalosabb.

Reggeltől-estig tud ülni könyv fölött. Nyelvtanok fölött is: két hónap alatt megtanul egy-egy idegen nyelvet (harminc éves koráig tizenkét nyelven olvas). De így szívja magába a filozófia, a természettudomány legrégibb és legújabb eredményeit. Orvosi egyetemet végez; de beiratkozik a görög szakra is. Legszívesebben pedagógusnak képezi magát. Kenyérkeresete így lesz: iskolaorvos.

Még megnyerőbb személyes viselkedése: jól nevelt úrifiú, de az udvariasság minden formája már ösztönéből működő; ám ugyancsak ösztönö-

sen oly szerény, ahogy a vendégek asztalához odavont parasztfiúcska sem. Pirulni tud, a szeretet jeleivel pislogni, elhúzódni.

Aztán a (fiatalkori) házasság: a szép, friss eszű, a közönségesnél is jobbmódú, hozzá való és életrevaló (természetét kiegészítő), vitázó, de önfeláldozó feleség, sikerült szép gyerekek, (majd unokák).

Sikerei vannak mindenütt. Nem volt olyan hely, ahova belépve nem volt azonnal sikere. Azaz nem lehetett volna.

S aztán mondhatni ezek arányában kezd afféle – isten-ítéletnek nevezett – hitpróbák lángjaiba lépni ő, olyanba, aminőbe hajdan hitvallók és eretnekek, szentek és vajákosok indultak, nem csupán kényszerítve, hanem maguk akaratából is; oly szentül hiva, hogy igazuk és védő-istenük van. De ez a mi hő-sünk ezt még csak nem is vakon vagy eszelősen mívelte.

Nagyon jól tudta, mi az a láng, – elemezte azt ő maga még tudományosan is – az összetételét és testi-lelki hatását. Ment – ezúttal nem szerényen, azaz ha szerényen is, de emelt fővel egymás után annyi hit-, ész- és jellempróbáló tűzbe, amíg csak nem találta magát valamiféle pokol lobogó kellős közepében, kijárat nélkül. Ott is az volt, ami volt.

Szinte sercegett, miközben szemünk előtt – hogy ünnepiesen fejezzem be – eleméztődött, (holttetemét is – végrendelkezése szerint – elégetésre szánva) oly módon, mintha ez a mi hasonlatunk át-átment volna s nyomot hagyott volna az ő fejében is. Mert hisz annak a szépszólamos pokolnak bugyrait így hívták: kenyérgond, muszáj-munka, denunciálások már-már eredményes sora, hogy börtönbe vessék, rendőrségi elővezetés, néha-néha nyomor és fagyoskodás, meg nem értés köznevetséggel tetézve és végül kudarc a legfontosabban: hogy népét talpraállítsa, az előre látott katasztrófától megmentse.

Nincs belső köze a szellemi élethez, azaz egy nép tudatához annak, akit ilyen sors láttán nem lep meg előbb vagy utóbb (későn vagy korán) valamiféle büntudat: és én? Hogy néztem ezt én? Mire véltem ezt a pályát? Olybá tekintettem-e, hogy a rajta lépdelőt részvételt követtem-e, (legalább szemmel), vagy netán még próba-lángjait is szítottam?

Ebben okkal-ok nélkül, tehát joggal-jogtalanul másfélék lehetnek a fejmozdulatok.

De abban, hogy ez a mutatvány értünk történt – végettünk és miattunk – abban nem oszolhat meg a vélemény.

*

Németh László egy éve hagyott el bennünket.

A szellemi életműködés különös törvénye a föld minden részén, hogy a nagy alkotók a haláluk után, amidőn nevük a kandeláberek lángjától is segítve országosan megragyog, átmenetileg homályba merülnek. Hogy aztán – néha bizony hosszú idő után – már állandó fénnel merüljenek ismét föl, – föl most már nem a napi életnek, hanem a szellemi életnek korok fölötti csillagrendszerébe.

Németh László életműve nem került efféle purgatóriumi homályba. Talán azért sem, mert homályba ezt még alkotójuk élete során nyomta annyi-szor a meg nem értés, a félreértés, meg a félremagyarázás. A ferde ízlés, a még jóhiszemű vitatársaknak is félre-félrevágó szemjárása.

A nem csökkenő, sőt növekvő érdeklődést nem a félreértések tisztázása

okozta, nem is Németh László szóhasználatának tüzetesebb megvilágítása. Ma már sok olyan szándékát látjuk tisztábban, épp az arányosító távolság folytán, amit akkor épp közelségük miatt nem nézhettünk világosan: perspektívikusan. Említsük meg – ítéletmondás igénye nélkül – csak a három legtöbbször fölrottat.

Meg-megdereng ma már, hogy a nevezetes „harmadik út” nem a szocializmus irányának tagadása volt, hanem a hitleri „szocializmus”-é, a koncepciók pörök államvezetéséé; hogy a „minőség forradalma” messze előre érezve az értelmiség felelősség-tudatát akarta forradalmasítani; hogy a „hígmagyarország” nem faji megjelölés volt, hisz elsősorban olyan korabeli „fajilag” is magyarnak minősülő szellemi és társadalmi vezetőket céltott meg, mint Szekfű; csaknem kivétel nélkül az uralkodó, sőt hivatalos szellemiség törzsököseit.

Mindezen – valamikor befejezendő vitáktól függetlenül – a művek vitathatatlan értékeivel hat növekvő erővel Németh László teljesítménye.

Sok kötetnyi már a tanulmány, amely azt az alkotás-kolosszust más-más irányból oda-odalövellt fénysugárzóként megvilágítja. Van köztük, amely röntgen-i behatolással a csontozatot keresi. De legtöbbjük – már csak megszabott terjedelmük folytán is – úgy hozza közelbe az életművet, hogy megint csak dimenziót teremt köré, térbe helyezi. Mégpedig írójuknak a műhöz való kapcsolatával, ennek személyes nézőpontú ábrázolásával. Vagyis a megfigyelést visszaemlékezéssel hitelesítve.

Ezt teszem magam is.

Hazugság fölfedezésére szinte születésénél fogva éles, tehát kegyetlen tekintet a világba (de önmagába is). Amely ugyanakkor a legkisebb részletet és árnyalatot is rögzíti. Ugyanúgy működő fül.

„Szerettem az igazságot”. Ez a jelige vitte Németh Lászlót a tűzpróbák poklába. Nem tudott élni, ha nem mondta szüntelenül azt, amit ő igazságosnak vélt. Valamennyi lelki képessége közül a legmagasabbrendű: kihallani a tények beszédéből – leghalkabb suttogásából is – az igazságot, meglátni a legleleplezőbb álarc alatt is a valóság vonásait. Aztán kifejezni azt: áttenni a nyelv, a fül, a szem – emberi, az emberi érzékszervek dolgává, azon árnyalatosan és hitelesen.

A valóság és hitelesség viszonyáról tudnék én egyszer Németh László műveiről szólva kimerítő tanúvallomást tenni. Mégpedig mint úgy-ahogy közvetlen szem- és fültanú.

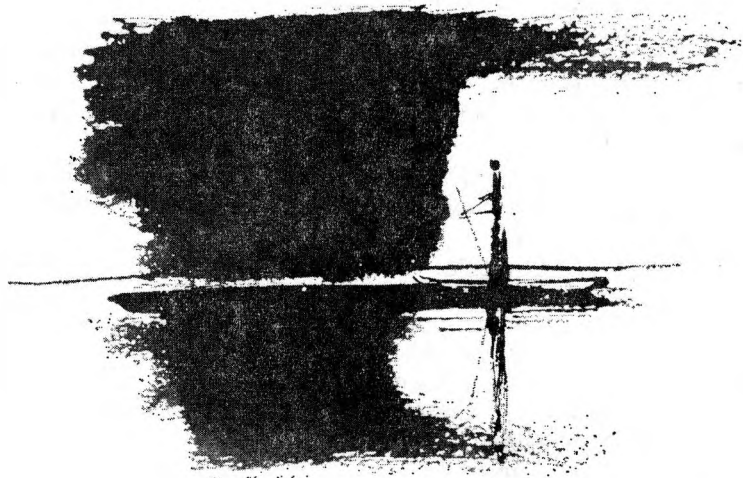
Magyarországnak az a tája, ahol kora gyermekségétől fogva Németh László a vidéki, népi élményeit kapta, ahova férfi korában is vissza-visszatért, amely több művének is színtere, az az én gyermekkoromnak is legszűkebb karikájában fekszik. Mezőszilas és Ozora – az ő családjának és az én családomnak egyaránt népi és népes fészke közt csak néhány – kilenc – kilométer a távolság; határuk összeér. Épp oly közeli Cece is, (ahova majd az Iszony hősnője menekül).

A véletlen folytán tehát annyira közös nyelvjárás, szokásrend, éghajlat, szemlélet formált bennünket, hogy nem egy mondata olvastán el-eltűnődtem: vajon mások is értik-e ezt, azon árnyalatosan? Kivételes helyzetben tudtam magamat, olyasfélében, mint hangversenyterem közönségében,

aki maga is zeneszerző. Hogy „lötyikél”, meg „milyen beszédet teszel megint?”, anyám hangsúlyát elevenítették meg a dobhártyámon; a „paszita” a lőszön termelt parasztborok ízét hozta az ínyemre; az őszi vendéglátások kifogyhatatlan piroskáposztás lúd-pecsenyéje, mellyel a fogságból megtért Kertész-sógort eteti a rokonság – nekem is eltöltötte a gyomrom már az illatával is.

A harminc felé jártunk, amikor Németh Lászlót először láttam, ugyancsak merő véletlen folytán, Basch Lóránt Balaton-utcai lakásán, rögtön élénk vita-félébe bocsátkozva a mindkettőnk által minden ága-bogában jól ismert tárgyról, – Füst Milán költészetéről, ha jól működik emlékezőképességem hangfölvéveje. Együtt jöttünk le a lépcsőházban, de itt már szótlantul, valami homályos illendőség hatása alatt. A Margit-hídi villamos megállóig is legfeljebb közlekedésről ejtve hangot; vagyis még a személyesen összeismerkedő írók szokásos kérdéseit sem vetve föl: maga miből él, hol lakik? Holott írásból jól ismertük egymást. De ő akkor is, később is féltékenyen függetlenítette azt, ami a közre – az irodalomra – tartozik, attól, ami személyi. Néhány híján húsz év telt el, mikor ilyen mondat esett köztünk: „Ángyod neked Babay Eszter?” (A Tükrösről Cecére futó Nellike abban a Babay-házban tért magához, ahol viszont anyám öccse volt vő.)

Hogy derűsre fordítsam a szót, nem volt veszélytelen távoli atyafiság révén sem Németh Lászlónak sem szem- sem fül-közelébe kerülni. Önfeláldozóbb lelket – főleg férfiban – keveset ismertem, ismerhettünk nálánál. De igényesebbet sem. Ez az igény a maga könyörtelen igazság- és eszményszolgálatában épp azzal, hogy távolra országot világított és melegített, közelről bizony égetett és szemet-kápráztatott. Vannak nagy alkotók, akik a rengeteg szépet, amelyben részesítenek bennünket, afféle csalétkül nyújtják. Hogy viszonzásul tőlünk legalább a lelkiismeret-furdalás jeleit kapják. Legalább ígéretet arra, hogy áldozunk mi is azoknak a szerintük mindenható, de mi tudjuk, hogy nem lágyszívű eszményeknek, melyek elszánt szolgálásában ők életüket adták.

BM
1965

Különbségek

*A királyok
nem sírnak
konyhaasztalra borulva,
barackpálinka helyett
nem isznak szódavizet,
a királyok
nem mennek huzatos kapualjba,
amikor szégyellik a
büté előtt összeszámolni
tele királyságuk maradékát,
a királyok
nem lépnek meg
a klozeton át
a főpincér előtt
hóvégeken –*

*a királyoknak
évente új
titkárnőjük van és
külön-vonalon telefonálnak
vacsora-ügyben,
a királyok jóízűsüek és
étvágyuk megfelelő –*

*a királyok
nem rossznyomású hetilapok
divatfotóitól vágyakoznak,
hivatalból kapják
a Life-Magazint,
az Új Írásról nem is beszélve,
amelyben mi
a világmegváltás
izgalmától fakón, ám
derűs hangvételű művekkel
csörtetünk
egy gödörbe.*

Etűdök

1

Saját hazádban néger énekes
a fehér ültetvényesek között,
akik kicsipve
sétálnak a belvárosokban,
hol gyűlölet-szagú a szél
és intrikák kísérik utcahosszat,
nyakadon minden dalod új kötél.

2

Mint az állatra,
rám van sütvé két ikszed,
XX. század.
Kaktusszal díszített szögesdrót-kalitkából
lesem csodáidat,
hogy ne lássam
a romlást eszméiden.

3

Nehéz az embernek, nehéz,
ha nem csillagász, tengerész,
ha folyvást csak a földre néz,
hol folyvást elakad dalom,
mint szellő a bozótoson,
s nem mozdul, mint a mozgalom.

4

Uram, tégy alkalmazkodóvá engem,
hogy együtt élhessek harmóniádban,
akikkel rég torkig vagyok, ámen.

Don Quijote búcsúja

Én, romantikus gladiátor,
jó realista leszek mátol.

Csak orromig nézek, miáltal
nem látok már a ködön által.

Illendően és gráciával
összeparolázom a mával.

Nélkülözött kegyekre vágyom,
ezért múlok ki puha ágyon.

Körüláll majd sógorom, ángyom,
s fantáziátlan árvaságom.

Don Juan találkozik Loyolai Szent Ignáccal

„Iñigo López,
te sánta ördög,
kit szentté avatott egy golyóbis Pamplonánál!
Te vörös törpe, utállak himnuszaiddal egyetemben.”

„Én is utállak, Juan,
rád gondoltam manrézai magányomban,
a barlangban, melynek falán
felváltva nyíltak meg képzeletemben
üdvösségre vezető utak és női ölek.”

„És rám gondoltál Rómában, Velencében,
Cipruson és Jeruzsálemben,
Bethániában, Betlehemben, és
mikor ittad a Jordán vizét?”

„Kerestem a szentséget és megtaláltam
magamban, és szenteket neveltem
az emberiségnek, olyan szenteket,
amilyeneket megérdemel.”

„És én kerestem az embert a szentekben,
és megtaláltam, és elhatároztam,
magamévá teszem az emberiséget,
és minden asszonynak bebizonyítom,
benne van a mennyország.”

„Én figyelmeztetem az embereket
a halálra s az örök életre utána.”

„Én pedig figyelmeztetem őket
az életre, s az örök halálra,
és irgalmas szamaritánusként
meghágom rendre a lányokat, asszonyokat,
elhintem magam a világban,
és nekem minden magom jó talajra hullik.”

„Én Isten katonáinak támogatásával
hadba vonulok a Gonosz ellen,
és kötök ott, ahol oldani nincs mód.”

*„És én egymagam és kétségbeesetten
oldok ott, ahol kötni nincs lehetőség.”*

*„Én Krisztus rideg és hajlékony töre vagyok,
s ledöföm Júdást, akit ő istenségében megszánt.”*

*„Én Jézus tanítványa vagyok, s magamévá
teszem Mária Magdolnát, akit ő megszánt,
de magáévá nem tehetett.”*

Ha

*Ha a világ összes embere,
a világ valamennyi nyelvén,
egyszerre elkiáltaná:
IGEN,*

*akkor az Isten legigazibb neve lenne,
s hallatára felébredne téli álmából
az Öreg.*

*Ha a világ összes embere,
a világ valamennyi nyelvén,
egyszerre elkiáltaná:
NEM,*

*akkor az a Sátán legigazibb neve lenne,
s hallatára kiszorulna a külső sötétségre,
hiszen felismerték.*

Intelem

*Ördög ellen légy az ördög,
csütörtököt mond csütörtök,
alázatost az alázat,
büst illesse meg a bánat,
jóhoz légy, akár az angyal,
csodákhoz lépj ámulattal,
s azokat, akik megölnek,
siránkozás nélkül öld meg!*

Bakancstól — cipőig

Ott állt ez az irgalmatlanul nagyra nyúlt, erős gyerek Galgóczi Ferenc előtt, lehajtott fejjel, egy pár fekete félcipőt lógatva a kezében.

Erről kellene még leszoktatni, hogy ilyen istentelen buzgalommal kezdje vizsgálni a mozdulatlan földet, azonnal, mihelyt megszólítja valaki.

Igaz, erre a cipő-ügyre nem készülhetett.

A műhelyben, a szálláson, de talán már az egész gyárban se figyelt arra senki, hogy miért fordítja el a tekintetét ez a gyerek, és miért nem néz az ember szemébe, ha szólnak hozzá. Röhögni se röhögtek rajta már rég, alighanem megszokták olyannak, amilyen – vagy ő szokta meg a röhögéseket: a gúnyolódásokra nem rándult szűkre a szeme, s ha a szálláson csak úgy feléje röpült valami, gépiesen fölkapta a karját, vagy ha elérte valakinek a hátát, annak bevert egyet ököllel, és azzal csönd lett. Mert nemcsak viccből vagy mutatóból nőtt ekkora kamasszá, hanem ereje is volt hozzá, s ez elég hamar köztudomásúvá vált. Hírét nem verekedéssel alapozta meg, hanem előbb-utóbb szépen terjedni kezdett róla, hogy mindent rá lehet bízni, mint egy igáslóra. Nem kell kérdezni semmiről, mert úgyse válaszol – viszont megemeli más helyett is, amit amaz nem bír vagy nincs hozzá kedve: – kiáltunk csak a Sós Pistának, majd ő elvégzi, elég hülye hozzá!

Éppen ezért nem is hívták Sós Pistának soha, hanem mindjárt az első naptól Lükének. Valahogy így adódott. Az ilyesmi könnyen megy.

Galgóczi Ferencet se szólítja senki a nevén. Ha emlegetik a brigádvezetőjüket, legföljebb brigadérosra kerekítik. Pista meg rászokott gyorsan, hogy Gala szakinak mondja.

Tehát ez a Gala szaki volt az, aki az üzembe behozta, a tanműhelyig is ő vezette el – de érthetetlen rossz szokása, hogy egészen senkit se lökdös a többiek közé, hanem a felső műhelyből ide lekanyarodó vaslépcső csigafordulójában elengedi és váratlanul a sorsára bizza az új fiút, menjen csak egyedül tovább, és érkezzék meg a társai közé a maga leleménye szerint, ne a brigadéros tekintélye védelmében.

Vagyis, Sós Pistával se indult gonoszabbul a dolog. Ott állt az égben, a műhely fölött, a vashídon, percekig tűnődve azon, hogy mikor induljon meg. Bénán és tanácstalanul cövekel, semmivel se másként, mint elődei annak idején.

De az ő bakancsai! Azok a förtelmes bakancsok! Úristen, azok miatt még akkor se mozdulhatott, amikor pedig már maga is úgy érezte, hogy illenék. Mert ugyanakkor azt is érezte, hogy ha csak egyet csosszana, ez a vashágcsó akkorát visszhangozna tőle, mintha üres pléhkannákat görgetnének a tetőzet gerendáin.

Odalent, a satupadok között, fenékre-verődi folyt éppen. (Ha legalább ezért rájuk gorombított volna a brigadéros!) Az egyikük valami éktelenül magas hangon, hosszú percekig kitartotta a vezényszót:

– Húúúúúúú!!!

Amíg végre akkora tenyeres csattant valakinek a nadrágján, mintha egy óriási bőrlapot csaptak volna neki a falnak. Aki kapta, továbbra se látszott a feje, nem, – viszont a gurgulázó, nyerítő, többszólamú röhögés hangzavarában újra az a vékony, hosszú vezényszó kacsaringózott az égre:

– Húúúúzd!!!

A térdüket verték, úgy ordítottak örömben – hogy megint csak ugyanannak kell lehajolnia a gyűrűbe, nem találja el a szerencsétlen soha, ő tartja itéletnapig is, ha így megy tovább.

Ekkor koppant meg a vaslépcső, odafönt, a fordulóban, először.

Dehogyan koppant. Akkorát dördült, hogy annak a vékony hangúnak bizony fönnakadt a keze a levegőben, és elfelejtett az előtte feszülő nadrágra sújtani.

A többiek is elnémultak. Aki az ütest állta volna, nem mert fölegyenesedni, hanem úgy, földig hajolva, terpesztett lábai közül pislogott vissza.

Fölfelé nézett mindenki, a vaslépcső irányába. Tekergették a fejüket, mintha a váratlan mennydörgés utómoráját várnák.

Először egy pár ormótlan bakancs jelent meg. A vashangú dördülések közül a harmadik után vehették szemügyre, hogy miféle ócska zsinórral volt ez a színtelen lábbeli megkötve. Rojtosodó madzaggal, vagy fonott hánccsal, vagy mi a nyavalyával. Nagy ez ennek a lépegető exkavátornak (mi az, hogy nagy? – mint egy ganéjba vert vályú!), hogy lehet ebben járni?! Nem is volt az tisztességes lépés egy se, ahogy megcsoszant, nem emelte meg a lábát, hanem húzta, mintha farönkök lógnának a derekából. Ez a csikorgós zene visszhangosan akadozott, egyre hangosabban, ahogy az óriási fiú közeledett.

De egyszerre megállt. Csak még egyet csoszant, aztán egy dörgős koppanással vége lett.

– Új veréb! – szakadt föl végre a vékony, ámde vezéri, bátor csataszó.

Pista meg csak állt, és nem szólt rá semmit. Pedig, mintha vezényszóra, egyszerre vágódtak elébe mind, és ott horgonyoztak mellette, kihívón, hősi mellénnyel, a nógató csönd fenyegető kajánságával – na, mi lesz?!

Súlyos és kemény némaságban mustrálták egymást percekig. Pista ezt is állta. Lehet, hogy dühösen nézett rájuk vissza, s ez alighanem egyiküknek sem tetszett.

Az, akinek a feje imént csak a lába közül látszott, az, aki estig állta volna a lórúgásokat is jajdulás nélkül, ő szólalt meg elsőnek. Nyugodtan, igazán nem szádló hangon, hanem szelíd tárgyilagossággal:

– Nem köszönt.

Mire még egy szó jelentkezett:

– Tényleg.

– Néma ez! – állapította meg nyomatéku! gyorsan egy harmadik, bölcsen és sokkal hangosabban, a fölfedezésétől ittasultan. – Bizisten, néma!

A vezérféle azonban, ellentmondást nem tűrve, élesen letorkolta valamennyiüket:

– Frászt! Lüke!

•

... Mások is voltak a tanműhelyben állami gondozottak, az egyszerűség kedvéért árváknak hívták őket, amíg ez a kérdés téma lehetett. Körülbelül ugyanúgy kerültek oda, mint Sós Pista. A különbséget nem egyedül az ormótlan bakancsok jelentették, hanem az is, hogy neki igenis voltak szülei.

A Sós Pista szülei . . . – Régen utánanézett ennek Galgóczi!

Apja Kecskeméten volt valaha pincér. Fekete-frakkos fizetőpincér. Ugyanabban a kávéházban, ahol pikolófiúként először lépett tálcaival a vendég asztalához. Amikor 1944-ben a front a nagytemplomhoz ért, otthagytá a kávéházat, és a Pest felé hömpölygő, menekülő áradat után vetette magát, de a karját lövés érte. Maga se értette, hogyan jutott el mégis Pestig, hiszen elég gyöngye volt, azért is úszta meg a frontszolgálatot.

Pesten nem kellett pincérnek; másféle munkára várták akkor az embereket. Csakhogy neki nem gyógyult meg a keze. Éppen a jobb keze. Lassanként újra nyíltak a kávéházak, a kocsmák: járta őket reggeltől estig, de csak elbeszélgettek vele, itallal kínálták – dolgozni azonban nem hívták. Hiszen a rossz kezével a tálcat se tudta biztosan tartani.

Később már kinálás nélkül is ivott. Aztán mindkevesebb helyen örültek neki, pedig már nem állás miatt tért be – de jobb, ha másutt issza meg az ilyen a féldecijét!

Pista már ott született, Pesten. Akkor még abban reménykedtek, majd sikerül azért valami: kisebb helyen vagy a külvárosban, ahol nem baj, ha a másik kezével hordja a tálcat.

Azokra a napokra emlékezett Pista, amikor apja délelőtt hazahozta a bort. Ő a kályhánál ült, mindig fázott, apja pedig nagy léptekkel járt előtte föl-alá a szűk ablakú szobában. Eljátszotta neki, hogyan kell meghajolni a vendég előtt, megköszönni a borralalót, s hogyan kell a nagypénzt elegánsan a börtárcába helyezni. Kecskeméten még így beszéltek vele: – Főúr! Fizetek! – S Pista nagyon büszke volt, hogy az ő apjának mindenki fizetett.

Amikor az üveg felénél tartott, az ágypokrócot a dereka köré tekerte, hogy bemutassa a fiának, milyen ruha volt az a bizonyos frakk.

Kiürült az üveg, s akkor arról mesélt, hogy Kecskeméten márványfalú volt a nagykávéház, belül meg csupa tükör – s mutatta megint, hogy milyen ügyesen kellett itt járnia az embernek a rengeteg asztal között, szombat este.

Járt, lépkedett a szobában, kerülgette a mosdóállványt, a szeneskannát, az egyetlen széket, mintha ama márványlapú asztalok között ezüsttálon fécánsültet szolgálna föl. Néha megingott és nekidőlt az ablaknak. Ilyenkor hangosan káromkodott, és fölnyitotta a második borosüveget.

Ha a karja újból fájni kezdett és az üszkösödött seb helye kivörösödött, akkor többet ivott, s tehetetlenségében ordítozott. Pista ilyenkor elmenekült hazulról, idegenek hozták meg estefelé.

Amikor Pista öt- vagy hatéves lehetett, akkor Sós Kálmán sohase járt már haza éjszakára – megtűrték Budán egy vendéglőben, a ruhatárban. A kabátokat se tudta rendesen föladni a vendégekre; észre ugyan nem vette ezt senki, egy-két üveg bor azonban már nem volt elég ahhoz, hogy ezt a szegényt reggelre lemossa. És nem mesélt már otthon Kecskemétről, hanem befeküdt ruhástul az ágyba. Az asszony ilyenkor elzavarta Pistát, hogy ne lármázzon.

Lábatlankodott hát Pista az utcán a kirakodó tejeskocsik körül, sodródott a munkába siető emberek között, a piacon, a buszmegállóknál, – félrelökték, ráripakodtak, mások heccelődtek vele, egészen jól múlt az idő, – csak azt nem értette, hogy este otthon miért pofozzák meg.

Amikor nyolcéves korában egyszer délben merészkedett haza, mert rettetesen zuhogott az eső: részeg dühvel mind a ketten nekiestek.

– Ronda kölyke! – rikoltzott az anyja. – Eláztatja a ruháját! – és egy váratlan pofonnal a falhoz lódította.

Pista – bár egyébként soha nem sírt – bögni kezdett. Erre az apja közéjük vágott:

– Elhallgassatok!

Megértette Pista, hogy rosszkor ért haza – talán gyötri apja karját megint a régi seb. Az üres üvegek az ágy lábánál, azok is arra vallottak.

– Én? ... ÉÉÉÉn hallgassak?! – csattant föl az asszony, és a sarokból az emberhez lökte a gyereket. – Neveld hát!

Ott is kapott egy pofont.

– Fogd be a szád! – rugta arrább az ember az asztalt, és rávert a felesége hátára.

A csattanástól egy pillanatra se lett csönd, Pista csak azt látta, hogy anyja két kézzel odasújt és kiveri a borosüveget a férfi kezéből – de az apja mégis őt kapta el:

– Az istenteket! – bödült egyet, és nekinyomta a vaskályhának. – Száradj hát meg, a fene a ronda fajodat! Száradj meg, hogy ne vonítson már az anyád!

A haja odasült, a ruhája gözölgött; – a rettenetes kiabálásra a szomszédok törték rájuk az ajtót.

Ekkor vették Pistát állami gondozásba. Nyolcéves volt.

*

... És most, annyi év után, ott állt ebben a csupa-vas műhelyben, s mielőbb meg kellett volna értenie, hogy miért is kapta ezt a fekete cipőt.

Mind ott topogtak körülötte a fiúk, ugyanúgy bámulták, mint azon a legelső napon, amikor Gala ide beterelte közéjük. Bár inkább a fenékre-verősi indult volna most is: azt se bánta volna, ha egymásután ötször kellene állania a vezér istentelen ütéseit – csak ezt a kegyetlen némaságot törné már valami.

Egyedül a Zoli fején volt sildes sapka, a többinek a svájci is jó. Az ő garázda haja azonban még a sild alól is előbukik mindig. Azt hitte, most van itt az ideje, ilyenkor senki se figyel, most kell hát megnevedesítenie. Bohus Matyi azonban észrevette: ő az egyetlen fehér arcú a tanműhelyben, szemüveg is vágja az orrát, s a mértani feladatokat ő írja a legszívesebben a táblára (az egyetlen művelet, amiért soha nem csúfolják; legyen csak ő a professzor, mert ha ő krétát fog, nincs már vész: a többinek nyugtot hagy az oktató).

Szóval, a Professzor észrevette abban a nagy csöndben, hogy Törő Zoli titokban megint a drótkéfét ragasztotta volna félre a homlokából – rákiáltott hát:

– Nincs víz a csapban, cigány!

Más azonban ezután se történt. A vezér se vert oda senkinek, még a mindent tűrő Dögönynek sem. Kidüllesztett mellé állt ide percekkel ezelőtt, hátrafont kézzel, s a zubbonya gombjai majd lepattantak. Olyan szorosan került szembe a két fiú, egymás leheletét is érezhették, de Pista szája meg se mozdult, csak a szeme szűkült egyre kisebbre.

Legalább a Gala szaki szólalt volna már meg!

Csak hát Galgóczi Ferenc se tudott még elszámolni pontosan saját ma-

gának se, hogy miért annyival fontosabb neki ez a rémült fiú, mit akar vele, lesz-e belőle valaki, s ez-e az egyetlen útja annak, hogy emberré váljon, – vagy hogyan tovább, mit csináljon vele? Hiszen nagyjából rég megszokta mindenki, hogy ilyen ez a behemót és tunya kölyök; rendben van, ennyi ember között mindenféle akad. Neki, mint brigádvezetőnek és mint KISZ-titkárnak is, ezerféle lehetősége nyílt arra naponta, hogy megvédje, segítse és siettesse a fejlődését, és el is követett mindent, hogy a közös munka valóban embert faragjon belőle. Mégis: a Lúke-ségnek igazában csak úgy lehet véget vetni, gondolta Gala, ha önismerethez segíti a fiút, ráébreszti valamiképp arra, hogy bizhat önmagában. Nem visszaadni kellett az önbecsülését – hiszen soha nem is becsülte magát többre egy alkalmas nyelű kalapácsnál –, hanem egyáltalán rádöbbeneni arra, hogy: valaki. – Igen; de hogyan?

Csakis munka közben. Másképp nem megy, ez nyilvánvaló.

Több és keményebb munkát vállalt hát a brigád részére, jóval többet, mint amennyi a megszokottak szerint elvárható lett volna. Éspedig pontosan azért, hogy ezek a hősködő nagyszájúak kénytelenek legyenek a Sós Pista bivalyi munkabírására is számítani. Hogy nehezen bár, de előbb-utóbb mégiscsak maguk közé tartozónak érezzék, és ráébredjenek arra, hogy nélküle bizony nem sokra jutnának. Szükségük legyen rá, miatta érje őket is a megbecsülés, valahogy együttesen produkáljanak olyasmit, ami azelőtt nem sikerült. Felnőtt munkát talán, vagy majdnem azt.

Ilyenkor persze még a legvagányabbnak is a tiltakozás az első szava. Ezt az ellenkezést megtörni, ezt ugyan sohase lehetett hatalmi szóval. Mert nagyon is jól sejtették őket, hogy miről lesz voltaképpen szó, és olyan hangereővel zúgatták a gépüket mind, amikor Galgóczi megjelent a felső műhely felől a vaslépcsőn, mintha elhatározták volna, hogy azértse fogják meghallani a brigadérost.

Galgóczi meg csak nézte egyelőre egyiket is, másikat is, igazított közben a Dögöny késén. Néhány évvel ezelőtt még ezen a gépen dolgozott ő is, ismerős a melege, mint barátnak a barát keze; – aztán megint a fiúk... Jó lenne a fejükbe látni.

– Odaát, a másik brigád... mi is a nevük? – kezdte pedzegetni óvatosan.

– Akarat! – felelte Bohus kelletlenül, s el is fordult.

– De hogy hívjátok ti?

– Vakarat! – kapta Zoli a szájához az öklét, úgy nevetett.

– Vakarat, ugye?! Vakarat! De ők azért elkészülnek öt géppel. Öttel!

Vinczéék már bele is fogtak; ezt nem mondtam?

A vezér nagyot legyint, majdnem oldalba veri a Dögönyt:

– Ki törődik a Vinczével?!

– Megmondod neki is? Úgyis egymás mellett ültök az iskolában!

A Professzort sértette a legjobban az összehasonlítás:

– Amit eddig dolgoztunk... – fogott bele körülményesen – egyszer se mondta rá senki, hogy nem jó...

– És azt se, hogy nem elég! – vágott közbe Kavicsos.

– Más érvek nincsen? – lépett közelebb Galgóczi.

Vonogatták a vállukat, vakargatták a sapkájukat, Zoli még az orrát is megdörzsölte, aztán – csuda tudja, miért? – leült a földre, okosabb nem jutott eszébe. Érv, érv...

– Minek? – futott ki a száján.

– Hogy minek? Na, majd megmondom. Hozz csak ide két csavart!

Zoli fekete szeme akkorára nyílt, majd elnyelte a szaki bácsit. Ahogy föltápáskodott, zavarában összekócolta leragasztott frizuráját.

Két nagy anyacsavar akadt a kezeügyébe – lesz, ami lesz: ezt rakta Galgóczi elé. Csiszolt, fényes, tiszta acél, a dörzskefe tükrösre simította – ott feküdt a két szép csavar az udvari ablak párkányán; lilás, zöldes, vékony olajban fürdették meg tegnap, s ahogy most a kockás ablak fénye ráhullott: táncos szikrát vetett a fogazott éle.

Zoli előrenyújtott karral, nyitott tenyerében hozta a két csavart, s megállt velük a fiúk előtt.

Galgóczi a combjára csapott:

– Nagyon jó! Nos: elég nagyok ezek, mit gondolsz?

Egy-egy éppen csak elért a markában.

– És milyen könnyű őket szétdobálni mégis! Gyerünk, hozz ide még valamit! Tudod te, hogy mi kell most.

Tudta Zoli, persze, hogy tudta, s hozta is. Galgóczi pedig fölcsavarta két végére a két „anyát”.

– Most próbáld arrább rúgni őket! Na! Rajta!... Elgurul? El hát!... De együtt marad! Ha elrúgod, ha kidobod: együtt marad mégis!... Érted?

Ránézett a vezérre:

– És te?

Majd sorban a többiekre. Kavicsosnak megfogta a karját. Bohust pedig meg is rázta:

– És te? Te érted?! Hát te?!... Na, ugye!

Fölfordított egy vödört, arra ült. Körbeállták, lefelé néztek rá, úgy figyelték, pedig percek is múltak talán, mire újból belekezdett:

– Huszonnyolcadikán mennyit kaptál a borítékban? – húzta meg a Zoli zubbonyát.

– Háromszáznolcvanat.

– És te?

Kavicsosnak nem tetszett ez a faggatás; kelletlenül felelt:

– Én is.

– Közepes voltál a félévben, mi?

– A matek miatt.

– És a földrajz miatt is, igaz? Hát te, Jóska?

Dögöny elfordult, nem válaszolt rögtön.

– Ő jeles! – büszkélkedett helyette Karcsi.

– És?

– Négyszázhusz forint.

– Hát ennyi a különbség! – állt föl Gala a vödörről. – Ezért, ugye, nem is érdemes? Nem? – egyenesen szembefordult velük. – Nem bizony! Én is azt mondom: negyven forintért: nem!

Végigsétált a fal mellett az ablakig. Aztán vissza.

– Tavaly és tavalyelőtt egész nap csak a tanmenet szerinti munkafolyamat, reszelés reggeltől estig, nyi, nyi, nyibele! Idén már ér is valamit, amit csináltok. Az öreg szakik normába végzik ugyanezt, ti meg bagóért, háromszáznolcvanért, a jelesek meg négyszázhuszért, igaz?... Hát ezért, ezért tényleg nem érdemes, én is ezt mondom.

Megint elhallgatott. Égő erdőbe gondolkodás nélkül rontana bármelyikért; jeges áradatból csapkodva, véresre sebzetten, megmentené őket – ismeri

az erejét –, ez nehezebb. Hideg a sima beton a talpa alatt, foltosak az öreg falak, s átüt a mennyezeten a tartógerenda rozsdája. Csak a friss acélforgács a toporgó bakancsok körül meg a szerszámos asztal vaslapja csillog. Ez a két új mammutcsavar a tenyerén...

– Pénzt nem ígérek nektek többet! – nyakán megrándultak a zsinóros erek, amikor újra belefogott. – Ezt tudjátok. Hanem nekik – mutatott a felsőműhely felé – és nekik, a szereldében, és nekik, a kovácműhelyben meg mindenütt: nekik szükségük van arra, hogy ti is megcsináljátok, ami rátok esik. Különben... különben rosszabb lesz nekik. Igenis: nekik. Emígy meg... – végre csöndesült a hangja, meg kellett érezniük a melegét – ...ha nekünk jobb, nektek is jobb. Valahogyan egy kicsivel jobb... Így...

A két összecsavart anyát próbálta széthúzni, de nem lehetett.

– Ez, persze, nem kötelességetek. Elég annyi is, amennyit a tanmenet megkövetel. Közepesre, esetleg jelesre. Napi nyolc óra. Elvégre harmadikosok vagytok. Majd ráértetek megfeszülni, ha öreg szakik lesztek ti is. Igaz?... Ti megmondtátok, hogy mi a véleményetek. Nem vagytok kislányok, mit simogassak rajtatok: én is megmondtam az én véleményemet.

És a háta mögül maga elé ráncigálta a Lükét:

– Egyel, persze, többen is vagytok már... – nézett körbe még egyszer, és emelgette, súlyozta a tenyerében megint a csavarokat. – Tehát: egészen pontosan így...

Tudta Galgóczi, hogy előbb-utóbb „egy-az-egyben” is kell a fiúkkal beszélnie Sós Pistáról. Ez nemcsak elkerülhetetlen, hanem a legcélravezetőbb is. Meg hát a legtermészetesebb dolog a világon. – Minden ember önmagán segít, ha a társain könnyít – mondhatta volna nekik az egyszerű igazságot. Vagy így: – majd meglátjátok, hogy ő is tud segíteni. Nektek bizony! És nekünk! Szóval, mindannyiunknak. – De inkább egy négy szemközti pohár sörre hívta meg a vezért, amikor úgy gondolta, hogy elérkezett az ideje.

Szóltanul mentek a kocsmáig. A vezér a fele se Galgóczinak, csak a méreg segítette, hogy akkorákat lépjen.

Félszemmél oda-odanézett rá Galgóczi, tetszett neki ez az erőlködés, a piros düh is.

Egyetlenegyszer megszólalt azért:

– Hogy álltok a fúrókkal?

Tudta, hogy nem kap választ.

– Haladtok?

A vezér erre még nagyobbakat kezdett lépkedni.

Csak az Aranykulacsban, a belső szobában, miután az első pohár sör lecsúszott, szólalt meg:

– Miért pont Sóst?

– Azt hittem, belenyugodtatok már.

– Ez a tétó alak!

– Mi bajotok vele?

– Nekünk??? Mi mindannyian úgy vagyunk, mint...

– ...mint a testvérek, igaz?

– Csak ez... ez a lüke lóg ki közülünk!

– Kihúzta magát valamiből?

– A játékból is mindig félreáll.

– Hátha azért, mert komolyan veszi?

– Akkor maradjon magának!

A második pohár sör következett. A kamasz hosszan utánanézett a föl-szolgáló lánynak, csak később lehetett folytatni.

– Szóval, a Pista nem a testvéretek?

– Egyikünknek sincsenek szülei, neki pedig van apja is, anyja is. Tudjuk, hogy van.

Fölszállt Galgóczi, fizetni készült.

– Nem jössz velem?

– Hová?!

– Nézd meg a Pista szüleit.

– Megy a nyavalya!

– Szóval, tudod, kik azok?... És mégse a testvéretek, azt mondod. Vagyis, ezek szerint neki még testvérei sincsenek...

•

... Ami pár héttel később történt a fiúk szállásán, arról Galgóczi Ferenc is csak sokkal később kezdte úgy gondolni, hogy netán valami köze lehet ahhoz a múltkori sörözéshez az Aranykulacsban.

Arra nyitott be, hogy megint a Lükével van bajuk. A többiek mindannyian ültek, csak ő állt az ágya előtt, olyan keményen, mintha akkor merevedett volna meg éppen.

– Miféle ronda csónak van ennek a lábán még mindig?! – csattant az aprótermetű vezér csúfondáros hangja.

Pista azonnal összezárta a bokáját, mintha az isten kedvéért se akarna többé megmozdulni.

A vezér ilyesfajta fölszólításaira egyébként mindig az égnek tört a röhgés, most is így indult, de Galgóczi megjelenésére csak vinnyogássá fajult a kérkedő jókedv – tehát a Professzornak kellett megszólalnia:

– Addig marad rajta, míg le nem húzzuk róla!

Ezúttal a cigányhajú is bölcs volt:

– Különben odanő neki!

– Te ne nyúlj hozzá – csitította (a) Kavicsos –, mert összekócolod magad!

Egyelőre tehát nem történt semmi. Galgóczi azonban az inge gallérjáig elpirult – dühében vagy ijedtében –, mindenesetre igen furcsa, amikor egy ekkora embernek így megváltozik a színe.

Mert igaz is: hogy az ördögbe történt, hogy a fél világ ugyan simán meggabalyodhatott, de ezek az átkozott bakancsok mégis megmaradhattak?! Hát valóban hozzánőttek a félpénzes kölyökhöz és ott fognak kivirágozni jövő tavasszal?! A szakramentumát; hát mindenki fiának rendben van, ami nincs rendben; még neki is?!

– Mi a fenével bütykölted össze már megint?! – kiáltott akkorát a fiúra, hogy az majdnem eldőlt, mert egyik lábát se merte megmozdítani. – Drót ez, te?! Mutasd ide!

Pedig talán kevesebb hangra is megemelte volna Pista a lábát, az ő szavára igen.

A vezérnek kellett intézkednie, persze, hogy az ő dolga ez. Meglódította a Dögöny Jóskát, hogy majd a nyaka tört:

– Hozod már, vagy az angyalokra várjak?! – dördült rá, s ez a fölszólítás nem is maradt hatástalan.

– A dobozodat? – lihegte Jóska alázatosan.

– Mit akarsz vele? – érdeklődött óvatosan a Professzor.

– Lesz abban valami – jelentette ő ki mindentudó méltósággal és fönséges nyugalommal. – Fűző is. Vagy börszija a fociból. Ha ki nem szórta valamelyik állat!

Hozta is a Dögöny menten – olyan hamarosan, hogy Gala szakinak kezdett az az érzése támadni, mintha már jóelőre megbeszéltek volna ezek itt valamit. Bekapcsolódott a játékba, semmi okosabb nem jutott egyelőre az eszébe – a meglelt fűzőt ő nyújtotta oda:

– Na! Ezzel próbáld!

Meg kellett ismételnie, mert Sós Pista nem mozdult az első szóra.

– Lássuk csak.

A Kavicsos meg a Zoli gugyult oda a Lúke lába elé, és óriási buzgalommal fogtak volna a munkához, de sehogy se boldogultak, mert Pista nem hogy leülni nem akart, hanem állva se nyújtotta a lábát tisztességesen. Addig-addig tehetetlenkedtek, míg olyan csoda történt, ami még soha: – a Dögöny, pont a Dögöny lépett a vezér elé, ő utasította amazt; az isten se érti, honnan szállt belé egyszerre ekkora bátorság:

– Meddig kínlódtok még ezzel az özönvíz előtti bocskorral?! – csapott a saját combjára. – Fűzhetitek, kötözhettek: nagy marad az mindenhogyan! Fene tudja, hol lehet ekkora baromi csónakot begyűjteni! . . .

S hogy ami történt, nem véletlen-szülte csoda, az abból derült ki, hogy a vezér nem verte érte oldalba, hanem tovább adta az utasítást a Professzornak:

– Keresd elő a feketédet, úgyse hordod! Ennek meg éppen pászolni fog! A gigámba a bököt, ha nem igaz!

És egyszerre ott himbálódzott a fekete cipő a Pista orra előtt, a Professzor ringatta a fűzőjénél fogva.

Mintha álomból riadt volna, úgy fölkiáltott, s egy rándulással el is fordult tőlük:

– Ne-e-em!!!

Üvölteni akart, de csak rekedt hörgés lett belőle, tiltakozó rémület.

Ekkor kellett Galgóczinak közbelépnie. Megfogta a hatalmas gyerek mindkét vállát, úgy igyekezett visszafordítani:

– Hallgas. Ha én egyszer azt mondom, akkor jobb, ha hallgatsz.

A többiek már rég nem mozdultak. Arra nem számítottak, hogy Gala is beleszól; – de ha már idevetődött, hát jól van, csinálja.

Pista rángatózott még, de nem szabadult a szaki szorításából: le kellett végre ülnie – állva nem lehet cipőt próbálni, olyat az isten se látott.

– Ne rángatózz, komám, ne rángatózz. Hanem cihelődj! Ha a vezéred úgy akarja, akkor te most ebbe belebújsz! Semmi kecmec, hanem rajta! Ne várd, hogy öltöztessenek!

– Egy csöppet se nagy! – hallotta közben a cigányhajú ámuló hangját és hogy összezsapta a tenyerét. – Állj már föl!

– Máris úgy jársz benne, mintha katona volnál! – dörmögött a Kavicsos.

Gala arcán, ahogy mosolygott, összetalálkoztak a ráncok. Most simogatta meg a gyerek rövid, erős haját először.

– A fűzőjét se kell körbetekerned! – kacsintott rá, és ezen már nevetni is lehetett volna, de Pista váratlanul elfordult megint.

– Mikor kell visszaadnom?

– Vissza?! – rémült meg a Professzor.

– Ki kérte?! – emelte ütésre öklét a vezér.

– Nagyon szép... – kezdődött a hebegés. – És nem az enyém...

Megrázta a fiú vállát, mintha ébreszteni akarná:

– Hát kié?! Azt hiszed, mindenki bolond itt?!... Ha egyszer neked adtak valamit, az a tiéd!

Ő azonban szabadkozott csak tovább:

– Azt nem lehet... – nyögte. – Nekem nem lehet...

– Mi az, hogy: neked?!

– Mert nekem még soha... Én... én olyan vagyok... – szerette volna gyorsabban kimondani, de nem sikerült: – Én még nem kaptam soha... én olyan vagyok...

– Ördögöt! – csattant föl a kicsi vezér. – Olyan vagy, mint mindenki!

A Dögöny is odaállt, eléje:

– A brigadéros is mondta már!

Aztán megint a vezér:

– Én is mondom. Aztán pont.

Pista szólni se próbált már, nem hogy ellenkezni. Kínjában azon gondolkozott, hogy a levetett topogóival ugyan mi a keserőséget kezdjen ezután? Lehajolt, és némán kezdte összekötözni.

– Megbolondultál?! – sodorta arrább a kupacot Galgóczi.

– Itthagyjam?

– Kell az ördögnek! – füstölgött a brigádvezető. – Viszed és kidobod!

A Professzor bölcsessége segített most is:

– Kiszögeled a szekrényed ajtajára! – mutatta meg a helyét pontosan.

-- Emlékkül!

Pista még nem tanult meg nevetni. Ezt is komolyan értette.

– Nem lehet – vonta meg a vállát.

Gala hallgatott egy hosszú percig, de utána keményen odaállt a fiú elé, és úgy kapta el a vállát, hogy nem lehetett kitérni a tekintete elől.

– Azt fogják mondani, hogy loptad; erre gondolsz?

Pista megrándult, kiáltani is akart tán, de összeszorult a torka.

– Azt fogják mondani! – bölintott Galgóczi önmagának. – Azt. Légy benne egészen biztos. És ne arra számíts, hogy itt majd tanúsítja valaki az ellenkezőjét. Ne várd, hogy más védjen meg... Velem is megesett, rám is mondták már, én se örültem túlságosan. Majd egyszer elmesélem, ha akarod.

Várt egy kicsit megint, aztán még keményebben és még lassabban hangsúlyozta a szavait:

– Mindenkire igen, de rád mégse fogják mondani. Hanem azt inkább, hogy á, hülye ez ahhoz!

Dögöny azonnal közbe akart lépni. A Professzor is mozgolódott. De még a vezér is. Mert hogy miket beszél a szaki, ez így nem igaz! – de Galgóczi épp hogy igenis ilyen akart lenni, azértis, ennyire embertelenül kegyetlen. Mert érezte, tudta, megesküdtött volna arra, hogy amannak az ellenállását ugyan semmi egyébbel se ébreszti föl.

Végignézett a fiúkon, ágaskodó mérgüknek örült is. Halkabban folytatta:

– Nem rólatok van szó. Vagy nem pont rólatok. De ha volna is olyan

errefelé, akivel már megesett hasonló – sóhajtotta; – szóval, ha tényleg lopott volna... az az egy azt mondaná erre a szerencsétlenre, hogy találta valahol.

S bár a vége felé már nem kísérte minden szavát ökölrándulással, Pista mégse enyhült egy csöppel sem, hanem épp ettől a nyugodtabb hangtól villant a szeme, most már ő volt a keményebb önmagához:

– Nem! – rándult egyet a dereka. – Ahhoz is hülye vagyok. Azt mondaná!

•

... Az éjszaka volt a legnehezebb.

Pedig még soha nem várta ennyire, hogy a takarót végre a nyakába húzhasssa, hogy ne kelljen már figyelnie semmire, ne kelljen lesnie arra, hogy szólnak-e még hozzá, mit akarnak tőle, kell-e mondania valamit... – tördelte a perceket, hogy mikor oltják már le a villanyt, mikor nyugszik el a szoba, mikorra válik a csönd olyan véglegessé, hogy kinézhet a jó meleg pokról alól, föl, a bemerészkedő utcai fényektől szürke mennyezetre, oda, ahol egészen sima, ahol nincs semmi, nyugodtan lehet nézni percekig mozdulatlanul, percekig, órákig, örökké... és békét hagy mindenki mindenkinek, neki is, sokáig...

De nem jött el a csönd. Nem a külső, hanem éppen az a belső nem. Amikor a szeme már égni kezdett a szürke magasság bámulásától, amikor már-már lecsukódott volna, mindig akkor kezdte rá odabentről a dörömbölés. Megpróbált oldalt fordulni, de úgy még rosszabb volt, a dörömbölés még hangosabban követelezőzött: – hogy most aztán mi lesz?!... Illetve, hogy mi is történt hát tulajdonképpen? Vele vagy miatta, itt, az előbb, vagy délután; – mi volt ez?...

Egyedül kéne lennie, egészen egyedül, és egészen csöndben. Hogy végig-gondolhassa, mi történt? – Végig? Honnan kezdve, és meddig?... És különben sincs egyedül, és különben sincs sötét, és csönd... Csönd, az a legkevésbé, mert ez a dörömbölés... a szemét se hunyhatja le...

Kapni... ez, ami így esett, hogy a lábára húzták: ez az... Kapta. A cipőt. – A régít, a bakancsot, azt nem kapta. Valahonnan került. Volt.

Ki szokott kapni? Mindenki? – És mi az? Ez? Csak ennyi? Ilyen sima?... – Akkor meg miért ennyire nehéz?...

Biztos, hogy nem kiabált álmában. Vagy ha igen, nem hallatszott ki a takaró alól. Nevetni viszont nem szokott az ember éjszaka, öntudatlanul.

Arra ébredt, hogy majd kiugrott az ágyból. Valami riasztó izgalom, csilapíthatatlan indulat tépte, mintha föl akarna belülről pukkadni minden, és ki is szakad a tüdeje rögtön, ha nem kiált egy óriásit, ha nem kezd azonnal bömbölni... úgy érezte, spriccel máris a vére, mindjárt, ha nem ugrik föl az ágyból, az asztalra, az égig, vagy nem kezd azonnal, de azonnal rohanni, ki innen, valahová, akárhová – mert bele kell hogy markoljon valamibe, kitépni valamit, leszaggatni, lopni, akármit, szerezni, elkönyörögni, találni, de azonnal... bármit, mindegy, egy fa-gyalut, egy biciklikereket, egy pakli kártyát, egy gyönyörű villanyt a vezér ágya fölé, a vörös brigádfüzetet a kizakartból, a szakinak, egy bőrkötényt a Dögönynek, vagy a nadrágjába egy párnát, hogy nyugodtan verhessék, vagy egy spejszert, vagy egy rendőrsípót, vagy egy rekesz sört, vagy egy collstokot lakkozott fából, vagy... vagy egy ugyanilyen cipőt, feketét, barnát, vagy...

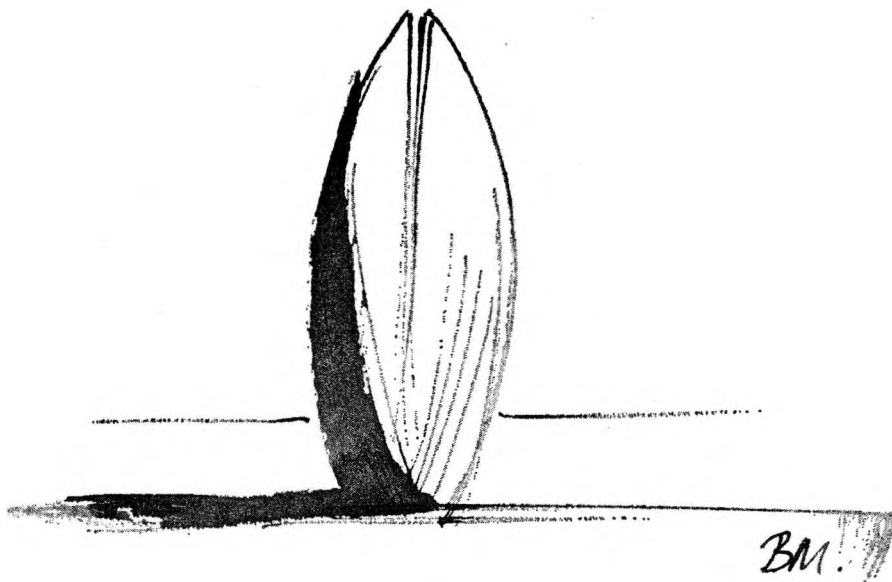
És odatenné eléje. Az asztalra, a satura, vagy a markába.

Vagyis, *adná*.
 Adni...
 Az egyik ad, a másik kap. Aztán fordítva.
 Ajándékba.
 Hogyan?
 Ha nem lehet azonnal?!

Hiszen aludt... Csak azért nem volt egészen bizonyos abban, hogy alszik, mert látta a Gala szakit is, aki pedig nem szokott itt lenni ilyenkor.
 S mert nem a Dögöny, hanem a vezér mondta neki, hogy:

- Pista.
- Így: – Pista.
- Pista, a franc ad ám azért, hogy kapjon helyette!
- Én sem azért adom neked...
- Mit?
- Ezt.
- Hol szerezted?
- Van.
- Akkor jó.
- Én még soha...
- Mit még soha?!
- Én még soha... soha nem *adtam*... – köszörülte meg a torkát még egyszer, s a művelet alighanem sokáig tarthatott, mert a Gala is odaszólt:
- Soha? Tegnap még az volt a bajod, hogy soha nem *kaptál*!

Megrántotta a vállát:
 – De már nem baj... – mondta, és nevetni kellett, hogy milyen könnyen sikerült.
 ...Egyszer aztán csakugyan reggel lett.

Ez is nyár

*A parkban kivirágzik a dália.
Hallom az autógumik csikorgását.
Ez is nyár –
jeges felhővel –
ez is a nyár;
kínálja bor gyanánt az üres másłást.*

*Hányféle „golden”-árú, mennyi arany!
Aranyukkal a nők is arany-zöldben,
op-artban,
ipari szinten csomagolva.
Aratok most az uccán, ez a földem.*

*Szérűm az emlékezet.. Elcsépelni,
tisztá búzáját mérni lesz-e erőm?
Ez is nyár –
jeges felhővel –
ez is a nyár.
A zivatar-öslény a városra dől.*

Tőled és ellenedre

*Szerelem kettős szárnya – volt babona!
Viseljük a vereségeket...
Mit adtunk össze hozzá?
Elrőpit a gyalázat minket – látod, hova.*

*

*A színpadot lebontja majd az idő,
de megmaradunk!
A cserélhetetlen idegsejtek
sérülésükkel írják a volt időt.*

*

*Ha kivégzel, asztalodon marad a hullám,
én elmenekülök, mint múmiából;
az élıhető életbe futok – tőled és ellenedre.*

*

*Bár magamat szeretni mindegyre nehezebb lesz:
elrántom a világ előtt a tüggönyt...*

*

Te puha, korom-fekete bársony, nem kell a Nap!

A libafej

*Szíven üt még sokáig egy libafej
angolkóros csontkupicája, csontkupája,
akaratos csont-buzogánya, csont-hártája,
mint mákfej szélbe lengő csont-bárkája.*

*Ó, liba-ész, rablásra idomított! –
lettél csaposa izzó vágyaimnak.
Dologtalan udvarba csapó parfümillat! –
a kiütált szolga unalma volt a hidad.*

*Csábitott a szirén-hang, mert voltunk Trója után.
Nausika tejét reméltem a vér után.
És mindegy, bárhova: futva mentem volna,
csak ne a halottaimat lássam újra!*

*A megütött férfiak közül, a málé hímek közül,
a viccelő honatyák közül, megszeppent gazdák közül.
Mint ha rostán visszabújkáló férgek közül,
akiktől csak irtózni tudtam, azok közül.*

*Szíven üt még sokáig egy libafej,
mint a bujdosót üti királytövis.
Bujtorján, kit az útja rosszfele visz.
Mint kötélén fagolyó üt le kuglit.*

Szólítgató

*A Legendá-ból nőnemű
Gazsika, te!
Monalisa-Gáspár!
Le-fől hullámozó jegenye!*

*Vörösmartytól gyalogolt
Talpas Tünde, te!
Létem csutka-babává
kivánczó fele!*

*Bözse Bazsó!
Emberkölyke Marci elé
himbáló dagadó!*

*Szoknyát harangoztató!
Idegvégződéseken
szó-előtti szó!*

Részvét

*A menekülés szögét véti el a madár.
A tigris. Aztán őmaga: N. N.*

*Haldoklani kezd a puszta beton,
az abszurd közhelyek közepén.
Szégyentelenül otthagynva, kitéve.*

*A kész halál gázolja el
az agóniát, a semmi kezd kilátszani.
Szemét készül, fájdalomtalan.*

*A vas se döccen végül bele.
Ki marad ordítani? Kihez? Talán
egy Vörösmarty-vers papírja zörög.
Talán a kiürült levegő.*

Előváros, aztán

Egy erkély Villejuifben,
 Párizs külvárosában,
 hosszú, világos esték,
 az erkélyen fenyők,
 ronda szemközti ház,
 „minden bolt a közelben”,
 az alkonyi rigó,
 zúgó tartályú vécé,
 a hideg almalé,
 két fényképezkedés,
 „azok a változások,
 ahogy egy komoly arc,
 mely a világot úntja,
 bohóccá változik”,
 máj, ép retek, mi még,
 makulátlan szuperbolt,
 Métroért-tüntető,
 madár, madár, madár,
 egy „különös” veréb
 fél kéznyújtásnyira
 poros bokrok alatt,
 külön, két köpadon,
 Pablo Neruda-park,
 olaszos italmérés,
 vagy csak „olyan zene”,
 park délutáni csendjén,
 a sárga, sárga, sárga
 homlokzatú mozi,

egy kaktusz a közelből,
 a búcsúdélután,
 a fenyők közt a kaktusz,
 egy fényképezkedés,
 lemezek Hi-Fi-je,
 ronda házon madár,
 nem látni el Bretagne-ig,
 a hazaérkezés!
 először! Villejuifbe!
 haza, haza Bretagne-ból,
 a két köpad, a park,
 az olaszos zene,
 közepesen jó templom
 homlokzatán veréb,
 retek az áruházból,
 minden szeme ropog,
 egy féltényérnyire,
 poros bokor tövén
 egy veréb majdnem megvár,
 egy beteg, egy fióka?
 utolsó éjszaka,
 még vacsora után,
 zárócsomagolás,
 az ijesztő bőröndök,
 hallgatag, ronda ház,
 és már az a ricsaj sem,
 hajnalban a madár,
 verebek a sínek közt.

KÉPZŐMŰVÉSZEK MŰHELYÉBEN

BESZÉLGETÉS ALTORJAI ISTVÁNNAL

Még alig indult el ez az interjú-sorozat a *Jelenkor*-ban, amikor az egyik pesti lap rövid ismertetést közölt róla. A következő nap megcsörrent asztalomon a telefon:

– Itt Altorjai István beszél. Olvasom, hogy műtermeket látogat... Hát miféle öreg festőkkel beszélget maga? Mikor gondol arra, hogy velünk, fiatalokkal is foglalkozzék? Baranya első és egyetlen Derkovits-ösztöndijasa vagyok...

Altorjai István akkor harmincegy éves volt. Arthur Rimbaud, Petőfi Sándor és József Attila alkotó éveinek számát tekintve talán már nem is egészen fiatal. Bernard Shaw-hoz, Pablo Picassóhoz vagy Kisfaludi Strobl Zsigmondhoz képest viszont éppen csak a pályára lépő.

A telefonhívás után természetesen azonnal fölkerestem, megnéztem munkáit, „megtapogattuk egymás izmát”, s most, két évvel később a műtermi beszélgetésre is sor kerülhetett.

Pécsen, a Szalai András utcában, a színes pirogránittal burkolt, csíkos „pizsama-házak” egyikében lakik. Lift visz a tizedik emeletre, onnét még egy emeletet gyalog kell megmászni. A liftház, a kémények, a szellőzőnyílások, az ismeretlen rendeltetésű kábelek, fali dobozok, a titkot rejtő vasajtók világa ez. A falon ecsettel mázolt fekete felirat: „Tilos itt csövezni!!! A rendőrség elviszi.”

Kérdőn nézek a festőre.

– Én irtam – mondja. – A feleségem meg a lányom biztonságáért. Egyedül lakunk ezen a szinten. Gyakran kell Pestre utaznom. Nem szeretem, ha itt alszik valaki...

– Előfordult már?

– Több alkalommal... Egy öregember. Szerelmespárok. Két buzi. Meg amiről nem tudok... Amióta kiírtam, elmaradtak.

A némi jóindulattal tizenegyedik emeletnek nevezhető legfelső szinten, egyetlen, eredetileg műterem céljára épített helyiségben lakik Altorjai harmadmagával. A meglevő térben kellett előszobát, konyhát (főzőfülkét), lakószobát, mellékhelyiségeket kialakítania. A lakkozott hajópadlóval elválasztott parányi szoba a feleségé és a tizenkét éves nagylányé, a műterem megkisebbitett, de még így is a lakószobánál nagyobb részben a festő dolgozik. Nyugatról katedrálúvegen megszürt fény jut a műterembe.

Altorjai patinás, kopott farmert, rövidujjú kék pamutinget visel. Kimegy, aztán visszajön. Tálcan két csészét, kávét, cukrot egyensúlyoz. A magukra utalt férfiak biztonságával és mackós nyugalmával mozog. Elnézem kerek, telt arcát, húsos ujjait. Később újból kimegy, és ismét visszatér. Egy mappából rajzokat vesz elő, és a lapokat a műanyagborítású heverőre helyezi.

– Mutatok pár dolgot, ha nem haragszol – mondja. – Friss grafikák.

Nekiálltam kicsit rajzolni. Most jöttem meg a batinai művésztelepről, ott születtek a vázlatok, itthon aztán kidolgoztam őket, megcsináltam a képeket. Színes zsírkkrétával készültek. A papír recés felületét, a faktúrát is felhasználtam. A *Dunántúli Napló* klubjában akarnak kiállítani nyolc-tíz darabot. De én ennek a dupláját megcsinálom. Válasszal egyet közülük...

Amíg a grafikát nézegetem, Altorjai újságot vesz elő.

– Benne vagyok a *Magyar Szó*-ban. Tévé-interjút is csináltak velem, meg az újvidéki rádióban is szerepeltem.

Eddig nyolc önálló kiállítása volt, Ózdon, Salgótarjánban, Pécsen – kétszer is –, Szigetváron, Budapesten, Mohácson, Komlón, továbbá rendszeresen részt vesz területi és országos csoportos kiállításokon.

Altorjai István 1943-ban született Pécsen.

– Nagypámék házában laktunk a Hegyalja utca 98-ban. Aztán apám tíz éven keresztül épített egy házat a Bolgár Hadsereg útja 66. alatt. Bele is halt. Amikor elkészült a ház, súlyos beteg lett. Most anyám lakik a házban, meg a testvérem felesége és két gyereke. Öcsém kiváló beat-zenész, gitáron játszik. Van egy zenekara, az Interkoncert közvetítésével már másodszor jár Norvégiában és Dániában. Először két évre szerződött, most megint meghívták másfél évre.

– Mindketten a művészetből éltek. Mit hoztatok hazulról?

– Semmit. Nagypám kékfestő volt. Talán innét az a kicsi tehetség, ami belém szorult. Távol állt tőlünk minden művészet. Nem volt otthon se hangszer, se kép. Egy kis szoba volt, meg még egy kisebb. Nagyon szegényes körülmények között nőttem fel. Egyetlen szentkép volt a falon, kommersz reprodukció, Jézus az Olajfák hegyén a báránnyal. Az első kiállítás-élményem egy Rembrandt reprodukció-gyűjtemény volt a mostani Fegyveres Erők Klubjában. Talán tíz éves lehettem. Meg a templomok freskói, plasztikái. Azokra úgy rácsodálkoztam... Ahogy mondani szokták: nekem nem volt gyerekszobám. De ott volt a Tettye. Ha kinéztem az ablakon, az egész nyolcezer katasztrális hold egyetlen műteremmé változott számomra. Sokat voltam a természetben, láttam, megfigyeltem változásait. Ez volt a meghatározó. Csak véletlenül került ceruza a kezembe. Ösztönösen kezdtem el rajzolni. Téglával a betonjárdára meg a tettyei sziklák falára... Nyolc éven keresztül az Ágoston téri általános iskolába jártam. A felső osztályokban már volt kötelező rajzoktatás. G. E. tanított. Múltkor találkoztam vele. Megállított. „Sose beszélj rólam” – mondta. „Édesapám, miért beszéljek? Jobb festő vagyok nálad!” 51-ben találkoztam Martyn Ferencel. Kelle Sanyi bácsi műtermében kezdtünk el dolgozni. Volt ott egy szakör. Egy papírtekercset meg egy kockát kellett lerajzolni. Ez volt a fölvételi. Kitűnő iskola volt. Önnét került ki a két Fürtös, Ilona meg Gyurka, Pattantyús, a kerámikus, meg én. Nyolcadik általános iskolás koromban egy rajzom Tokióban szerepelt a gyermekrajz-kiállításon. Nagypamát rajzoltam meg, a sparhelt mellett, ahogy főz. Meg az osztálytársaimat rajzoltam le egy-egy kifliért.

– Mikor kerültél Pestre?

– 57-ben. Akkor még nem volt itt művészeti gimnázium. Nem tudtam, hogy másutt létezik. Már fölvettem a fémipari technikumba, amikor tanárain rábeszéltek, hogy menjek művészeti gimnáziumba. Akkor kerültem Pestre. Basilides, a színész öccse tanított, meg Benedek Jenő. Harmadikos voltam, amikor kikerültem a csepeli munkásotthon szakkörébe. Azért mentem

ki, mert ott ingyen kaptam anyagot, vásznat, festéket, fűtött műterem is volt, meg modell. Vidéki gyerek voltam, ott láttam, hogy azok az emberek nőzék meg a kocsma helyett mit csinálnak. Akkor én is elgondolkodtam: „Mi a jó Istennek vagyok én Budapesten?” Ott tudatosodott bennem, hogy amit addig ösztönösen csináltam, nagyon komolyan kell venni.

– Aztán fölvettek a főiskolára... Ott kik voltak a tanáraid?

– Ezt egyszer már megírtam... Pontosan szeretném idézni, kiket tartok mestereimnek. – Altorjai megkeresi tavalyi kiállításának katalógusát, onnét olvassa: – „Festői utamat mestereim, Kmetty, Barcsay, Főnyi, Domanovszky segítették.” Főnyitől megtanultam a líraiságot, a csendet és a nyugalmat, Barcsaytól a konstruktív szerkesztést, Domanovszkytól az elemetáris erővel való bánást. Kmetty mondta nekem egyszer a főiskolán: „Pista, maga csak dolgozzon, mert Rembrandt se az égből akasztotta le a képeit, hanem festette.” Az első két évet az esti tagozaton végeztem. Nappal dolgoztam, segédmunkás voltam a ruhaiparban, hogy tudjam az albérletet fizetni, meg festéket tudjak vásárolni, meg legyen kenyerem. Érettségi után önálló ember lettem, otthonról egy fillért se fogadtam el. A főiskolát nagyon komolyan vettem. A szakmai tárgyakból mindig jelesem volt. Szerettek a mestereim. Alapvetően melós típusú ember vagyok. Szeretek dolgozni... Tudom, hogy ez így elég darabosan hangzik. Csak dadogni tudok. De ha mindent el tudnék mondani szavakkal, akkor nem festő, hanem író lennék.

– A főiskola után Pécsre kerültél?

– Nem. Először Észak-Magyarországra, Ózdra. Két évig általános iskolában tanítottam. Akkor már nős voltam, a lányunk is megszületett. Ott kaptunk lakást. De idegen volt a város, a környezet, nem tudtam megszokni. 70-ben aztán fölmondtam és eljöttünk. Azt mondtam: tiszta lappal akarok kezdeni, mindent előlről, a szülővárosomban. Ha nagy szavak is ezek, így gondoltam. Anyósoméknál laktunk a Karolinában, egy komfort nélküli régi bányászházban. Műtermem nem volt. Anyáméknál a szuterénben festettem. Csak az emberek lábát meg a cipőjét láttam. Két évig a művészeti gimnáziumban tanítottam. Hogyan emlékszem vissza erre az időre? Nagyon szerettem a növendékeket. A kollégák? Ne beszéljünk erről. Én a növendékeket szerettem. Be kellett ismernem, a tanítás is teljes embert kíván, meg a festés is. Egyiket sem lehet félmegoldással csinálni. Akkor teljesen szabad foglalkozású lettem. Az Alapnak fizetem a tagdíjat, és minden eladott képem után leveszik az adót...

– 73-ban Derkovits-ösztöndíjat kaptál...

– Az idén járt le. Ez egy huszonnégy éve létező dolog, amit Baranyában még nem kapott senki. Egy évben kilenc-tíz embernek adják. Három festőnek, három szobrásznak, három grafikusnak. Havi hárromezer forinttal jár. Minden esztendőben meg kellett védeni egy bizottság előtt. Dicsérettel fejeztem be. Az anyag nagyobb részét átvette a Kulturális Minisztérium.

– Nem hiányzik most a pénz?

– Az ösztöndíj idején a Képcsarnoknak nem dolgoztam, most dolgozom. Tavaly nagyon jól kerestem, négy kiállításom volt, vásároltak szépen, a városi, a megyei tanács, a szigetvári tanács, a Művészeti Alap. Állami vásárlások voltak Ezen kívül részt veszek pályázatokon, és kisebb megbízásokat kapok táblaképekre, intézmények részére.

– Magánvásárlások?

– Nagyon-nagyon ritka. De amit a Képcsarnok átvesz tőlem, azt mind eladják. Év végén van egy leltár, és akkor közlik, hogy nincs raktáron munkám. A Csontváry-teremben meg a Csók Galériában szoktam látni a képeimet. Nagyon nagy a konkurencia. Megszűnt az előítélet, hogy „képcsarnoki festő”. Csak jó melókat vesznek át, a többit kiszűrik. Tavaly felülvizsgálták a Képcsarnok Vállalat tevékenységét. Már nemcsak falra akasztható szabadiszek kellene, hanem művek is. Én közvetlenül a központba küldöm a képeimet. Nem akarok „helyi nagyság” lenni. Csak olyan, aki számít az országos szakmában.

– Hátrányos vidéken élni?

– Hátrányos-e? Természetesen. Túlságosan messze vagyunk a szakma központjától kilométerekben is, egyébként is. Mind anyagilag, mind szakmailag Budapesthez vagyunk kötve. Bár a helyi tanácsoknak, a megyénél Bernics Ferencéknek, a városnál Csorba Tivadaréknak az utóbbi időben nagyobb az önállósága mind a tűrés, mind a tagadás tekintetében. S természetesen megnőtt a felelősségük is, hogy milyen, esztétikailag-politikailag szakmailag megalapozott művészetet támogatnak.

– Közérzeted?

– Itt dolgozni kell. Ez iszonyúan kemény kenyér. Ha nem dolgozom, nyugodtan éhen halhatok, és senki sem veszi észre. Ha elmegyek tanítani, akár dolgozom, akár nem, a fizetést minden elsején megkapom. Itt dolgozni kell. Annyit keresek, mint egy jó szakember. A munka, a család szeretete és a közéleti tevékenység tölti ki az életemet. Amióta elmúltam harminchárom éves, nagyon komolyan veszem az életet minden vonatkozásában.

– Úgy érzed, megbecsülnek? Nem akarsz Pécsről elmenni?

– Szó sincs róla. Most kaptam lakást az épülő legmagasabb pécsi toronyházban, a huszonegyedik emeleten. Ez megmarad műteremnek. Tavasszal költözünk. Épp ideje.

– Autót nem veszel?

– Elvisz engem a vonat meg az autóbusz mindenhova.

A műteremből keskeny vasajtó nyílik a teraszra. A ház tetején, a környék legmagasabb pontján állunk, körülbelül olyan magasan, mint a pécsi dóm tornya. A város, amelyet én a Mecsek oldaláról mindig ellenfényben látok, innét a másik, a nap felé fordított arcát mutatja. Nyugattól keletig a hegynék támaszkodó város egész panorámája föltárul. A Jakabhegy sötét tömbje, a négyszáz ágyas klinika, a műszaki főiskola, a tévé-torony, a Mecsek gyűrődései, völgyei és kitüremkedései, a Kálváriadomb, a Havihegyen kuporgó kápolna mészfehér faltja. Őszi fényben fürdenek a házak. Lent a mélyben, az utcán apró emberek mozognak, hosszúra nyúlt árnyékukra lépnek. Belelátni a lebontásra ítélt, öreg házak gyomrába, s látni az emelkedő nyers, betonszínű falakat, az egyensúlyozó daruk lassú mozgását.

– Ez már magasság – mondja a festő. – Ha kijövök ide, épp rálátok a Havihegyre és a házra, amelyben nevelkedtem. Itt mindennap átélem a város változásait. Pécs már valóban nagyváros.

A terasz mellvédjéhez egy mozaikkép támaszkodik. Előtte faládán fehér mészkőből faragott, negyed életnagyságú nő kuporog.

– Ezek is az én munkáim – mondja Altorjai. – Főiskolás koromban sok murális munkát csináltam. Kirándulok a plasztikába is. A mészkő a Havihegyről származik. Gyerekkoromban még kő volt, rajta ücsörögtem, azóta „eltoltam”, mert plasztikát csináltam belőle.

Bent a műteremben folytatjuk a beszélgetést.

– Külföldön merre jártál?

– Többször Olaszországban, és ösztöndíjjal, egy hónapig a Szovjetunióban: Közép-Ázsia, Moszkva, Leningrád. Most két hétig Jugoszláviában, a batinai művésztelepen dolgoztam. Minden művésztelepet nagyon komolyan veszek. A batinai Zöld-szigeten fölöttébb közvetlen, baráti közösség verődött össze. Két nagy olajképet készítettem és rengeteg jegyzetet. Tudod, azok a Duna-parti fák megfogtak... November 29-én nyílik a kiállítás Pélmónostoron. Emellett fölkérték egy önálló kamarakiállítás megrendezésére is, amit örömmel elfogadtam. Elképzelésem szerint ez a jövő év tavaszán nyílik az eszéki galériában.

– Témaválasztásodat mi határozza meg? A környezet tárgyai vagy belső látomásaid?

– Alapvető marxi igazság: nincs olyan dolog az ember agyában, ami valamilyen formában ne lenne meg a reális életben. Az elkötelezett magatartású, reális, tematikus festészet híve vagyok, ami számomra annyit jelent, hogy a festészet tiszta eszközeivel szeretném megfogalmazni jelen valóságunkat az emberről és az embernek.

– Hogyan dolgozol? Mi a technikád?

– Teljesen függőleges állványon festek. Négyzetméter alatti méretben vászonra, négyzetméter felett farostlemezre, mégpedig a durva oldalára. A szállítási problémák miatt van ez. Legutóbb is a postán rádobáltak egy vasládát a képeimre. Négy vászon fölhasadt. Folyik az ügy... Megtanultam, legjobb személyesen fölvenni... Állandóan alakítom, formálok a képet, a kép törvényei szerint. Csak a téma adott; színben, formában állandóan változtatom. Vastagon, faktúrásan festek, majdnem vakolom a festéket. De mindig nemes anyaggal dolgozom. Nem kézből csinálom. A műteremasztal lábára kerekeket szereltem, ez a palettám. Olyan, mint a Mecsek domborzati térképe. Egyszerre egy egész tubust kinyomok. Arra vigyázok, hogy mindig legyen anyagom bőven. Ez elég költséges festési mód. A faktúrának a képeimen mindig tudatos szerepe van. A felületeket jelentőségüknek megfelelően alkalmazom.

– Milyen színeket kedvelsz?

– Minden színnek megvan a jelentősége. Egyrészt a kéket; emiatt elmélyült, befelé forduló alkatnak tartanak. Másrészt az erőteljes színeket, a vöröset és a tisztát, a fehéret... Sokat gondolkodva, a megoldás sokféle lehetősége között válogatva törekszem az önálló festői nyelvre.

– Mi a véleményed a kritikáról? Egy helyen azt írták, hogy képeidet a „konformista expresszív” festésmód jellemzi.

– A kritikával nem vagyok kibékülve. Az egyik helyen lehúzzák az embert, a másik helyen, például a *Népszavá*-ban mennybemenetelem volt. Nagy probléma ma a műkritika. Az ember mindent meghallgat és megszívlel. De a lényeg: dolgozni kell. Nem szégyellem, ha egy egyszerű embernek tetszik a munkám. Távol áll tőlem a nyugati, modernista szellem. Ugyanakkor nem szájbarágósan akarom elmondani a magamét, hanem a szakma nyelvén. Az erőteljes, expresszív festési mód vonz. A kemény és a puha, az erős és a lágy formák dinamikus váltakozását keresem, ami állandó feszültséget ad a képnek. Színben és formában mindig az ellentétekre építek. Tűz-víz, hideg-meleg, férfi-nő, mindig ebből születik valami... És mindent alaposan meg kell figyelni, mint jelenséget, mint tartalmat, és az én

nyelvemre lefordítani, hogy vissza tudjam adni a szakmai elvárásoknak megfelelően... Több képen is dolgozom egyszerre. Nem hagyom magamat elfáradni. Ha úgy érzem, hogy elfáradtam, előveszem a másikat. Átlag napi tíz órát dolgozom. Ez nem mindig manuális tevékenység, de ez jár az agyamban. A képekkel alszom is. Ezt a munkát nem lehet félretenni... A legnehezebb aláírni a képet. Mert akkor már önálló életet kell élnie...

A festőállványon egy szép, befejezett Altorjai-kép, anya-gyermek kompozíció. A falipolcon könyvek, lexikonok, művészeti munkák, televízió, köcsögök, egy 1878-as jelzésű zöld pálinkás butélia. A fiókos festőszekrényen ecsetek, spaklik, tubusok, asztalos szerszámok.

– Szeretem a tárgyakat, a tárgyi emlékeket – mondja a festő. – A falon a kecskebőrt a pécsi vásárban vettem. Azért szereztem meg, mert gyerekkoromban sokat legeltettem a szomszédék kecskéjét... Ez műhely, itt nem lehet rendet elvárni... Csorog le a füstök, meg minden nyavalya... A festőnek mesterembernek is kell lennie. A festékkészítéshez is kell érteni. Porfestékeim is vannak... Én a munkáimat nem rakom ki a falra. Befelé vannak fordítva. Csak az van elől, amit éppen festek. Mindig egy képre koncentrálok. Én a kiállítások plakátját tettem ki a falra. Ezzel azt akarom kifejezni, hogy minden eddigi munkámért vállalom a felelősséget.

– Van, akire haragszol?

– Nincs. Nem érzek ilyet a jelen pillanatban. Legfőlőbb tartózkodók vagyunk. Nem minden ember tud egy nyelvet beszélni. De veszekedni nem akarok. Az ilyeneknek nem keresem a társaságát.

– És aki rád haragszik?

– Ezt tőle kellene megkérdezni... Haragosom nincs, de irigylem biztos. Az ellentétek mögött a legtöbb esetben szakmai féltékenység van. Ezt mindenki tudja, csak le kell írni. Nem mindegy, hogy kitől veszik a képet, ki kapja a megbízást. Ez szükségszerűen bizonyos féltékenységet von maga után. Fiatal vagyok, taknyosnak neveznek a szakmában. Amikor Jugoszláviába megérkeztem, nagyot néztek. Azt hitték, hogy egy öregember jön. Nekem sikerült valamit megcsinálni. De nem lehetek elégedett. Csak mindig jobbat lehet akarni.

– Hiszel a barátságban?

– A barátság szent dolog. Nemcsak kollégák között lehet, az élet más területén is. De a kemping-barátságban nem hiszek.

– Nemzedéktársaid közül kiket becsülsz?

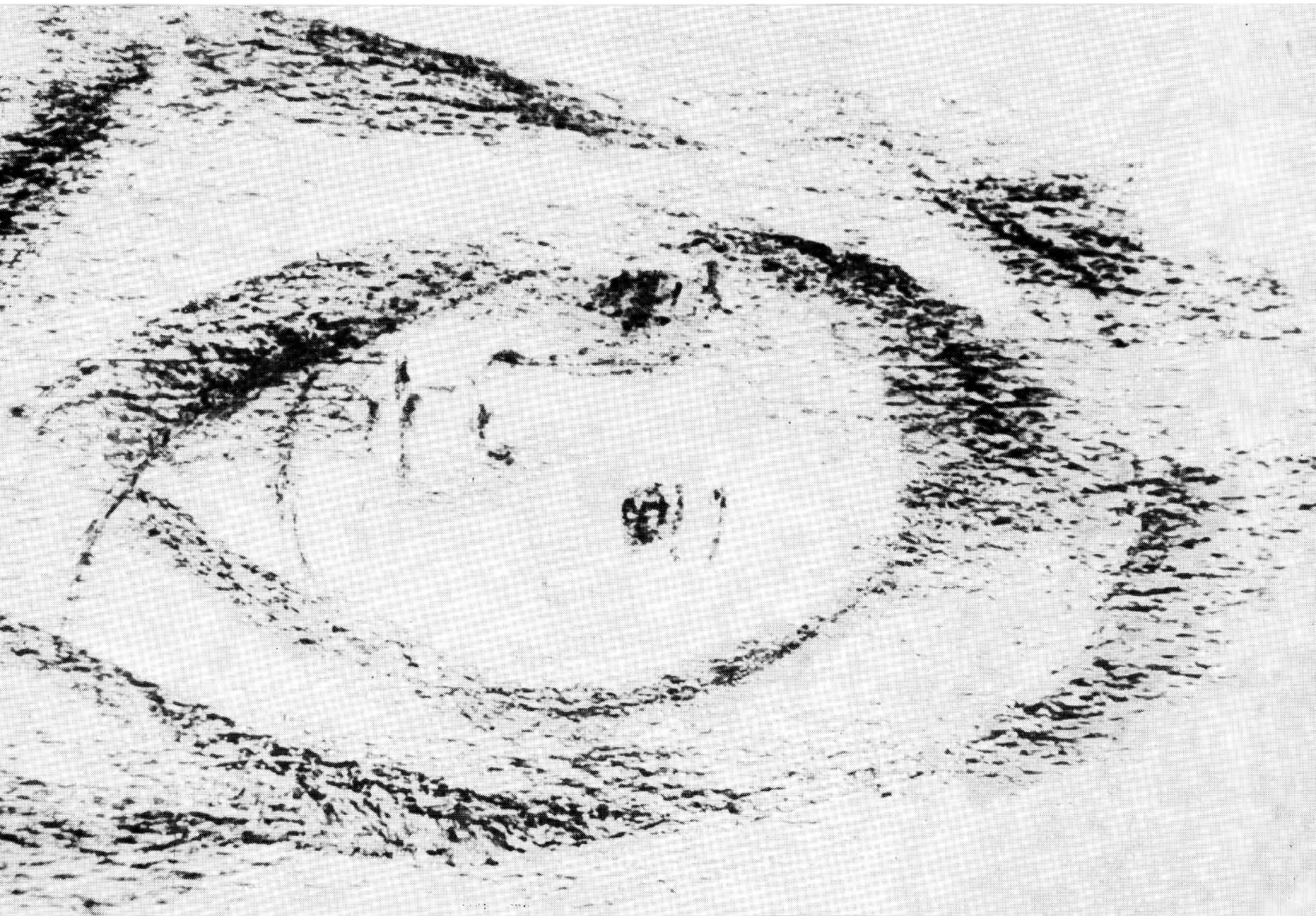
– Kő Palival meg Gyurcsék Ferencsel tíz évig együtt jártunk a művészeti gimnáziumban meg a főiskolán. De megelőztek, ők jobb művészek, ők már Munkácsy-díjasok. A festők közül Bráda Tibort, Szentgyörgyi Józsefet becsülöm. Ők Pesten élnek. A pécsiek közül Rétfalvi Sándort becsülöm, bár most nagyon visszavonult, csak a szakmának él. Vele is együtt végeztem a gimnáziumot és a főiskolát. Azt hiszem, ennyi elég lesz. Minek soroljak többet? Hogy dunnyogjanak? Mindenki csinálja bezárkózva a maga dolgát. Nem nagyon közeledünk egymáshoz. Ez persze nem jó.

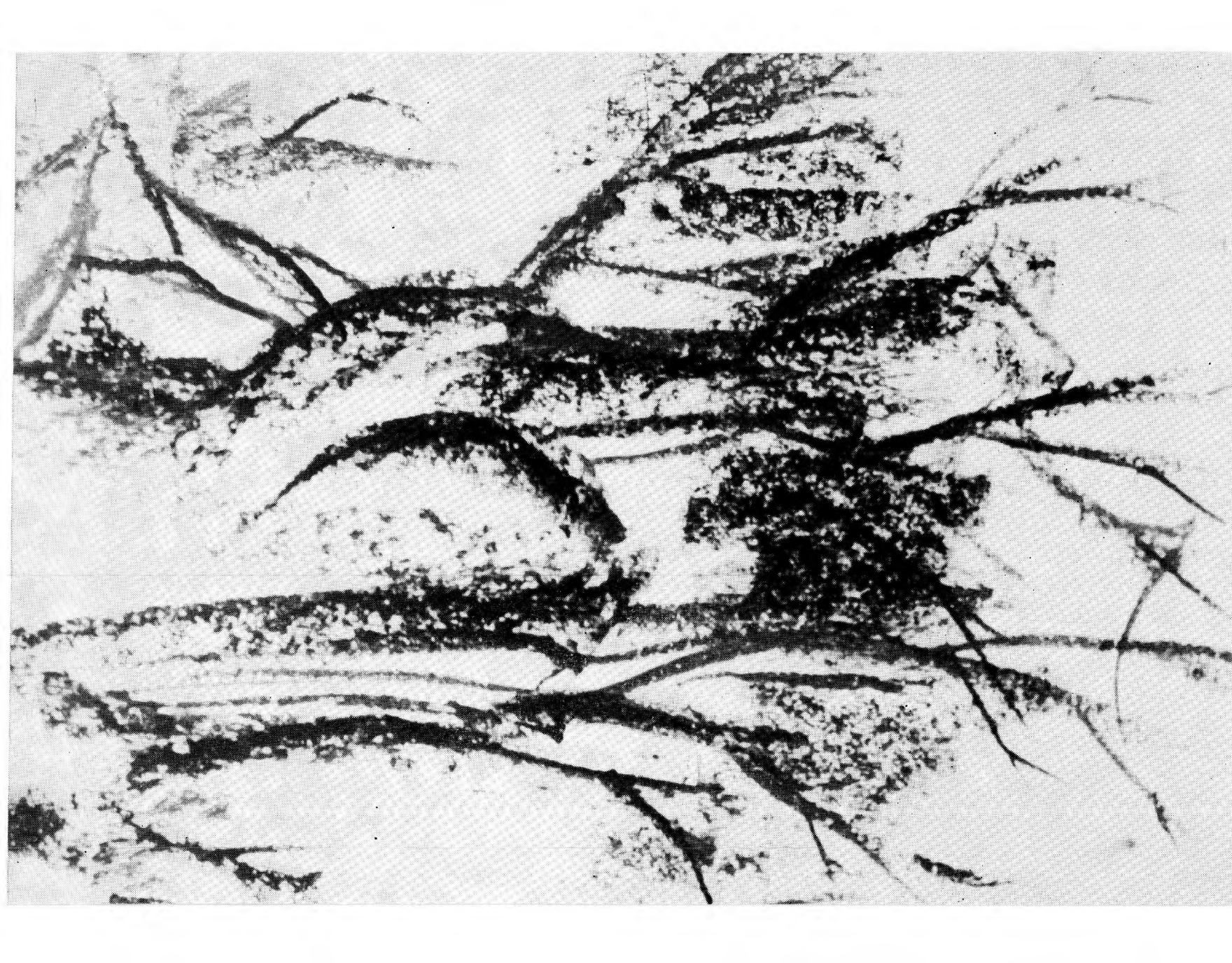
– A pécsi grafikai műhellyel van kapcsolatod?

– Nincs időm. Nincs lehetőségem. Annyira lefoglalnak a táblaképek... Világéletemben egyedül dolgoztam.

– Miért fest az ember képeket?

– Szükségszerű. Amióta ember van, a szépre vágyódik. Én is a szépért élek. A környezet színeiből és formákból tevődik össze. Már az ősember

képet rajzolt a barlang falára. Ha a mai ember bemegy a boltba, szívesebben veszi a szebben csomagolt árut. A megjelenése fontos mindennek. Ezért van a divat is. Szép ruha, szép lakás, szép kocsi, ezt hajtogatja mindenki.

– Mi a festmény szerepe a mai ember életében? Egyre inkább csak kiállításokon találkozunk vele, vagy a lakásban is van helye?

– Természetesen vesznek is képeket. Birtoklási vágy is van az emberben. „Ezért én megdolgoztam, megkerestem a rávalót, kívánom, hogy a kép az enyém legyen.” Hogy a fotó meg a tévé leszoktatná az embereket a látásról? Nem hiszem. Magyarországon soha annyi képet nem vásároltak, mint az utóbbi évtizedekben. És soha akkora számban nem látogatták a kiállításokat, mint mostanában. Persze gond is van. Sajnos nem megoldott az általános iskolában a képzőművészeti nevelés. A látáskultúra elég alacsony színvonalon áll. Ezért gyakori a képzőművészet teljesen műveletlen megközelítése. Ezért van, hogy azt kérdezik a művésztől: „Mennyi ideig festette ezt a képet?” Vagy: „Mennyit ér ez a kép?” Mintha az értéket kióra és időtartamra lehetne mérni.

– Manapság önálló művészeti ággá kezd válni a számítógépes grafika, a „computer graphics”. Kiállításokat rendeznek az efféle munkákból. Mi a véleményed a gépi művészetről, a számítógép segítségével készült szoborról és képről, a számítógép alkalmazásáról a művészet területén? Sokan mondják: ez a jövő művészete.

– Van már most is, aki azért használ körzőt meg vonalzót, mert nem tud rajzolni... – mondja sokat sejtetően Altorjai, s elnyel egy közismert nevet. – Nagy veszélye van ennek: az ember képalkotó tevékenysége átalakul dekorációvá, ornamentikává, szobadísszá, aminek már semmi köze a festészethez, valami egészen más. Megfigyelted? Ma már nem is számít valaminek való reklámgrafikusnak, aki nem fotózik. A plakát: fotó, egyetlen rövid fölírással. Hiszem, hogy a klasszikus magatartáson alapuló képzőművészetnek mindig lesz helye az ember életében. Persze ez is alakul, változik, figyelembe veszi a legújabb törekvéseket.

– Mondj három kívánságot!

– Bort, bűzát, békességet – vágja rá Altorjai. – De ez közhely. Három kívánságot? Várjál csak – töpreng. – Egészségben, szeretetben, sok és megbecsült munkában szeretnék tovább élni... Úgy érzem, kezdek kinőni a táblakép méretei közül. Szeretnék nagyobb felületeket megoldani. Remélem, erre a közeljövőben több lehetőségem lesz. Murális munkákra vagy pannóra gondolkodom, Mozaikra vagy festett fatáblára. A freskót nem szeretem. Színes intarziával vagy gobelin tervezéssel is szívesen foglalkoznék... A munka és a család, ez az élet értelme szerintem. A lányom a legnagyobb alkotásom. Most jár hatodik általánosba.

– Elégedett vagy?

– Sose lehet az ember megelégedett. Mihelyt ezt a művészen megérezni, megállt a fejlődésben, megszűnt tehetségesnek lenni. Önmagammal szemben vagyok a legszigorúbb. Munkáimban következetesen akarok előre lépni. Most már tudatosan csinálom, amit valaha ösztönösen elkezdtem.

– Kit tartasz művésznek?

– Kit tartok művésznek? Aki a szakmát, annak minden fortélyát megtanulta, van önálló tartalmi-gondolati közölnivalója, és azt megfelelő formába tudja önteni.

– Sok vagy kevés van ma belőlük Magyarországon?

– Jó művész? Sok van. És öröndetes, hogy az ő kezükben van a szakma irányítása.

– Nem azért jó művészek, mert ők irányítanak? – gonoszkodom.

– Jól hallottad: öröndetes, hogy a jó művészek vesznek részt az irányításban...

Látom Altorjai arcán, hogy elfáradt. Cigarettdt vesz elő, gyüri, sodor-gatja, aztán nehézkesen rágyújt. A gyufa megre meg a kezében. Hétfő dél-előtt van, és már fáradt.

– Egy évben hány képet festesz?

– Sokat. Állandóan dolgozom.

– Ha most elmegyek, mit fogs csinálni?

– Már a vakrámán van hat vászon. Két negyvenszer hatvanas, két ötvenszer hetvenes, két hatvanszor nyolcvanas. A vásznat már megalapozva lehet kapni. Ma föl kell rakni, és színben és formában el kell indítani ezeket a képeket. Legyen meg egy alap, amit majd tovább tudok fejleszteni. Ezt ma meg kell csinálni. Nincs mese. Délután egy órát kell pihennem. Aztán elmegyek a feleségem elé. A tanárképző főiskolán dolgozik. Hazasétálunk. Nem bírom sokáig elviselni a bezártság érzését. Aztán tovább dolgozom...

Altorjai István mindössze harminchárom éves. Amikor beszállunk a liftbe, megint cigarettdt vesz elő. Arcán egy ideg megrándul.

– Most érzem, hogy kifáradtam – mondja. – Amióta nem tanítok, elszoktam a beszédtdl.

Még nincs dél, amikor elbúcsúzunk egymástól.

BODRI FERENC

MŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

RENATE BERGERHOFF: TIZIANO

Amikor a hatvanas évek elején a hazai könyvesboltokban is megjelentek a berlini *Henschelverlag* akkor új és valójában hégagpótló, olcsó és népszerű albumai (Meisterwerke europäischen Malerei, Meisterzeichnungen der Renaissance, Manet, Cézanne, van Gogh, Courbet, Velasquez, Gauguin, Szőnyi stb.), bizony szívesen vásároltuk a füzeteket, a *Welt der Kunst* sorozat nem egy kispénzü művészetbarátnak nálunk is iskolája lett. Minden bizonyly ez a másfél évtized előtti siker sarkallta a magyar kiadót, amikor a berlini társvállalat egyik albumát lefordíttatta és megjelentette magyarul. Evvel egy új albumsorozatot indított el (*A művészet világa*).

Mit tudunk mi akkor ezekkel a nagy alakú és mégis olcsó, papírkötéses, bera-gasztott reprodukciókkal kiadott füzetekkel szembeállítani? A Corvina apró, szövegben, képben és reprodukciókban sokszor szegényes sorozatát (*A művészet kiskönyvtára*), amely azóta szellemben és minőségben egyaránt jócskán gazdagodott. A 300. füzete felé tart, bár egyenkénti gyarapodásáról aligha beszélhetünk. De gazdagodása szellemében és változatosságában nyilvánvaló, árnyaltabbak, értőbbek, érzékenyebbek és elevenebbek a kötetké bevezető elemzései. Azóta kitűnő művészregé-

nyek jelentek meg (Perruchot, Carco, Stone stb. művei), időnként gazdag pályaképek (pl. Herbert Read: Arp stb.) és szép albumok. De a német kiadó egykori albumának (a Tiziano-könyv első kiadása 1963-ban volt) szellemi, elemző és reprodukciós kliséi a 15 év előtti színvonalon állnak, a könyv a kemény kötéstábla és a felfrissített, egalizált irodalomjegyzék ellenére is ódonnak tűnik, a magyar változat talán kissé anakronisztikus. Különösképpen *Farkas Zoltán*, *H. Takács Marianna* szép és korszerű elemzése után. Amikor a legkitűnőbb források – úgy tűnik – még mindig *Aretino* és *Vasari*, *Burckhardt* és mondjuk *Poscari*, *De Logu* alapművei.

A *Flóra* c., ismert Tiziano-vászon elemzése pl. a nőalak kezében levő virágok „erőteljesebb színbeli hangsúlyairól” értekezik. A szöveggel szemben látható reprodukció legvizesebb, legjelentéktelenebb részlete ez a virágcsokor; itt és mindenhol piszkosvörhenyegések a mester sokszor megcsodált vörösei. A *Lavinia*-képen látható vörösutánzat mellett az elemzés aranybarnáról beszél. A kétszínű reprodukciók elmosódottak, a hátterek formái kivehetetlenek. Ha megnézzük a *Fésülködő nő tükörrel* c. vászon tükkrét: a háttér legsötétebb, legjellegtelenebb részlete ez. Mintha az olvasható és a látható közötti ellentétekkel kívánna valaki humoros felhangokat teremteni. Disszonanciát harmónia helyett.

A bevezető tanulmány inkább a művész szellemi fejlődését, alkotó korszakainak alakulásait rajzolja meg, a kor gazdasági, történelmi, politikai és potenciális változásainak hatását követi Tiziano művészi fejlődésében nyomon. Olykor kissé talán erőltetetten és többször bizonyíthatatlanul. De érdekes és hasznos, személyes konklúziókra serkentő része az albumnak a *Művész és kora* című kronológia, a szerkesztő kiegészítette néhány magyar vonatkozású adattal is. A jellegtelen és egybe mosódott tipográfia mégis szinte felismerhetetlenné tesz minden párhuzamot.

A szelektív oeuvre-katalógus és az irodalomjegyzék között található a lényeg: az eredeti német változathoz képest megnövelt reprodukció-sor, amelyben az eleven leírások színességének és az avitt képminőség monotonáinak ellentéte ismétcsak szembetűnő (*Corvina*).

KUNO MITTELSTÄDT: VINCENT VAN GOGH

A *művészet világa* sorozat második albuma őrzi az előző kötet szerkezeti elvét, de nem őrzi annak hiányosságait. Az eredeti német kiadás 1973-ban jelent meg, ilymódon nemcsak a reprodukciók nyomdai minősége, de az elemző szövegek korszerűsége is a mai ízléshez közelebb került. Mittelstädt már árnyaltabban közelíti meg Vincent van Gogh korszakos, humanitásban és gyötrelmekben fogant művészetét. Ebben az albumban szépen harmonizál az írásos és a képi bemutatás. Különösen érdekesek az azonos témájú vagy valamely okból összefüggésben vizsgálható művek (pl. az 1884-es *Takács*-téma, az 1885-ös *Krumplievők* ciklus változatai) párhuzamai, az író bőségesen idéz a festő leveleiből is, hiszen a művek születésének és tendenciáinak legfőbb forrásai.

Vincent van Gogh művészete *Dávid Katalin* három ízben megjelent kismonográfiája, *Robert Goldwater* minialbuma, *Henri Perruchot* tudós életrajza és *Irving Stone* életrajzi regénye után is megérdemelte régen ezt a magyar nyelvű albumot, amelynél képekben gazdagabb nálunk meg még jelent.

A második album után nagyobb bizalommal tekinthetünk a sorozat folytatása elé.

KÉT ALBUM HIERONYMUS BOSCHRÓL

A „későközépkori németalföldi festészet legsajátosabb hangulatú mesteréről”, a „Gonosz erőinek rémületes ábrázolójáról” (*E. H. Gombrich*), aki „minden idők legtermékenyebb fantáziafestője” (*Michel Levey*) volt, egyszerre két könyv is megjelent a hazai kirakatokban.

Wilhelm Fraenger előttünk levő hatalmas monográfiája (VEB Verlag der

Kunst, Dresden, 1976), ez az 516 oldalas, 160 csodaszép táblával súlyos kötet nemzetközi sikerre számíthat, díszére válik az írónak és a nyomdának egyaránt. Fraengernek nem az első könyve ez kedvenc festőjéről, talán a hatodik. Egy-egy Bosch-kép részletező, a koráramlatok és a képzőművészet kapcsolatainak sokféleségét elemző tanulmányait és albumait 1952 óta jelenteti meg. De az új fóliás Fraenger minden eddigi munkáját összefogja, bár az író itt sem az életmű egészét mutatja be, hanem egy-egy főművet elemez egységében és részleteiben, a maga sokrétű korrespondenciáiban. A tibeti misztikától Rotterdami Erazmusig, közben a próféták és apostolok, majd a kereszténység évszázadai. „Az ezer éves birodalom” (Gyönyörök kertje) c. Bosch-triptychonról az album 35 részletreprodukciót közöl, a kép a fraengeri értelmezés alapja lett.

A német alaposságú Fraenger igencsak sokat tud a korról és közöl Boschról, de az album részletező gazdagságában előtűnik háttérbe szorul a „boschi egész”, a kötet inkább a szerző tudományos rangjának bizonyítéka lett. A lényeg kissé elhomályosul az utalások és feltételezések útvesztőiben. A gyönyörűen nyomott részletreprodukciók majdhogya a teljességet feledtetik, néhány műről a teljeset bemutató tábla az albumban nem is található.

Nem szaktudományos igényeinkhez és ízlésünkhöz *Volavková* magyarul megjelent albuma áll közelebb, amelyben kitűnő ismeretekkel és érzékkel foglalja össze, toldja meg a maga nézeteivel a „boschi tudományt”. Jó véleményünket még a reprodukciók igencsak gyenge minősége sem árnyékolja, hiszen az előbbi könyvben meg egy Safari kiadású Bosch-albumban (R. H. Wilenski, Berlin, 1961) rendelkezésünkre állnak a kitűnő felvételek.

Volavková a középméretű album 27 szöveges oldalán (közből a 43 képes tábla található) inkább az életmű viszonylagosan teljesnek tekinthető bemutatására törekedik. A szűkösen ismerhető életrajzi adatok mellett elmondja a művek keletkezéstörténetét, további sorsait, közben mintegy „elolvassa” a festményeken láthatókat, idézi a látványba foglalt eszméket és látomásokat. Belenyugszik abba, ami Fraengert három évtizede ösztönzi talán: „Bosch műveinek teljes jelentéstartalma régen feledésbe merült már – írja –, de kifejezésmódja változatlan erővel hat”. Nos, éppen ennek a „változatlan erőnek” a hatását érezzük *Volavková* értékeléseiben, egyféle modern csodálatot a „heretikus mester”, a „s hertogenboschi „Szűz Mária Testvérület” tagjának művészete iránt. Ugyanakkor eleven vitaszellemet, amellyel a bőséges bibliográfiában felsorolt elődeivel szembeszáll. Helyesel, értékkel és polemizál, összképet nyújt így a Bosch-irodalomból is. Másodlagosnak ítéli a mellékkörülményeket, az alkímia, a mágia jelenlétét, a „boszorkánypomádé”, a meszkalin és hasonlók használatát.

Hieronymus Bosch világa az „elméletek igazolásából végül is a kutató tudomány izgalmas területévé lett”, hiszen a mester „művészete a legnagyobb festői metaforák közé tartozik” (*Volavková*). A táblaképeken „iszonyat iszonyat hátán” (*Gombrich*), de a részletekben bölcs ironia és humánus derű: egy középkori szellem teljessége tehát, aki a maga környezetét, vallott, tanult és álmodott világát egyetlen rendszerben, mintegy „struktúrát teremtve” mutatja be. Metaforákkal és allegóriákkal terhelt, mint a prédikátorok.

Volavková szinte bizonyítja előttünk Rónay megállapításait, amikor a teljességet figyelmezi a csábító mutatványokra sarkalló részletezések helyett. A festői eredményeit mutatja be (*Corvina*).

A nem-születés értelme

Hiába faggat kérdőívét lobogtatva a szél
 Fülledt növények
 Léhangulatom Közvéleményét kutatják
 TESZTEZŐ levelekkel
 Szemben a tenger (Adria) hiába guggol a nesz
 Mennyei AKUPUNKTÚRA tapogat
 Szűrőpróbát tart egy ág ablakom iránt
 S a pálma kaktuszok (unom a további metaforákat tülekednek)
 Hiába kérdi e sokaság „mi a születés értelme”
 Hiába kedves növényeim bájos elszórt kavicsok
 Legősbibb DIASZPÓRA
 (Igen igen a macskák az emberi többségbe szóródott
 Tigrisek kisebbsége)
 Hiába mert a kérdést kifordítom a kérdést ezt a bundát
 MI LENNE A NEM-SZÜLETÉS ÉRTELME
 Hiába tör rám cső-nyelető (úgy mint
 Liba-tömő meg madár-etető)
 Vallatni a gyomrom, a torkom
 A születés értelméről – – –
 Legmélyebb némaságom
 Fordul felétek
 Születésemnek értelme nincs
 ÉRDEME érdemessége volna
 Érdemes volt-e
 Kérdésed így jogos
 Bájos szipolyozó buta
 Nőstény-növényzet
 Mégis okosabbak vagytok
 ÖNFELEDT létezésben
 Csak bólogattok pedig
 Ki kérdezett én biztosan nem
 Nem izgat titeket kataklizmák hire jóslata miegymás
 Az okozat majd dicséri az okot vagy lealázza
 Az érdemesség majd visszamenőleg megmagyarázza
 Az értelmet is (visszautaló igazolások
 Damoklész kard és felfüggesztett törvény
 Tőle megtudod – EGYBŐL KÉT bűnöd lesz
 Visszamenő hatályok)

*Am ha azt mondod ÉRDEMES VOLT
Ha ezt mondod ha győződ mondani
Vakmerő vagy – szültél újat is
Ha azt mondod hogy érdemes volt
TALÁLKOZÁSRA gondolsz
Érdemes volt a néhány emberért
Egy okosság színe szaga
Egyszeri illékonyosság
Egy borgőz fénye
Véletlenem recés tapintása
Kérdés íze
Esélyem árnya
Te ÉPP-MOST-ÉPP-EZ találkoztunk veled
És az Esetlegesben
Sejthetsz már randevút is
Röstellvén hogy
Tudtodon túl történt*

GUTAI MAGDA

Giacometti: Emberfej

*A vékony vasrúdra feltűzött tej.
A nyújtott forma
egyszerre ovális és szögletes.
Főleg az arckoponyát figyeld meg.
A horpadt orcát. Az anyag
fájdalmas göcsörtjeit.*

Vérrel van befuttatva a gipsz.

*Az áll előre ugrik. A homlok alacsony.
Ez a fő
nem gondolkodik már soha többé.
Halál utáni rettenet a szemben.
Tátott száj. Az üvöltés már elhalt.
A torokban
megalvadt vér sötétlik.*

Tisztelettel

*éppen olyan az arcod, mint egy múmiáé,
mint egy bábé, amelyet elfelejtettek befesteni,
egészen olyan, mint egy példázat: így jár az,
aki közreadja szép fölöslegét;
de a legpontosabb hasonlat sem vigasztalja
azokat a végképp nyomorultakat,
akik még belőled sem haraphattak*

Szodoma pályaudvarán

*mind többen váraкоznak a pályaudvaron
maguk sem tudják, jönnek vagy távoznak
vannak, akik szinte látják, amint a fénylő síneken
egyre csak érkeznek a zsútolt vonatok
mások arról sutognak, hogy a földalatti vágányokról
kincsekkel és szeretőkkel elutaznak mind a gazdagok
a sajtó nyugodt, mert a bonyolult pályaszerkezetet
naponta átvizsgálják az angyalarcú szerelők*

Mégegyszer Sztavroginról

*ennyi számolatlan sörök mellett
miért ne beszéljétek Sztavroginról?
idézzük föl, milyen szép keze lehetett,
s e szép kezek mily fölösleges könnyedséggel
hurkoltak csomót egy – feltehetően még szebb –
nyak köré –*

Közjáték

*az ajtó becsukódott, később kinyílt:
közben egy fülledt szobában, elsietve,
mindamellettszabályosan és vállalhatóan
megtörtént, amitől semmi sem változott;
éppen csak a semmi lett még befejezettebb,
valódibb; akár egy ajtó nyílása-csukódása*

PAPP ÁRPÁD

Úrvacsora

*Odalent még bíbor terítővel letakarva az asztal
Idefont már, a tüdőtágulósos harmóniumnál
a részeges, vén iskolamester
reszketeg ujjakkal tördeli-osztogatja
az örökkévalóság megemészthetetlen,
fekete-tehér kis csontdarabjait*

Még egyszer a költészetről

*Vakotás, gyerekkori vásártia-tükröm
Semmi köze trükkökhöz, tükrözéshez –
Dugdostam, s elejbéd tartom, népem:
Bepárasodik-e?*

1976. október

Oresztész

Hommage à Marx–Engels

*és amikor keze fejével lekotorta a vért
a szablya széles tükrében hirtelen
felismerte tulajdon arcán
szülőanyjának vonásait*

Taorminában

Csontváryig soványodom

1976. március

UTÓSZÓ

A „HÁROM VERÉB HAT SZEMMEL” ANTOLÓGIÁHOZ

I.

A több-száz évet átfogó antológia nagy nemzeti képtárhoz hasonlít, ahol az állománynak csupán kis része jut kiállításra, s a festmények serege a raktárakban rejlik: nem fér egyszerre minden a terem-falakra, és nem is volna célszerű a nézőt a művek áttekinthetetlen tizezeivel fogadni. S a „Három veréb” válogatás nem a híres darabok tárlata, hanem a ritkán, vagy sosem mutatottaké.

A közismert versek közül itt igen kevés szerepel; ez a gyűjtemény az egyedi és kollektív verseskönyvek mellé kiegészítő kötetként ajánlkozik. Nem kívánjuk irodalmunk eddigi értékrendjét megváltoztatni, hanem az értékelt szerzők és művek sorát gyarapítani. Hogy egy-egy költőnek hány lap jutott, vagy hány költeményét választottuk, nem jelent értéktételest; általában a gyakran kiadottak, könnyen megszerezhetők kisebb terjedelemben és munkásságuk kevésbé méltányolt részeivel szerepelnek, vagy egészen kimaradtak; s az elfeledt poétáknak bővebb helyet adtunk.

A gyűjtés során meglepően sok ismeretlen nagy alkotó bukkant elő, akik helyet érdemelnek irodalmi köztudatunkban, s akikről eddig semmit se tudtunk, vagy igen keveset: a középkori ismeretlen Tíz-sorosok Mestere, később Smigmatopoeus János, Nyéki Weores Mátyás, Apafyné fejedelem-asszony, Lázár János, Kalmár György, Gyöngyössi János, Poóts András, Vályi Nagy Ferenc, Ungvárnémeti Tóth László, Katona József (mint lírikus), Nográdi Pap Gyula, Karay Ilona, és még többen – különösen a XVIII. század irodalmáról való ismereteinket lényegesen ki kell bővitenünk, főként ha a korszak nagy prózaíróit is újra felfedezzük, kik e versválogatásban nem kaphattak helyet: a magyar Boccaccio, András Sámuel, s a Horia és Kloska lázadás megkínzottja, Göttfy Borbála.

Különös jelenség, hogy a magyar irodalomtörténészek nem szeretnek tudomást venni a költőnőről. Röviden említik Dukai Takách Juditot, Szendrey Júliát – Berzsenyi sógornője az egyik, Petőfi felesége a másik, önmagukért aligha esne szó róluk. Pedig Apafyné Bethlen Kata (kit összetévesztenek a vele azonos nevű Telekiné Bethlen Katával) kiklopsz építésű nagy elégiák alkotója, a legkülönbek közé tartozik. S a változatos, szeszélyes Czóbel Minka szintén. S a szenvedély-kultusznak, a mind-hevesebben forgó lelki zűrzavarnak csodálatos megjelenítője és áldozata: a tizennégy éves korban öngyilkos Karay Ilonka. Aztán a prózai költőnők, a szárnyatlan, konyha-szagú poetriák; némelyik kis ügyes, élelmes (Vályi Klára, Fábíán Julianna), némelyik szenvedő, tragikus (Molnár Borbála, Ferenczy Teréz): az ő csodatételük a köznapi élet s a jelenlét olyan intenzitása, mely férfi-poétánál alig fordul elő, s mely kárpótol a művészi fogyatékokosságokért.

Minden nyelv poézisének legbecsesebb része a sok használattól ismertté s ismételtté kopik, megdicsőül, pátosszal telik; az iskolai oktatástól, a szavalatoktól, a rengeteg méltatástól; a legjava és az alkalmilag legünnepélyesebbje. Ezért megkíséreljük a magyar költészet tiszteletlenebb megközelítését: ne legyen magasztos bálvány, inkább oldott, hajlékony, élvezetes. A magyar Múzsza ne mint tekintélyes, terebélyes oktató-néni, hanem mint elbájló és kétes-erkölcsű táncosnő mutatkozzék.

II.

Tekintsük át a versformáink fejlődését.

A magyar ritmus pogánykori ősalakja (mint a volgai s urali finnugor népeké) meghatározatlan szótagszámú ütemek vonulása – például a Szentiváni Ének maradványainak némelyik részletében:

Virágom, véled / elmegyek,
Virágom, tőled / el se maradok.
Hajtsad rózsám, / hajtsad
A cseresnye / ágát,
Hadd szakajtok / szépébül,
Szeretőmnek / szépébül,
Magamnak ja- / vábul.

S az ősi rímelés: alliteráció (ütem-előző betűrím: szakajtok szeretőmnek szépébül) és csavart rag-rím (elmegyek-maradok; szépébül-javábul).

Az Ómagyar Mária-siralom, 1300 körül, már a kötött-szótagszámú ütemek felé közeledik, s a csavart rag-rím (kiül-hiul) tiszta rímekkel váltakozik (árad-fárad).

Az 1500-as években, talán még korábban, kialakultak a kötött szótagszámú ütemek: 6-6, 4-4, 5-5 szótag, eleinte helyenkénti eltérésekkel.

Farkas Andrásnál, 1530 után, olyan 6-6-ost találunk, mely esetenként 5-7 is lehet:

Jersze, emlékezzünk / az örök Istennek (6-6)
Csudálatos nagy / hatalmasságáról, (5-6)
Melyvel Scythiából / régi magyarokat (6-6)
Jó Magyarországra / olyan módon kihozá, (6-7)
Mint régen kihozá / ah zsidó népeket (6-6)
Fárahó királnak / markából, inségéből. (6-7)

Csáti Demeter: „Ének Pannonia megvételéről” (1526 körül) 4-4-es karaktert mutat, de gyakran eltér tőle:

Az egyik közöttök / jelesb vala, (6-4)
Kinek neve / Árpád vala, (4-4)
Mindeniknél / gazdagb vala, (4-4)
Azért köztök / fő kapitán vala. (4-6)

Ritkább az 5-5-ös. Az „Adhortatio Mulierum”-ban; vagy Kecskeméti Végh Mihály LV. zsoltár-parafrazisában, mely négyszáz év múlva Kodály „Psalmus Hungaricus”-ának szövege lett. Az 5-5-ös csak a versszakok utolsó sorában változik mindig 5-6-ra:

Akarok inkább / pusztában laknom,
Vadon erdőben / széllel bújosnom,
Hogy nem mint azok / között lakoznom,
Kik igazságot / nem hagynak szóllanom.

A 6-6-osból a régi magyar költészet leggyakoribb versformája képződött: a négyesrímű felező tizenkettes, lásd pl. Gyöngyösi Istvánnál. Zrínyi gyakran közép-sormetszet nélkül alkalmazta, s az ide-oda helyeződő sormetszettel látszólag durvábbá, valójában változatosabbá tette. Ezt sokan hanyagságnak vélték (Ráday Gedeon, Kazinczy, de még Arany János is) és ki akarták javíttatni; a mostaniak (Vargyas Lajos, Képes Géza stb.) ellenkezőleg, Zrínyi érdemének tekintik, hogy az egyhangú tizenkettest gazdag ritmus-változatokkal élénkítette.

A megszilárdult 4-4-es, a magyar nyolcas, igen gyakori: „Fidutia in Deum”; Benitzki Péter: „Zabola nélkül való nyelv”; Apafyné Betlen Kata: „Mint gyors szarvast ha vadász sért”; Vörösmarty: „A szegény asszony könyve”. A sormetszet nem mindig kerül középre, azoknál sem, akik a tizenkettest gondosan felezik.

A szótagolva ütemező vers bonyolultabb képződménye a Balassi-strófa: 6-6-7, háromszor ismételve. Nem Balassi használta először, de ő alakította tiszta csengését, végleges jellegét. 1567-ben, Dochi Ilona „Könyörgés”-ében, még középrímek nélküli kétsoros versszak:

Azki ez éneket / rendelé versekben, / gondolkodik magában,
Mert nincs bizodalma / senkihöz ez földön / sok nyomorúságában.

1570-ben, Melius Péternél, négysoros, helyenként középrímes:

Hogy az ördög attyok / ezeket bolonddá / tette, ilyen vakokká,
Az ü kevélségök, / irásküvül való / szállások mind az oka,
Mert az írás mellől / hamis értelemre / futnak okosságokra,
Ő okosságokért, / bolond írásokért, / vakok az szent írásba.

Balassinál, 1585 körül, szonett-szerű tökéletességben ragyog a középrímes hármas-alakzat:

Júlia két szemem, / olthatatlan szenem, / véghetetlen szerelmem!
Júlia víg kedvem, / s néha nagy keservem, / örömem és gyötrelmem!
Júlia életem, / egyetlenegy lelkem, / ki egyedül bír velem!

A Balassi-strófa rokona az a 4-4-5-ös tagolású versszak, melyet egy ismeretlen dallamos-puha orgánumú lírikus gyér maradványaiban találunk:

Hogy ágyamból, / mély álmimból / reggel serkenék,
Az szép hajnal / pirossággal / elő állapotok,
Ő világa, / sárgasága / előmben tűnik,
Monda: Szegény / árva legény, / néked kárt tévök.

Ugyanez a forma, csiszolatlanabbul és kevesebb rímmel, megvan már Tinódi-nál, „Sokféle részögről”:

Gondolkoznak / bornemisziák, / igen hallgatnak,
Részögösök / mit csácsognak, / azt mosolyogják,
Hogy bölcsebbek / ők volnának, / mind azt alitják.

Komplikált, nehéz, barokk versszak-struktúra Ladoni Sáráé:

Láss hozzám Úr Isten / kegyelmes szemeiddel, (6-7)
Nyomoruságomban / vigasztalj szent lelkeddel, (6-7)
Sok bosszúságomat / hogy elszenvedhessem (6-6)
Jó lelki esmérettel. (7)

Ügyszintén Smigmatopoeus Jánosé, Lukács pap halotti búcsúztatója:

Odavan már életem, / mint reggeli hóharmat, (7-7)
Elkele szép örömem, / mint akit a nap elszáraztat, (7-8)
Oh mint lön én elesésem, / mint kit szerencse forgat (8-7)
És az idő elváltoztat. (8)

A bonyolult strófa-építés meg a rím-halmozás Amade Lászlóban éri el a tetőfokot.

A szótagszámmal nem törődő ős-ritmus, s a szótagszám-kötöttséget pontatlanul, vagy pontosan alkalmazó későbbi ritmus: ez a törzsökös magyar verselés, melyet Vargyas Lajos, kitűnő meghatározással, *tagoló versnek* nevez.

Eddig csupa tagoló verset vizsgáltunk; most nézzük a jövevény formákat is, nem ilyen részletesen.

A görög–latin metrumok közül a distichont már a XVII. század első felében megvalósította magyarul Sylvester János. De nem tudta az utódokra átörökiteni; ilyen tökéletes distichonokat csak a XVIII. század második felében írtak ismét.

A többi klasszikus metrum magyar használatával a régi barokk mesterek nem foglalkoztak, vagy ha igen, kísérleteik elvesztek. Csak a sapphoi strófát ültették át – nem metrikusan, hanem magyaros tagolással; a sapphoi ütemű templomi énekek ilyen szöveggel is énekelhetők. Ily átmagyarított sapphicum, 1540 körül, Baranyai Pál históriája „Az tékozló fiúról”:

Sok pénzét ímé nagy lakás fogyatá,
Testben erejét részegség elfojtá,
Ő marhájában tékozlást tön kártya
És az sok párta.

A mértékes, görögös sapphoi strófát jóval később sikerült átpalántálni. Például Berzsenyinél, az „Osztályrészem” című ódában, így hangzik:

Partra szállottam, Levonom vitorlám.
A szelek mérgét nemesen kiálltam.
Sok Charybdis közt, sok ezer veszélyben
Izzada orcám.

Az antik versmértékek meghonosítója nálunk, a XVIII. század végén, az óklasszikai iskola, főleg Baróti Szabó Dávid és Virág Benedek. S a ritkább metrumok és görög forma-variációk százait ültette át egy győri pap-költő, Fábchich József (1753–1809). Ez a formavilág otthonossá lett és tetőzött Berzsenyinél, aztán rohamosan háttérbe szorult, de csaknem minden költőknél azóta olykor előfordul.

A rimekkel cifrázott distichon, a metrikus-rímes leoninus verselés, talán Thordai Jánosnál jelentkezett először a XVII. század közepén; divattá terebélyesült a debreceni és erdélyi mesterkedőknél, míg a kényes és művelt poéták gúnyja le nem nyilazta azt a hibrid versifikálást. De amit a szakértők nagyon sokat szídnak és nagy dühhel: az sose rossz. A leoninus megteremtette virágait, ha gyümölcseit nem is, a mesterkedők néhány szellemes alkotásában, és szép új életre kelt Babits olyik ifjúkori költeményében (Új leoninusok, Hiszekegy, Októberi ájtatosság).

A mértékes-szillabikus-rímes nyugat-európai verselést hozzánk Ráday Gedeon telepítette, s ezért nevezték eleinte Ráday-versnek. Fő-típusai a kemény emelkedő jambus (ti-tá ti-tá) és a lágy lejtő trocheus (tá-ti tá-ti).

Példa az emelkedőre:

Edward király, angol király
Léptet fakó lován:
Hadd látom, úgymond, mennyit ér
A velszi tartomány.

(Arany János: A walesi bárdok.)

Példa a lejtőre:

Minden országot bejártam,
Minden messze tartományt,
S aki álmaimban él,
A dicsőt, az égi szépet
Semmi földön nem találtam.

(Vörösmarty: Csongor és Tünde)

Ez a szomszéd ritmizálás meggyökeresült nálunk, mindmáig használatos. De a forma átemelésébe hiba csúszott: ugyanis a régi évszázadokban a főnév hangsúlya a névelőn volt (mint némelyik szitkozódásban ma is megmaradt: affene, akkutya), csak később került a hangsúly a főnév első szótagjára. S a nyugat-európai verselés magyar változatában (de már a klasszikaiban is) a névelőt hosszúnak tekintették, amikor a közbeszédben rövidre változott: ezáltal ellentmondás keletkezett a vers-hangsúly és a beszéd-hangsúly között. A versben a névelőre nagyobb nyomatókat kell tennünk, mint a közbeszéd teszi, másként a ritmus sántikál:

Egy szó nyilallott a(z) hazán keresztül,
Egy röpke szóban annyi fájdalom;
Éreztük, a(m)int e(z) föld szíve rezdül
Es átvonaglik róna, völgy, halom...

(Arany: Széchenyi emlékezete.)

Vagy:

S a(z)ki álmaimban él,
A(z) dicsőt, az égi szépet...

És ahogy történni szokott: a kisebb hibát nagyobb hiba takarta el. Ugyanis a XIX. században a verselés elkényelmesedett: az addigi tiszta rímet és rag-rímet az asszonánsz váltotta fel (sarja, marja helyett: sarja, rajta; magyar, agyar helyett: magyar, takar), s ahogy a rím meglazult, ugyanúgy a ritmus is. Így aztán a névelő elméleti súlyossága és gyakorlati súlytalansága nem okozott döccenést a versben.

A lejtő sor, a verslábak pontatlansága következtében, a hajdani tagoló verssel azonosult:

Mint az égő hadi gálya
Minél jobban siet partra,
Belsejét emésztő lángja
Annál inkább terjed rajta...

(Vajda János: Bertának.)

Az emelkedő sorból pedig zrinyisen változó-sormetszetes verselés képződött:

Mikor a természet / szűz-hamvas arca
Sugártól, fénytől / reszketett:
Én sütkérezni / jártam csak a napra
Mint béna, / szelütött beteg.

(Reviczky: Útra készen.)

A trocheusnál és jambusnál tisztábban megmaradt a nehezebb dactylus (tá-ti-ti) és anapaestus (ti-ti-tá), de ritkán használatosak.

Az említett prozódiai ellentmondások, elkényelmesedések végső soron nem is hi-

bák: a trocheikus verselést teljesen megmagyarították, és a jambikust is valamennyire magyarabbá lazították.

Még egy jövevény formátlan forma: a modern szabadvers. Noha már Bessenyei, Rajnis, Batsányi is írt kötetlen költeményeket, s a középkori egyházi énekszerzők; mégis, az új-szellemű szabadverset Telekes Béla, Czóbel Minka, Pásztor Árpád hozta be a múlt század végén.

III

A „Három veréb hat szemmel” nem perszonális, hanem konzorciális antológia. Nem az én egyéni gusztusom lenyomata, többen szerkesztettük, válogattuk. Elsősorban Kovács Sándor Iván és Bata Imre munkálkodott velem együtt elejétől végig, és némelyik korszak felmérésében, részletezésében mások is segítettek. Sok olyan szerző és mű foglaltatott e könyvbe, akikről a munka kezdete előtt egyáltalán nem is hallottam, vagy csak rövid szemelvényekből ismertem. Tudatlanul, hályogkovács-módon fogtam a dologhoz, s a szétágazó-összehajló anyag tanítómesterem lett.

Voltaképpen harminc-negyven esztendő óta tervezem poézisünk lappangó réseinek feltárását, egységbe-foglalt megmutatását. De nem voltak megfelelő forrásmunkáim, legfőlegb nemelyik korszakra vonatkozólag hiányosan. A XVIII. század-vég és XIX. századkezdet költőnői, továbbá Ungvárnémeti Tóth, Vályi Nagy munkássága ráébresztett, már húsz-harminc éves koromban, hogy a magyar Parnasszus olyan törmelék-hegy, amit érdemes felásni, mert kincsek lappangnak benne. Sokszor cikkeztem, nyilatkoztam efféle tervről – végre Kovács Sándor Iván figyelmeztetett, hogy a nyilatkozatokból elég volt, lássuk a medvét. De nem csak biztatott, hanem a vesződségben derekasan mellém állt.

Kovács Sándor Iván segített Bogáti Fazekas, Balassi, Ecsedi Báthory, Rimay, Szepesi Csombor, Zrínyi, Apácai Csere, Fráter, Pápai Páriz, Mislai, Mikes, Árva Bethlen Kata, Kovásznai válogatásában. Tőle kaptam az „Öltöznek be az erdők zöldbe”, „Csak nyelvünkkel pattogtatjuk”, „Az vénasszony borját őríz” szövegeket, továbbá Horvát Helénától Telegdi Katáig a régi poéta-asszonyokat. S a zsoldárosok közül Szenci Molnárt, Prágait, Thordait. S még annyi mást. E könyv minden versét, és sokszorosan több kimaradt darabot, együtt vizsgáltuk, cserélgettük, esetleges változatait összehasonlítottuk, vagy alkalmas részletét kerestük.

Bata Imre hozta a kölcsön-könyvek nagy részét, fotókópiákat kéziratokról és régi nyomtatványokról. Pesti Mizsér, Benitzki, Felvintzi, Koháry, Lázár, Amade, Faludi, Losontzi, Szilágyi, Kalmár, Jászberényi Molnár, Rajnis és mások műveit. Verses levelezéseket, Csizi István és Vályi Klára, Molnár Borbála és Ujfalvi Krisztina, Gvadányi és Fábíán Julianna között. És ahányszor adat hiányzott, segéd-könyvet. S a válogatásban rendszeresen, folyamatosan segített.

Köszönöm Vargha Balázsnak, hogy kölcsönadta Szirmay: „Hungaria in parabolis”-át, ezt a változatos szemelvény-gyűjteményt; Göböl, Poóts, Mátyási köteteit. Őtőle kaptam Pálóczi Horváth drasztikus versének a nyomtatványból hiányzó részeit, és Csokonaival kapcsolatos adatokat.

Köszönöm Szepesi Attilának a Hoffgreff énekeskönyvet, a Régi Magyar Költők Tára kötetét, Hegedüs Márton és Moldvai Mihály rigmusait, a „Zöldítsed Úristen” (vagy „Zöldítsétek egek”) variánsait, Thaly-adalékokat stb.).

Köszönöm Bán Imrének a „Debreceni diákirodalom” válogatott gyűjteményét.

Köszönöm Fülöp Istvánnak a „Göcseji Helikon” poetriáit.

Köszönöm Biró Ferencnek a segítséget Bessenyei és köre megismerésében. S a „Hungaria in parabolis” egyik szerzőtlen versénél Mátyási József szerzőségének kinyomozását.

Hálás vagyok Balázs Ádámnak és Keresztes Lászlónak, Apafyné Betlen Katalin verseinek összegyűjtéséért különféle kéziratárból.

Alexa Károlynak köszönöm Hajnal Mátyás, Szőnyi Benjámín válogatását, s a XIX. századi almanach-líra körüli segítségét.

Moldován Domokosnak köszönöm a Magyar Passiót, benne a Mária-siralom kései, erdélyi változatát. S a Szentiváni Énekre vonatkozó ismereteket.

Farkas Ferenc zeneszerző eszméltetett Péchi Simon zsoltár-fordításainak, s ezen belül a XI. zsoltár fordításának szokatlan ritmusára. Ezért köszönetet mondok.

Csanádi Imrének köszönöm Édes Gergely „Munkaközben”-jét, ezt a szép kiadatlan poéma-kezdetet.

Feleségemnek, Károlyi Amynak hálás vagyok, hogy Karay Ilona verseire ő hívta fel figyelmemet. Köszönöm tanulmányvázlatait Árva Bethlen Katáról, Orczy Lőrincről.

Köszönöm Karay Lajosnak, hogy rendelkezésre bocsátotta Karay Ilona teljes meglevő kézírathagyatékát.

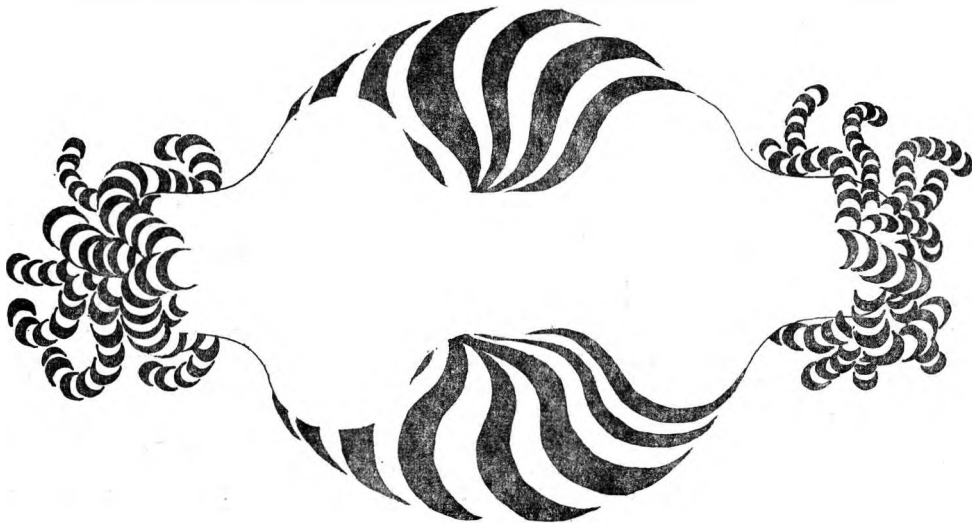
Hálát mondok az elhunytaknak is. Kardos Tibornak az Árgirus-monda elemzéséért; Trencsényi Waldapfel Imrének, mert hajdani fiatalkorunkban Gyöngyösi István és Vályi Nagy Ferenc műveit élém-nyitotta; Fehér Gábornak a „Plato, Cicero” kezdetű diáknótaért; Édesanyámnak az „Egyszer volt egy ember”-ért.

IV

A szövegeken nem változtattam. De ahol, egykori szövegromlás miatt, mégis be kellett írni a bizonyos, vagy feltételes korrekciót: ezt jegyzetben mindig megemlítem.

Nehezebb úgy a helyesírás és az írásjelek: ezek koronként és személyenként valaha igen eltérők voltak, és mert folyamatos olvashatóságra törekedtem, egységesítenem kellett. Ez a könyv nem szaktudósoknak, hanem a közönségnek készült; és aki nem szokta meg a régi szövegek olvasását, a sokfajta eredeti ortográfiából csak rejtvényfejtésszerűen bogoZHatná ki a jelentést és a ritmust. A középkori és XVI. századi írásokban az é többnyire ö-nek hangzik, mint most a szögedi nyelvjárásban; Sylvester tiszaháti dialektusában az é i-re változik: ezeket a kiejtésbeli eltéréseket a mai irodalmi nyelv szerint közös alakba raktam. Viszont: ügyeltem, hogy a koronkénti s egyéni különösségeket megtartsam, amennyiben nem esnek a mostani érthetőség rovására. Hogy valamely ódon sajáttság az egységesítés során eltűnt-e, vagy zamata, ritmus- és rimpozíciója, más értelmi árnyalata miatt megmaradt-e: ebben nem tudományos rendszer, csupán hangulati megfontolás vezetett.

Ez a válogatás – mint minden válogatás – hiányos. Ha bevettünk egy verset, mellőznünk kellett miatta százat, köztük talán különbekeket, jelentősebbeket. S még sok régi anyag lappang, közte bizonyára a legkülönbekek közé tartozók is. A törmelékhegy még nincs keresztül-kasul kutatva, épp csak megbolygattuk.

EMBER, EMBER, EMBER!

Hetvenöt éve született Dallos Sándor

A Magyar Irodalmi Lexikonból nem derül ki, melyik hónap hányadik napján. Kinél kiderül, kinél nem. Ha ez rangsorolás – mint ahogy kutatási nehézségekből nem származhat –, mindjárt az elején hangot kell adjak szerény különvéleményemnek: Dallos Sándor irodalomismertetésünkben mélyen a rangján alul szerepel, ha egyáltalán szerepel.

Emlékszem rá: valamikor ősszel volt a születésnapja, mindenszentek táján. Ilyenkor rendszerint kinyílnak az egek és ez a szemkápráztató tündökléstől mentes mély, tiszta égbolt jellemzi írói egyéniségét, remek elbeszéléseinek költőiségét.

Írói pályám kezdetén két kortárs novellista lepett meg újra és újra lenyűgözően szép olvasnivalóval: Gelléri Andor Endre és Dallos Sándor. Az egyik fájdalmasan korai halála után elnyerte méltó helyét irodalmunkban. A másik jóval későbbi, de még mindig nagyon korai elmúlása után sem. Tévedtem volna? Elragadott lelki alkátának közelsége, a táj szomszédossága, ahonnét származott? Nem hiszem. Fő műfajáról, a novelláról igen sokat megtanultam olvasmányaimban fél évszázad alatt. Dallos rövid prózájának, egykori napilapokban szerteszét heverő karcolatainak hatása ezen az élményanyagon is átüt emlékezetemben.

Dallos író-kortársaiban sok a közéletiség, műveiknek egy része irodalmi szociográfia. Ő nem volt sem szociográfus, sem politikus egyéniség, de a miliő, melyben elbeszélései játszódnak, vádló, számonkérő társadalomrajz, akkor is, ha nem akarta mindenek felett. Akkor is, ha műveinek döntő többsége önéletrajzi ihletésű; sőt annál inkább. A Pannonhalmi Apátság dombja alatt született és gyermekeskedett. Öltözetében csak annak szabása, csak az anyai kéz gondossága különböztette meg a cselédgyerekektől. Csak a törekvés arra, hogy ápolják a reményt: egyszer majd módja lesz a szegény uradalmi kistisztviselő családnak felsőbb iskolába küldeni gyermekét. Értékében nem volt ez a holmi több, mint a béresgyereké. Nem is vághattak ők sem nagyobb kenyeret, akik vállukra vették a gyermekek taníttatásának súlyos költségeit. Nem véletlen: a szegénység legfőbb ihletője gyermekkorát idéző elbeszéléseinek.

Szülőfalum határából látszott kéklő messzeségben az István király alapította apátság várszerű tömbje és tornya. Ugyanígy csodálta Dallos Sándor kicsi korában, és írta meg később költői szépséggel a mi Bakonyunk kékségét. A hely, ahonnét Pannonhalmra látszott, két erdő között volt. A községünkhöz tartozó Gerencsér pusztá rétjén. És ez a pusztá történetesen éppen a bencés papok birtoka volt. Akik itt éltek összehúzódva egy harangláb körül, jóval szegényebbek voltak a Bakonytamási kisközségükben és másféle emberek is voltak. Róluk ismertem rá sok olyanra, amilyenekről Dallos szól novelláiban.

A győrásszonyfai vásár nagy becsben állt nálunk. Könnyen lehetséges, hogy már gyermekkoromban találkoztam Dallossal valamelyik asszonyfai vásáron, vagy láttam őt a már legénykorban lévő. Ám az bizonyos, hogy műveinek szellemével találkoztam már azok ismerete előtt. Mert találkozhattam otthoni kukoricafosztásokon, tollfosztásokon, vagy más esti mesélgetés alkalmával.

Sokkal később, mikor az író műveit olvastam – furcsa fordítottság –, a mesebeli alakok visszaléptek a valóságos életbe; ott forgolódtak a lélek mesében nyert kincseivel és ördögösségeivel, a test mesebeli pompázatosságával. Mert az az élet

bizonyísten valóságos volt, de szegénységében is szépséges volt. Szóval olyan, amilyen nálunk mégsem volt, csak a Dalloséknál, mert a Sándor ott volt.

– Ember, ember, ember! – Így sóhajt fel egyik elbeszélésében. Minden mesének hőse az ember, akkor is, ha állatokról szól, ha az erdő titokzatos mélyéről, ha boszorkányságról, akkor is, ha tündérmese. Úgy csodálkozik fel az emberre, mint mesék hősére, akkor is ha akármilyen elesett, ha kivetett, ha tétova-tehetetlen, ha csavargó, ha tündérhajú lányka. Valahol a lelke mélyén pedig minden hőse jósággal áldott. Ember, ember, ember!

Mire megismerkedtem és, hála szomszédos gyermekkorunknak, barátságot is köthettem vele, túl volt írásművészetének második nagy ihlető korszakán, a pesti aszfalt árvaságán, nyomorúságán; ült egy napilap szerkesztőségi asztalánál. Ott ült, de nem volt ott. Gondolataiban és remekszép műveiben élte a szegény esztendőök elvesztett illúzióit. Még újsága számára írt karcolataiban sincs semmi köze újsága szelleméhez. A mindent szívközelségbe hozó gyermeklélek ámulatával, a pesti aszfalt szabad polgára szemével nézi és feljegyezgeti az utca emberét.

Nem szándékozom itt méltatni Dallos Sándor munkásságát az irodalomkritika módszereivel. Hadd maradjak a visszaemlékezés személyes hangvételénél. Azt hiszem a legszebb ember volt, akivel valaha találkoztam. Zengzetes hangja, ahogy megszólalt szülőföldem tájszólásában, csak húsz kilométeres különbséggel, falunk embereinek hanghordozásával, máig is a varázsa alatt tart. Pusztá jelenlététől visszanyerted a hited az emberben, mikor ez valamennyiőnkben megingott.

Nem véletlen, hogy a háború után Semmelweis alakját jelenítette meg. Egy ez az orvosok szentje azok közül, akitől visszanyerheti hhitét önmagában az elgyötört ember. Csodálkoztam viszont a Munkácsy-könyvének hatalmas tömegén. Nem várhattam a rövid műfaj mesterétől. De a mű nagy tömegsikerén már nem csodálkoztam. Szép nyelve, előadásmódjának tisztasága, egyszerűsége, áttekinthetősége hatalmába ejthette a könyvet ritkán forgatók százezreit is.

A magyar novellának van egy nagy vonulata a századvégtől napjainkig. Felesleges az ismert neveket felsorolnom, sokszor felsorolták mostanában. Csak teljes bizonyossággal hozzáteszem a kifelejtett Dallos Sándor nevét.

A temetésén Tamási Áron mellett álltam. Már vége volt a szertartásnak, már hantolták a sírt. Akkor előállott a tömegből egy kopasz, szépszál ember malaclopóban és halotti beszédet tartott. Így végezte váratlanul és hivatlanul: „Dallos Sándor a miénk volt.”

– Ez hobókos! – mondta Áron, én meg ráhagytam. De hogy kik azok, akiknek a számára kisajátította, máig sem sejtem. Egyképp adok csak neki igazat: ha a nemzetén belül Dunántúlnak. Mert ha dunántúli szellemről hallok – szándékosan nem nevezem pannonszellemnek – Dallos Sándor írásművészete jut eszembe, és erről tudom, milyen az.

A fa körül

*Pityuka, Józsi, Lajcsi
nézzétek mit hozott a tanti
áldottkezű Jézuskája!
Hozott tinektek puskát,
hogy lödözzétek egymást
játzásából a fa körül.
Műanyag-Doberdót hozott
és felhúzzható atomrobbanást,
ticsihai erdőt plexi-lákkal
és fölfújható Don-kanyart
és skalpolókést, gombnyomásra
megdöglő lovat.
Aztán van itt még Lidicévé
átépíthető My Lai... jaj de
cuki, most Lajcsi a hulla,
Józsí a náci,
Pityuka pedig partizán.
S míg mi játzásából ragozzuk,
hogy pax pacem pacis,
lödözzetek ránk
a tranzisztoros
géppuskával is!*

Húsvéti röptető vers

*A pányvára fogott
mozdonyok készek
a gözmester lába elé
kushadni, úgy ragadnak
a sínhez.
Te rázd le a lábadról
bitumenpántlikák
cifrázatlan gúzsát,
utak gubancát!
Körmenetek földre nyomott
kilóméter-rugója
talpadra rozsdállt,
húzd ki spirállá!
üveghegyből szakított
tésztát az anyád*

útravalónak, apád
hamuvá fojtotta érted
paraszát, hát
tákolj szárnyat!
A tornyok nem fognak
kalapálni, lopd le
szájukról a rézszőget,
a harangszót, tűzd vele
hátadra az ég keretét,
szőj legragyogóbb vásznat
a boldog esőből,
kifeszítsd rá,
s legfényesebb suhogásnak
szárnyadra szegve
mozdonyrikkantást,
gőzmester-bölgést,
pányva bicsaklását,
röppenj
gyémánttá égető tavaszba,
röntgengép-végtelenbe!

Szatyornyi ősz

Szatyornyi ősz
a részeg április kezében.
Szatyornyi ősz,
s a részeg április tántorog haza.
Holdnyi-ököllyi sült krumpli
várja, s rongypizsamájú
asszonya.
Nótákat dűnnyög,
elnyűtt indulókat,
miket torkára hordtak rendszerek.
Térdig érő harangszóban gázol,
s tétován kifordul
egy októberi este
a batyujából.

Levél

Szeretlek.

t

*Látod, ez az én városom.
Villamoscsörömpölés, padlásszobák,
újságpapírból szerkesztett fekhelyek.*

*Szemek és kezek serege:
ütések, símogatások.
(Micsoda harc a bordák között!)
Ha békét kötök veled,
mindtől elszakítasz.*

*Most magamban sörözgetek.
Veled máshova is elmennék,
de kocsma minden.*

*Csak szemben a játszótér...
A kék-sárga virágok
az én rejtvényeim.
Ha megíjtenéd,
itt felépíthetnénk otthonunkat.*

Talán csak én

*Sehovai nemzedékem, hagyj itt!
Az októberi város megvacogtat:
takarózzál inkább két szülőddel.*

*Krisztusaim, rőt szakállal, kopott szívvvel!
Milyen ígét hirdethettek még nekem:
szebb hangon más jajgatást?!*

*Nap mint nap dermedtebb karizmotok,
s görcsösül torkotokban a sírás:
elképzelem kezeinken a szöghelyet.*

*Szörtelen mellel műtétre készen:
megnyitja oldalátok majd a tél.
Ki éli túl? Talán csak én: Tamás.*

XVI-XVII. SZÁZADI TÖRTÉNELMÜNK NÉHÁNY KRITIKUS KÉRDÉSÉRŐL — MOHÁCS 450. ÉVFORDULÓJÁN

„Adom ezeket ki, nem valamely félnek vagy gyalázatjára, vagy felmagasztalására, hanem hogy az keresztények igazat kettő között tehesse-
nek, és mi jobb, róla gondolkodván, lelkeknek üdvösségére követhessék
és megtarthassák. Az minemű indulatból azért én ezeket írtam és ki adtam,
kegyelmetek is úgy olvassa, kit ha cselekesztek, igaz bírók lévén, kárát
tudom, nem valljátok...“

(Részlet Válaszúti György pécsi unitárius lelkésznek az 1588-as pécsi
hitvitáról készített beszámolójából)

A Jelenkor július-augusztusi számában Vekerdi László széleskörű tájé-
kozódás és gondos mérlegelés után, a tőle már megszokott nagy erudíció-
val veszi szerbe-számba a Mohács-vita újabb termését. Hogy aztán legott
kibontakoztassa belőle a maga saját, minden előtte szólóétól eltérő Mohács-
értelmezését. Mert könnyű felismerni: *Nekünk Mohács kell? (Újabb Mo-
hács-historiográfiáinkról)* című tanulmánya akkor is egy új Mohács-értelme-
zés igényével íródott, ha alcíme szerint „csak” historiográfiai áttekintést
ígér. S akkor is, ha jódarabon az értékelt munkák gondolatmenete mentén
halad, azok – menetközben bírált, minősített és egymással szembesített –
részelemeiből építkeznek.

„Mohácsról” meditálni, vitázni, „Mohácsot” kutatni és értelmezni – ez
nálunk mindig is többet jelentett a pusztán a mohácsi csatavesztés körül-
ményeinek megismerésére irányuló kutató és rendszerező munkánál. Tulaj-
donsága ez már a „sorsdöntő” történelmi eseményeknek, amelyek éppen
azáltal lesznek „sorsdöntőek”, hogy bennük vibrál, feszül a feléjük gyűrű-
ző események megannyi következménye, meg a belőlük sarjadó esemény-
sorok nem egy meghatározója. Így hát tulajdonképpen szükségszerű, hogy
a Nemeskürty István *Ez történt Mohács utánja* (1966) nyomán fellángolt,
és azóta is egyre szélesedő körű és tematikájú eszmecserében patikamér-
legre kerültek a középkori magyar állam és társadalom *minőségének*,
a Mohács utáni magyarság *lehetőségeinek* és *útkereséseinek* java kritikus
kérdései.

Hogy azonban a Mohács kapcsán vizsgálható és vizsgálandó kérdések
köre mindezzel még egyáltalán nincs kimerítve, azt éppen Vekerdi László
tanulmánya igazolja. Vekerdi ugyanis minden korábbinál szélesebb XVI-
XVII. századi metszetben vizsgálja Mohács jelentőségét és történeti helyét.
S ha némileg sajnálom is, hogy – a „Mohácsvita” hagyományainak megfe-
lelően – a csatavesztés döntő fontosságú előzményeire alig fordít figyelmet,
bőségesen kárpótolnak azok a távlatok, amelyeket Vekerdi felvillantott.
S ennek különösen azért örülök, mert rendre-sorra olyan területek felé tájé-

kozódik, amelyek már évek óta kutatási témáim közé tartoznak, s amelyekről így talán némileg több alappal és főként – a közönségtájékoztatás ügyét szem előtt tartva – nagyobb haszonnal szólhatok, mint a vitában szóba került egyéb kérdésekről.

Persze, ezen túl is bőven volna reflektálnivalóm, hiszen a Vekerdi tanulmánya nyomán – jobban mondva: ürügyén – a Jelenkor hasábjain támadt újabb vitafázisban nem kevés szó érte „házamtáját”. Perjés Géza egy egész, a nevemmel jelzett fejezetet szánt „tévelygéseimnek” valójában nem is olyan nagyon „csendes, békés” meditációiban. S Nemeskürty István is – akit egyébként külön örömmel üdvözlök abból az alkalomból, hogy végre feladta talányos és oly sok indokolatlan félreértést szült hallgatását – nem ritkán emleget. Mondanom sem kell, nem mindig a legteljesebb egyetértés hangján. Remélem azonban, mindketten elnézik nekem, hogy figyelmet ezúttal egészében Vekerdi László koncepciójára fordítom, s megjegyzéseikre és nézeteikre csak annyiban reflektálok, amennyiben az célkitűzésem érdekében elkerülhetetlen.

*

Vekerdi, sajnos meg-megszakadó, helyenként nem is egészen egyértelmű fejtegetéseiből – enyhén szólva is – sajátyszerű Mohács-értelmezés körvonalai bontakoznak ki. *Egyrészt*: a mohácsi csata nem volt és nem is lehetett „nemzeti katasztrófa”. Mégpedig azért nem, „mert azt az országot, mely fölvonult úri seregével Mohácsnál s amelynek parasztjai olykor hőiesen védték *falujukat* a török martalócoktól (de a magyar katonáktól is!), semmiképp sem lehet nemzeti és hazafiúi keretekben megérteni. A „haza”, a „nemzet”, a „nemzetség” a középkor századai alatt nemcsak egészen mást jelentettek, mint később, hanem másutt is helyezkedtek el a közösségi hovatartozások nagy hierarchiájában.” *Másrészt*: hasonló okból „Mohács, s mindaz, ami közvetlenül hozzá vezetett s belőle következett, semmiféle »vérszék«, de még csak igazából »korfordulónak« se tekinthető” (Igaz, ez így csak egy kérdés burkában fogalmazódik meg). *Harmadrészt* viszont: a mohácsi csatában elbukott középkori Magyarország romjai alól új minőségű magyarság emeli dacos fejét, újfajta – a korábinál összehasonlíthatatlanul szélesebb körű – nemzettudattal, újfajta erkölcsi normákkal. Vagyis: Mohács nemcsak „korforduló”, hanem valósággal vízváltató is hazánk történetében. „Az országút szélére vetett ország, mely Mátyás gazdag örökségét (...) csak elherdálni tudta, a romlás századában valamiképpen mégis igazi – vagy majdnem igazi – országgá fejlődött: fölkészült, hogy részt vegyen, ha szerényen is, ha el-elmaradozva, az európai nemzeti államok nagy újkori koncertjében.”

E belsőleg is ellentmondásos értékelés első két része egybecsengeni látszik – Vekerdi is egyetértően idézi – Nemeskürty híres, sok vihart aratott álláspontjával: „Semmiképpen sem beszélhetünk tehát nemzeti katasztrófáról, legalábbis olyan mértékben nem, ahogyan arról csüggedt sóhajtással beszélni szoktunk, s ami már költészetünkben is közhely.” A felületi hasonlóság azonban ezúttal még akkor is megtévesztő, ha Nemeskürty szemléletmódja valóban messzemenően befolyásolja-meghatározza Vekerdiét. Nemeskürty ugyanis abból a „roppant érdekes tényből” – valójában azonban: tévedésből – indult ki, hogy „Magyarország hat héttel a mohácsi

csata után tökéletesen szabad. Egyetlen török katona sincs az ország területén. Brodarics István püspök szavaival – aki fél esztendővel a csata után kiadta annak »tökéletesen igaz leírását»: *»Minden őrizet nélkül hagyták az országot»*. Ha pedig Magyarország »szabad» és ráadásul a vereség után és a vereség ellenére is maradt még elég katonája – ez Nemeskürty másik alapvető premisszája –, úgy valóban csak az erők összefogásán múlik, hogy elháríthassa a török fenyegetést és megóvthassa-helyreállíthassa függetlenségét és területi integritását akár Habsburg Ferdinánd, akár (még inkább) Szapolyai János királysága alatt. S becsületére váljék Nemeskürtynek, hogy fenti tételeit nem spekulatív úton, hanem – amúgy szokványosan – krónikás adatokkal is bizonyítani igyekezett. Az, persze, megint más kérdés, hogy az általa idézett adatok nem bírják meg a kritika, s még kevésbé ily nagyhorderejű következtetések súlyát, aminek következtében a megközelítés helyett ezúttal a végeredmény vált spekulatívvá. Mert azt még az egyébként nagyon is szavahihető Brodarics püspök tanúskodása mellett sem hihetjük el Nemeskürtynek, hogy Magyarország 1526-ban megszabadult volna a törököktől, hiszen az a szerémségi várakat ez évtől fogva végleg megszállva tartotta, azt meg még kevésbé, hogy az országnak a csata ellenére is elegendő erőtartaléka maradt a török elleni sikeres küzdelemre, hiszen már jóval a csata előtt sem volt olyan hadsereg, amely a siker reményével megküzdhetett volna a szultáni haderővel.

A Mohács utáni Magyarország »úri banditizmusának» visszataszítóan riasztó – és sok tekintetben: riasztóan igaz – tablóját maga Nemeskürty is *magyarázatul* szánta. Válaszul arra, hogy az ország miért nem tudott élni még 1526 után is adott lehetőségeivel. Ez a vonzóan-taszító, impozáns tábló megbővölte Nemeskürty hódolóit és kritikussait – sajnos, magát Nemeskürtyt is –, hogy legott megfeledeztek arról, ami a koncepciójának veleje. Vekerdi talán mindenkinél pontosabban jelzi – csak hogy dicséretként – ezt az aránytévészt: »Nemeskürtynél az úri aljasság nem a »pártütést» értelmezi s involválja. Önállósodik, saját értelmet és »sajátértéket» nyer.» Ez magyarázza a mohácsi bukást és egyben az esemény értékelési alapjává is válik. Hiszen annak az uralkodóosztálynak bukása, amelynek banditizmus »az egész ország átlagát tekintve fölényesen meghaladta azt a mértéket, ami állam- s nemzetként még egyáltalában elviselhető», s »mely Mátyás gazdag örökségét csak elherdálni tudta», nem lehet sem »vész», sem »katasztrófa», legfeljebb önnönmaga tetteinek, hibáinak és bűneinek szükségszerű következménye.

Könnyű felismerni – s gondolom az olvasó figyelmét sem kerülte el –, hogy a gondolatmenet itt átugrik egy fontos logikai láncszemet. Alighanem joggal kérdezhetnénk az »úri banditizmusnak» »sajátértéket» tulajdonító Vekerdit, hogy Nemeskürty 1526 utánra érvényes képe hogyan terjeszthető ki minden további nélkül az 1526 előtti évekre. Vagy joggal kérdezhetnénk Nemeskürtyt, hogyan várhatja a Mohács előtti Magyarország – e szóhasználatnál maradván – talán legnagyobb »úri banditájától», Szapolyai Jánostól az ország megmentését. Vagy mindkettőjüktől megkérdezhetnénk, hogy a magyar nemesség immanens politikai alkalmatlansága helyett vajon nem inkább a vereség utáni bomlás, széttűzés morális következményeiről tanúskodik-e ez a tábló. Számunkra azonban fontosabb, hogy itt alighanem tetten érhattuk, miért és hogyan vált Vekerdi nézőponja a kezdetektől fogva, az egész Mohács-irodalommal szemben sarkaiból kifordulttá, spekulatívvá.

S innen válik érthetővé Vekerdinek a Mohácshoz kapcsolódó paradigmákkal folytatott elkeseredett küzdelme is. Ez ugyanis a másik aránytévésztes, ami Vekerdí egész értelmezését tévútra terelte. Közismert, hogy a reformkori költészet – mondhatni: a történettudományt megelőzve – kijelölte Mohács történeti helyét a magyar társadalom kollektív történeti tudatában. A maga eszközeivel és a saját ízlése szerint. Az meg természetes – hiszen a magyar történeti tudatot régen is, ma is inkább a szépirodalmi-művészeti alkotások építették, semmint a társadalmi funkciója szerint „illetékesebb” történettudomány –, hogy a „hősvértől pirosult gyásztér”, a „nemzeti nagylétünk nagy temetője” stb. paradigmák – sokszor úgy tűnik fel: kiírthatatlanul – beleégtek közgondolkodásunkba.

De nemcsak közgondolkodásunkba – replikázik Vekerdí –, hanem magába a leküzdésükre illetékes történettudományba is: „Igen – írja –, a »Nagy Temető«-paradigmába a *Szózat* nemzedéke vetítette vissza a saját életérzését; reformkorunk tündöklően-busongó fennkölt romantikája vetíti fényeit és árnyékait Mohács-historiográfiánkra, lényegében egészen Nemeskürty István könyvéig”. Mert mindaz, amit addig a történettudomány tett, nem más, mint a szépirodalom által megalkotott paradigmákon *belüli* átrendeződés, „mert az uralkodó »nemzeti nagylétünk nagy temetője« paradigma nem volt túlságosan szigorú: meglehetősen nagy különbségeket engedett meg.” Röviden: a paradigma egy-egy változatát képviselik mindazok a múlt- és eszázadi historikusok, akik a mohácsi csatavesztést ilyen vagy olyan okfejtéssel, a legkülönbözőbb vérmérséklettel és ebből eredő megfogalmazásban, döntő fordultnak tekintették a magyar állam vagy nemzet életében. Nemeskürty könyvének historiográfiai jelentőségét Vekerdí László szerint éppen az adja, hogy az „olyan érzékeny pontban találta el a »Nagy Temető«-paradigmát, hogy az egész egyszerre összeomlott, illetve átváltozott”.

Mindez, persze, akkor sem lenne igaz, ha Nemeskürty hipotézisei igaznak bizonyultak volna, s ezzel a korszakfordulót – mert ennél több akkor sem következne belőle – 1526-ról 1541-re kellene hátrahelyezni. Azt az áldozatos és többnyire becsületes, bár közel sem elégséges anyagfeltáró és szintetizáló munkát, amelyet az egymás nyomába lépő történészgenerációk a mohácsi csata eseményeinek és történeti helyének feltárásába beleölték, akkor sem lenne helyes egyszerűen a költészettől kölcsönzött paradigmákhoz való „makacs ragaszkodás” címkével leminősíteni, ha történetesen rossz úton jártak volna. De ne legyünk igazságtalanok a paradigmával szemben sem! Miután Nemeskürty koncepciója bizonyítatlan maradt, illetve az ellenkezője bizonyítható, valójában úgy áll a helyzet, hogy a „Nagy Temető”-paradigma még mindig többet közvetít és tartalmaz a valóságból, mint az, amit Nemeskürty és Vekerdí a helyébe ajánlani tud. Ha nagyon szélsőséges megfogalmazásban, romantikus képletté merevítve is, kifejezi azt az alapvető igazságot, hogy Magyarország a mohácsi csata következtében, legott 1526-ban elvesztette hadseregét, állama megbukott és már az év végén három részre szakadt. Meg azt, hogy mindennek és a Szerémség török megszállásának következtében már ekkor véglegesen elvesztette területi integritását és azzal együtt természetesen függetlenségét is. Ezzel szemben minden olyan felfogás vissza-, s nem pedig előrelépésnek tekinthető – míg a fentiek ellenkezőjét tételelesen bizonyítani nem sikerül –, amely 1526 után még lehetőséget lát az ország függetlenségének és integritásának, illetve akár függetlensége árán integritásának megmentésére. S ha veritékes küzdelmet folytatunk is

a túlzott tömörítés, a címkézett igazságok, az „egy-napon-történt-történelem” felfogás ellen, nem tagadhatjuk el, hogy a „Nagy Temető”-paradigma, ha nagyon-nagyon áttételesen is, de közvetíti az országot ért, mindmáig beláthatatlan következményekkel terhes történelmi katasztrófa hangulatát.

Némileg más a helyzet, ha a „katasztrófa” főnévhez a „nemzeti” minősítő jelző járul, mint ahogy az a paradigmák keletkezési idejének – amely ott is „nemzetet” mondott, ahol mi az objektivebb „társadalom”, „osztály”, vagy éppen „ország” kifejezéseket használjuk – izlése és szavajárása szerint törvényszerűen járul is. Általánosságban tökéletesen igaza van Vekerdinek, amikor – Szűcs Jenő valóban korszakos jelentőségű nemzetfogalom-elemzéseire hivatkozva – tiltakozik az ellen, hogy a XVI. század eseményeit a XIX. század modern polgári nemzetfelfogása felől közelítve próbáljuk megítélni és magyarázni. Amennyire szükséges – a történeti fogalmi gondolkodás tisztasága érdekében – bírálni a történetírást e helytelen, anakronisztikus fogalomhasználatáért, annyira megengedhetetlen – logikailag is, történetileg is –, egy múltbeli történeti esemény történeti helyét pusztán azért elvitatni, mert a későbbi törénészek rosszul mérték egyik fontos elemének tényleges múltbeli tartalmát. Igaz, Mohácsnál a magát a „nemzettel” azonosító magyar nemesség állama bukott el. Csakhogy az emberi társadalmak kegyetlen törvénye, hogy a fentlevők politikai, katonai hibáiért a társadalom egészének is bűnhődnie kell. A döntési jogból kirekesztetteknek is, sőt azoknak csak igazán.

*

Vekerdi Lászlót egyébként maga a mohácsi csata történeti helye csak egy jóval szélesebb tematika részelemeként, a kontraszt kedvéért izgatja. (Jól-lehet tán éppen ezért sikerült értelmezése oly ellentmondásosra.) Annak az alapvető kérdésnek szögéből, hogy „mitől maradt meg mégis az ország, s főleg mitől maradt meg magyarnak”, vagy: „hogy Habsburg-segítség nélkül, török tolerancia nélkül hogyan maradhatott meg, s ami ezzel valószínűleg egyértelmű, hogyan léphetett – méghozzá számottevő polgárság nélkül – az újkori nemzeti fejlődés útjára az ország?” S miért éppen a „magyar romlás századaiban”, a XVI–XVII. században, amikor nap mint nap idegen zsoldos hadak pusztították egymással versengve földjét és népét? S mi képesítette olyan teljesítményekre, mint „a zsoldáros és Katonaénekes magaslatok” – prózaiban: a reformáció magyar nyelvű irodalma és Balassinak a végvári kultúrából sarjadt költészete, kultúránk e két büszkesége –, amelyek, ha valóban ritkák lehettek is, semmiképpen sem voltak önmagukban állók, hát-tér nélküliek.

Vekerdi szerint mindezek mögött egy hatalmas társadalmi átrendeződési, sőt megtisztulási folyamat húzódik meg. A magyar társadalom ugyanis mind ezt „saját erejéből s becsületéből” hozta létre, „hisz semmi másra nem számíthatott”. Ennek bizonyossága – fordítja Szűcs Jenő kutatási programként megfogalmazott kérdését kijelentéssé Vekerdi –, hogy „a parasztság saját valóságos és potenciális ellenségeinek, a nemességnek politikai szövetségességé és katonai erőtartalékává vált a 17. századra?”. Ez az átrendeződés „új, azidáig ismeretlen kapcsolatot teremtett értelmiség és parasztok között: utóbbiakban bizalmat ébresztett, előbbiben pedig felébresztette – Perjés kifejezésével – a »simogatás reflexét«. Olyan »európai horizontú magyar értelmiség« keletkezett így néhány év alatt, melyet érzelmei s érdekei nem úri patrónu-

saihoz fűztek többé, hanem »híveikhez«: falusi és mezővárosi parasztokhoz, kézművesekhez, kereskedőkhöz. Ez a merőben új helyzet tükröződik abban a »védekező ideológiában«, melyet ez az új értelmiség megteremtett a humanizmus, a reformáció, a szentírás, az anyanyelvűség eszméiből, s a régi nemesi ideológia használható töredékeiből». A társadalmi megtisztulás jele a végvárok »keresztény-katonai etosának« kifejlődése is, amelyet egyébként a »tiszták és az egyszerű katonák« közt kialakult »bajtársias viszony« – itt Vekerdi Julow Viktor szavait idézi – különböztetett meg előnyösen a különféle szoldateszkáktól, amelyekre »a tisztikar dölyfös kaszt-elkülönülése jellemző«.

Ha értékét megítélni akarjuk, Vekerdinek e kegyetlenül nehéz – mondhatni: végső és végletes – kérdésekre adott válaszát két oldalról kell szemügyre venni. Egyrészt külön-külön elbírálni az egyes felvetett argumentumok helyességét, másrészt pedig mindezt még egyszer alávetni – Vekerdi szavaival élve és kíváncsainak megfelelően – a »kvantitatív« elemzés próbájának. Vagyis magyarul szólva: megvizsgálni, hol és hogyan helyezkedtek el e bizonyítékként említett jelenségek, hogyan kapcsolódtak más jelenségekhez, s – végül, de nem utolsó sorban – vajon tényleg olyan fontos helyet foglaltak-e el az egymásra ható tényezők hierarchiájában, hogy változásuk az egész képlet változását engedje sejtetni. Előre kell bocsátanom: az eredmény, sajnos, többnyire negatív lesz.

A fentebb a társadalmi átrendeződés bizonyítékeként felhozott három jelenség közül kettővel foglalkoztam a Valóság 1974. júliusi számában megjelent tanulmányomban: a parasztság, illetve a török- és Habsburg-ellenes harcok viszonyával részletesebben, a végvári katonaság társadalmi helyével és szerepével inkább csak módszertani megközelítésben, rövidebben. S bár a tanulmány nem a kérdéskörben folyó viták lezárását, hanem éppen ellenkezőleg: kinyitását, a szokványostól eltérő orientálását célozta, talán nem tűnik szerénytelenségnek, ha úgy gondolom: tartalmazott néhány olyan adatot, szempontot, figyelmeztetést, amely aligha mellőzhető a továbbiakban. Sajnos, Vekerdi figyelmét elkerülte e szerény tanulmány, s így reflexióira adott válasz helyett jobbra állításaimat kell megismételnem, amelyek már mintegy előre vitatkoztak Vekerdi itt kifejtett nézeteivel.

Az 1950-es évek történetírása elsősorban azért látta és láttatta magyar össznemzeti ügynek, haladónak és előremutatónak a XVII. század nemesség vezette, Habsburg-ellenes mozgalmait, mert mögöttük határozott paraszti támogatást, nyomokban már egyfajta korai »nemzeti összefogást« vélt felfedezni. Való igaz, a magyar és szlovák parasztság a Bocskai-felkeléstől kezdve a »bujdosók« és Thököly kuruc mozgalmáig minden esetben jelentős számban képviseltette magát a felkelések táborában. Csakhogy nem azért, mert felismerte, helyeselte és sajátjának tekintette azok célkitűzéseit, hanem elsősorban azért, mert a mozgalmak katonai akciói – ideig-óráig és területileg igencsak differenciáltan – egybeestek saját immanens önvédelmi akcióival. Mert a XVI–XVII. századi magyar paraszt – csakúgy, mint középkori elődei – lakóhelyét és annak szűkebb körzetét értette »hazán«. Elsődlegesen ennek védelme jelentette számára a *honvédelmet* és általában is ennek szemszögéből, ennek érdekei felől értékelte az országban folyó katonai-politikai mozgalmakat is. A felvidéki magyar és szlovák parasztok tömegükben általában azzal támogatták a Habsburg-ellenes mozgalmak hadainak előrenyomulását, hogy még azok odaérkezte előtt – az önvédelem reflexétől irányít-

tatva – felléptek a területükön működő-fosztogató császári (egyébként sokszor nagyobb részben: magyar) hadak ellen. Hogy fellépésüket mennyire az önvédelem érdekei határozták meg, mi sem tanúsítja jobban, mint hogy akcióik iránya többnyire a visszajára fordult, mihelyt az illető terület a felkelő (erdélyi) hadak fennhatósága alá került. Mivel ekkor már a felkelő hadak fosztogatták őket – fenyegetve ezzel a szűkebb „haza” érdekeit –, a parasztok rendre-sorra ellenük léptek fel, jócskán akadályozva ezzel rendszeres hadműveleteiket is. Látható, hogy a parasztság magatartásának egyik legfőbb mozgatója a katonaelenesség, hiszen a katona ebben az időszakban mindig fizetetlen, mindig ellátatlan, s mint ilyen, létével veszélyezteti a paraszt munkájának csekélyke eredményeit. A Habsburg-ellenes mozgalmak időleges sikere végül is a reguláris (végvári) és irreguláris (hajdu) katonaelemek – nem pedig a parasztság – csatlakozásán múlt, s így azok irányítói legfeljebb ha óhajtották, semmint tudták korlátozni a kihágásokat. Mi sem természetesebb tehát, hogy a parasztság e mozgalmakkal csak részlegesen, időlegesen járhatott egyazon utat.

Persze, nem tagadható, hogy a parasztságnak voltak olyan csoportjai, amelyek – hihetőleg sorsuk jobbításának reményében, talán a vallásukat ért sérelmek miatt – katonai alakulatok tagjaként harcoltak végig egy-egy mozgalmat, vagy (inkább) azoknak egy-egy szakaszát. Vonatkozik ez közülük is különösen a Bocskai-felkelés *kezdeti* időszakára, amikor a megmozdulás valódi célkitűzései még a homályba veszttek. Arról „kvantitatív” megközelítésnek kell döntenie, hogy e kettő közül melyik magatartás fejezi ki valósabban a parasztság *egészének* álláspontját. Magam úgy találtam, hogy az „önvédelmi” modellhez igazodó, mert azt alkalomról alkalomra adatok légiója igazolhatja, míg az effektív csatlakozást tanúsító híradások önmagukban is ritkábbak s amellet még túlon túl homályosak is, semhogy belőlük egyértelműleg eldönthető lenne, hogy tényleg parasztokról, vagy a termeléstől már kiszakadt afféle „köztes” társadalmi elemekről szólnak-e. Mint ahogy „kvantitatív” elemzés bizonyította azt is, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején már inkább az effektív csatlakozás jellemzi a parasztság állásfoglalását, a mellette továbbra is létező önvédelmi reflex pedig csak a másodvonalból, a mélyből befolyásolja a mozgalom menetét.

Már az előbbieket is sejtethetik, hogy a magyar végvári katonaság társadalmi szerepe sem olyan egyértelmű, mint azt Vekerdi beállítja. Úgy is mondhatnánk: a Julow Viktortól kölcsönzött jelzők inkább a valóság „égi mását”, semmint a bonyolult összefüggéseit festik. Hagyjuk azonban e nagy hittelt s túlon túl könnyű kézzel odavetett jelzőket, s nézzük inkább – nagyon rövidre fogva – az előbbrevaló tényeket! A fizetetlenül, ellátatlanul is kitartani képes magyar végvári katonaság érdemeit a török előrenyomulás feltartóztatásában nyilván senki sem kívánja elvitatni. Csakhogy – márcsak Vekerdi gondolatmenetének szempontjából nézve is – fontosabb az a „kvantitatív” kérdés, hogy hol helyezkedett el ez a réteg a magyar társadalom hierarchikus rendjén belül, és milyen társadalmi szerep jutott neki. Részben, mert csakis ez lehet a végvári-kérdés – Vekerdi által igényelt – „körültekintőbb elemzésének” kiindulópontja, részben, mert csak és kizárólag innen tekintve dönthető el, hogy a végvári katonaság életének önmagukban-igaz-lehet belső mutatói valóban a társadalom átförmálódásának, a nemzetfogalom „elnépie-sedésének” jelei-e.

A magyar végvári katonaság utánpótlási bázisa kétségtelenül leginkább

– a magyar nemesség kivérzésével párhuzamosan pedig: egyre inkább – a magyar parasztság volt. Mindez azonban közel sem tette „népivé” – talán helyesebben: „parasztivá” – étoszát, s egyáltalán nem hagyott nyomokat gyakorlatán. A végvári katonaság olyan sajátos arculatú, külön társadalmi réteggé formálódott, amelyet törekvései a nemességgel és a parasztsággal egyaránt szembeállítottak. Mégis úgy, hogy sajátosságai nem a parasztság, hanem a nemesség felé közelítették. Ez egyébként nem annyira ideológiai, mint gyakorlati kérdés: a végvári katonaság részben fokozatos elnemesedése, részben pedig – tömegeiben még inkább – feudális erőszak-apparátus-funkciója révén kapcsolódott a nemességhez és annak törekvéseihez. Mindebből eleve és szükségképpen következett a parasztság és a végvári katonaság némelykor és néhol szelídebb, de általában inkább kibékíthetetlenül ellenséges viszonya, amely helyenként és alkalmanként, de éppenséggel nem ritkán fegyveres összecsapásokig fajult. A végvári katonaság és a parasztság frontvonalát csak tovább szélesítette, hogy a fizetetlen katona – adószedői és rendfenntartói funkciói legalitását felhasználva – illegálisan a parasztságtól szerezte be saját létfenntartási költségeit-eszközeit is. Tűzzel-vassal, pogány kegyetlenséggel – ahogy éppen lehetett. Az egész parasztság fájdalma jajdul a mezőtúri jegyző tollán a végváriak egyik 1669-es „látogatása” nyomán: „mert vajon ki hallotta, hogy az farkas kölyök annyát meg ötte volna, vajon halotta-é valaki, hogy az párduc fi atyját el szagatta volna, de ihon az magyar az magyart, az vér az vért, mint jó ízű falatot eszi, nyeli”. A végvári katonaság XVI–XVII. századi szerepét nemcsak innen, de innen is szemügyre kell vennünk, ha megérteni akarjuk. Mert kétségtelen, hogy a parasztság mindig kiméretlen, gyakran szükségtelenül kegyetlen, néha elborzasztó sa nyargatása, pusztítása árnyékot vet a „keresztény-katonai etoszra”, de még a „Katonaénekes magaslatokra” is...

Mindezeknél lényegesen bonyolultabb a reformáció változást jelző szerepének kérdése. Aligha van magyar történész, aki pozitív elfogultság nélkül tudna írni történelmünk e bemérhetetlenül hatalmas és még hatalmasabb szunnyadó erőket sejtető társadalmi átalakulásáról. Kit ne ragadna meg a „reformáció jegyében” született magyar nyelvű irodalom tékozló gazdagsága és mélyről fakadó elkötelezettsége, a prédikátor-értelmisség hihetetlenül távlatos nyitottsága? Ki szólhatna közömbösen a parasztközösségekben – főként mezővárosokban – felhalmozódott társadalmi erőkről, amelyek a reformációt kihordozták, felkarolták és táplálták, az igazán következtetes reformátorokat pedig néhány évtized alatt végigűzték a termékeny kételkedés összes lépcsőfokain, a katolicizmustól a szentháromságtagadásig, némelyeket még azon is túl? A szükségtelen szószaporítás helyett ezért éppen csak jelzem, hogy – árnyalatnyi eltérésekkel – egyetértek mind Perjés Géza, mind pedig a nyomán induló, de őt túlhaladó Vekerdi reformáció-értelmezésével.

De... – s a megszorítás itt ismétcsak a „kvantitatív” megközelítés kötelezettségéből ered. Mert mindeközben a nemesi ideológia nemcsak fennmaradt, hanem továbbra is elfoglalva tartotta az összes uralgó pontokat. Mind a társadalmi, mind a politikai életben, mind pedig a közgondolkodásban. S továbbra is ez képviselte az egész magyar társadalmat kifelé is: a Habsburgokkal szemben az országgyűléseken, a megyékben, harctereken folytatott rendi küzdelmekben, a törökkel pedig a tárgyalóasztalnál folytatott diplomáciai kötérlhúzásokban. A reformáció modernebb, nyitottabb közösség szemlélete és érvrendszere mindvégig éppúgy megmaradt „mellékáramlatnak”, mint

az a humanista ideológiai vonulat – ezt Szűcs Jenő fejtette fel a Valóság 1972. júniusi számában –, amely 1526 előtt létezett az uralkodó nemesi ideológia mellett, de méginkább: *alatt*.

S ha szerény írásom első felében azért pereltem Vekerdi Lászlóval, mert eldisputálja Mohács sorsfordító jelentőségét, most éppen ellenkezőleg: azért kell szót emelnem, mert mondandóját végigkövetve – minden tiltakozása ellenére – felkiáltójellel egyenesíti görbe hátát a tanulmánya címéhez illesztett kérdőjel. Mert ha vérből, szenvedésből valóban új Magyarország és új magyarság született volna, úgy nyugodtan kiálthatnánk: „Nekünk Mohács kell!” Mégse tegyük! Láthattuk, a Mohács utáni nagy átrendeződés azért tűnhetett fel oly öntörvényűen újszerűnek, mert Vekerdi rendre-sorra elmulasztotta felrakni az összes koordinátát. A képből akkor ugyanis nemcsak a nemesi ideológia primátusa, de az „úri banditizmus” kontinuitása sem hiányozhatna. Mert, ha némileg konszolidáltabb formában is, mint 1526 és 1541 között, ez is tovább létezett. S nem hiányozhatnának a középkort a XVI–XVII. századdal összekapcsoló egyéb szálak sem. Mert, természetesen, nemcsak reformációnk vívmányai gyökereznek középkori fejlődésünkben. Középkori a sokáig törökkori fejleménynek tartott mezővároshálózat éppúgy, mint ahogy az országhelyi végvárrendszer is az 1521 és 1526 közt összeomlott alduinai védővonal „jogutódja”, keresztény-katonai étoszával, költészetével és egyéb, kevésbé dicséretes szokásaival együtt. Ha, természetesen, vannak is kifejezetten új jelenségek a XVI–XVII. században, az egész képlet maga a középkori alapokon nyugszik. S így „csak” annyit jelentenek a joggal megcsodálható teljesítmények, hogy az az állam, – amelynek 1526. augusztus 29-én el kellett buknia – mert gazdasági és katonai potenciálját tekintve nem volt egy súlycsoportban a törökkel –, olyan társadalmat takart, amelyben megvoltak a felemelkedéshez szükséges közösségi, morális energiák és lehetőségek. Úgy, ahogy azt Klaniczay Tibor is jelezte Kortárs-beli cikkében (1975. május).

Ezeknek az energiáknak és lehetőségeknek szárbaszökkenéséhez azonban az is kellett, hogy maga az ország ne kerüljön török uralom alá. S ehhez – bárhogy bizonygassa is Vekerdi László – már egyáltalán nem volt elegendő a pusztuló ország és társadalom „ereje és becsülete”. Ehhez kellett egy olyan erő is, amely legalább az ország közepén megálljt parancsol a török előrenyomulásnak. Jőmagam ezt az erőt a Habsburg-birodalomban véltem felismerni. Egyszerűen azért, mert történelmi tény, hogy az ország közepén a Habsburg-házból való magyar királyok szervezték újjá azt a végvárrendszert, amely másfélszázadon át elállta a török terjeszkedés útját, s „övéik” voltak azok a magyar és idegen hadak is, amelyek a nyílt háborús időszakokban itt összementék fegyvereiket a törökével. Ezt így foglaltam össze 1975-ben megjelent Mohács-könyvemben: „Mindazoknak, akik a török által Közép-Európába hurcolt, az ittenitől évszázadokkal elmaradt gazdasági és társadalmi berendezkedés, az arra való lesüllyedés, a török uralommal együttjáró pusztulás ellen, annak megszüntetéséért tenni akartak, csakis a Habsburgok oldalán nyílt erre tér és lehetőség. És csakis Bécsen keresztül érkezett az az egyébként mindig kevésnek bizonyuló pénzsegély, ami lehetővé tette (a magyar erőforrások mellett és azok kimerülése idején is) a Magyarország közepén húzódó végvárrendszer fenntartását és mögöttese a középkori társadalom- és gazdaságfejlődési alapok – igaz, kelet-európai jellegű – továbbépítését, ami minden visszasságával, minden fejlődést gátló tendenciájával együtt is

összehasonlíthatatlanul szélesebb csapást nyitott a jövő felé, mint a török rendszer.”

Vekerdi László tetszését nem nyerte meg gondolatmenetem első része. Ha csak túlonútul sommás, félreérthető fogalmazásban marasztalna el, úgy készséggel elismerném, hogy szövegem megenged olyan értelmezést is, mintha lebecsülném magának az országnak erőfeszítéseit. Úgy készséggel pontosítanék: *fégyveres* harc lehetőségére gondoltam. „Hiszen – s ebben tökéletesen egyetértek Vekerdivel – a török uralommal járó pusztulás ellen küzdöttek a maguk módján a prédikátorok is, az alföldi nagyobb mezővárosok is, s főként a sorukból kiemelkedő Debrecen, európai méretű kereskedelmi hálózattal s paraszti primitívségében csak még csodálatosabb Kollégiumával.” A „maguk módján” a prédikátorok is, a debreceni civis-polgárok, sőt – nyelvüket és vallásukat őrizve, a pusztításra szívós élniakarással válaszolva – az aprócska magyar falvak is sokat tehetek és tettek a hódoltsági *magyarság pusztulása*, a török uralom alatt élő magyar társadalom *eltörökösödése* és *balkanizálódása*, s mindezzel „a török által Közép-Európába hurcolt, az ittenitől évszázadokkal elmaradt gazdasági és társadalmi berendezkedés, az arra való lesüllyedés” ellen. De együttesen is vajmi keveset tettek, mert vajmi keveset tehettek a török előrenyomulás feltartóztatására és országnyi területek megmentésére. Márpedig valójában úgy áll a helyzet, hogy ez utóbbi előfeltétele volt annak, hogy az előbb felsoroltak „a maguk módján” és a maguk körében tehessenek az *ország pusztulása* ellen is. Egy példa erre: Vekerdi szerint „a gyengén vagy sehogyan sem csordogáló bécsi pénzek teljes-séggel lényegtelenek a végvárak ama keresztény-katonai etoszának kifejlődése s élete szempontjából, melyről Balassi Bálint *Katonaének* tanúskodik fényesen”. Az „etosz kifejlődése szempontjából” talán csakugyan lényegtelen a „bécsi pénzek” szerepe, a keret fenntartása szempontjából azonban, amelyben az etosz kifejlődhetett és élhetett, annál kevésbé.

Fogalmazási „pontatlanságom” mentségeként idézhetnék könyvecském Végszavából: „E rövidre szabott, de sokfelé tekintő tanulmányban már eleve csak bizonyos modellekkel dolgozhattunk, amelyek könyörtelenül leválasztanak mindent a témáról és összefüggéseiről, ami nem elsőrendűen fontos, jót is, rosszat is.” Csakhogy Vekerdi nem fogalmazási pontatlanságaim miatt s nem is a kép árnyalása érdekében kifogásolja megállapításaimat, hanem egyszerűen azért, mert a Habsburgoknak Magyarország megmentésében egyáltalán *szerepet* tulajdonítottam. Szerinte ugyanis a Habsburg-segítség általában sem más „történetírói mítosznál”, s helyesen akkor járunk el, ha a Habsburgok magyarországi tevékenységét pusztán „hatalmi törekvésnek s jelenlétnek” s ilyenként „számításba veendő valóságnak” tekintjük. Úgy, ahogy azt a törökök magyarországi szereplésének megítélésekor tenni szoktuk. Vagyis, ha jól értem: török és Habsburg-beavatkozás egyre megy, ha a kérdést a magyarság megmaradása felől szemléljük.

Nagyon messze vezetne, ha Vekerdi e kissé bizarrnak tűnő végkövetkeztetését itt továbbgondolni, illetve – ami azzal egyenértékű – részleteiben bírálni igyekeznék. Ehhez adatszerűen meg kellene vizsgálnom a Vekerdi által „csordogálóknak” minősített – de ekként mégiscsak létezőnek elismert – bécsi segélypénzek és a magyar adók arányát a végvárrendszer fenntartásában. Időről időre át kellene tekintenem, hogy a Magyarországon működött Habsburg-hadak mikor mennyi hasznot hajtottak és mikor mennyi kárt okoztak. Szólnom kellene a magyar rendek és a Habsburg uralkodóház

(illetve központi hivatalai) évről évre változó viszonyáról. S ezen kívül még vagy ezernyi tényezőről, amire itt természetesen sem tér, sem mód nincs. Enélkül ugyanis vitánk csak arra volna jó, hogy a hitviták nyomasztó légkörét megidézze.

E ponton egyébként már csak azért is felettebb nehezen szállhatnék vitába Vekerdi felfogásával, mert állításának alátámasztásával végképp adós maradt. A magyar társadalom XVI–XVII. századi átalakulásáról szóló – egyébként önmagukban érdekes és gondolatébresztő, de, láthattuk, meglehetősen féloldalas – fejtegetései nem bírják meg ily horderejű következtetések súlyát. Azt ugyancsak nem tarthatom megállapításaim elleni és Vekerdi igaza melletti bizonyítéknak, hogy fentebb idézett és Vekerdi által kifogásolt mondataim egy része egybecseng Szekfű Gyula véleményével. Részben, mert ezt az egybecsengést a magam részéről, a Szekfű történelemszemléletét ért jogos bírálatok dacára sem tartom denunciónak. Részben, mert egy-egy történeti vélemény minőségét csakis a konkrét, adatokra épülő elemzés döntheti el, s nem pedig azok az általános minősítő jelzők, amelyek az aposztrofált szerző nevéhez tapadnak. Részben pedig, mert egyazon végkövetkeztetésekhez más és más úton is el lehet jutni (ennek az útnak logikai fázisaira, egyébként, igaz csak röviden, utalni igyekeztem szóban forgó Mohács-könyvem IV. fejezetében).

Végső soron a Habsburg-kérdésben nem is az értelmezések különbsége miatt, hanem elsődlegesen *módszertani* okokból van perem Vekerdi Lászlóval. Amiatt, mert e ponton elemzés, bizonyítás helyett csak deklarált, s ezáltal hűtlenné lett az éppen ő általa oly nagy nyomatékkal és teljes joggal követelt „kvantitatív” történeti megközelítés igényéhez. Mert a Habsburg-segítség kérdését „történetírói mítosznak” minősítve egyetlen határozott mozdulattal kirekesztette a vizsgálandó, mérendő faktorok sorából. Ez pedig még akkor sem jogos, ha valaki az íróasztalában lapuló adatok ezreiből már tudton tudja, hogy az ő felfogása a helyes.

Gyanítom, hogy a XVI–XVII. századi magyar történelemről mindaddig nem készülhet pontos „csata utáni tájkép”, amíg a Habsburg uralkodóház és Magyarország viszonyáról nem készül el a történetírásunknak már régóta hiányzó tüzetes monográfia. Mindaddig a Habsburg-kérdés megmarad történetietlen fantomnak, amelyről tudományos viták helyett hitviták folyhatnak csak. Sok érzelemmel, nagy hittel, még nagyobb elfogultsággal, kevés megfontoltsággal, s még kevesebb türelemmel és méltányossággal. Éppen ezért úgy vélem, nagy hála kötelezné a történettudományt is, az olvasó és gondolkodó magyar társadalmat is, aki az indokoltan-indokolatlanul rátapadt sztereotípiák lehántásával a változások forrásszerű vizsgálatával a Habsburg-kérdést is „visszaminősítené” azzá, ami valójában: egyszerű történeti témává.

E munka kegyetlenül nehéz és hálátlan lesz, de az utóbbi időben sok jel mutat rá – talán nem eleve reménytelen. És semmiképpen sem időszerűtlen.

PÁRHUZAMOS FÉLREÉRTELMEZÉSEK

Barta Gábor a Jelenkor 1976. 10. számában a „para-história” vagy „párhuzamos történetírás” üldözendő elméletével ismerteti meg a gyanútlan olvasót; s hökkenti meg mindazokat, akik – Barta Gábor szerint – az elmélet megfogalmazói, hirdetői, továbbfejlesztői. Nemeskürty István, Keresztury Dezső és Faragó Vilmos válasza után az olvasó már nem gyanútlan, a vita is fölösleges; magam azonban, mint botcsinálta „para-historikus”, mégis válaszolni kényszerülök. Mert csodálkozva ütköztem egy Vekkerdi László cikkéhez kapcsolódó polémia lapjain újból és újból a nevembe; a Valóság 1976. 3. számában megjelent, mindössze három és fél oldalnyi cikkemből vett, sajátosan értelmezett idézetekbe.

A „párhuzamos történetírás” elmélete egymásra épülő félreértelmezések gyümölcse. S a hiányosan, vagy előre kész ítélettel idézett textusok sorában megtisztelően nagy hányad jutott ama három és fél oldalnak. Mielőtt idézett volna belőle, Barta Gábor alighanem már meggyőzte volt magát arról, hogy Nemeskürty – és nemcsak ő – a történettudomány ellenére, arra makacsul és csakazértis oda nem figyelve, kizárólag azzal *párhuzamosan* akar írni.

„Valami igazságnak mindenképpen kellett lennie abban, amit írtam – mondja Barta Gábor –, mert még a Nemeskürtynek védelmére kelő B. K. is tényként fogadta el ezt az ellentmondást.” (Ti. a történettudomány és a „történelemről írás” között Barta Gábor szerint feloldhatatlanul fennálló ellentmondást.) „Elfogadta, s mindjárt tovább is fejlesztette általa a tézist.”

De hogyan gondolhatja Barta Gábor, hogy elfogadtam, sőt satöbbi? A kérdéses szövegrész így kezdődik: „A tanulmány olvastán elszomorodik az ember – mint a közönség egyik tagja, és mint történelem szakos tanár –, holott látott már fantom-vitákat. Nemeskürty módszertani baklövésekkel, tárgyi tévedésekkel, a szakma alapvető szabályainak megsértésével vádoltatik. Am miért igazodna egy *másik* szakma szabályaihoz? Nemeskürty a hármaskönyv esetében író, aki történetesen a történelemről ír. Esszét, krónikát, tudósítást, ahogy tetszik.”

Az első mondatot a kényelmetlen „fantom-vita” kifejezéssel Barta Gábor nem veszi figyelembe, nem is idézi. A másodikat úgy értelmezte, hogy ha felsorolom a Nemeskürty fejére olvasott vádakát, egyet is kell hogy értek velük – bár ez írásom egészének ismeretében kissé furcsa következtetés. A harmadik mondat értelmezése figyelemreméltó. Ha a *másik* szakma a történettudomány, az *egyik* csak a „para-história” lehet, melynek létezése ezennel bizonyítást nyert, ráadásul egy Nemeskürtynek „védelmére kelő” cikk szerzője általl!

Miért nem gondolt Barta Gábor arra, hogy egy történeti tárgyú esszé szakszerű kell hogy legyen, azért az, ami? S hogy a sokat emlegetett szabályok formai jegyekre utalnak, a jegyzet-appprátus olvasást – és bírálatot – könnyítő elhagyására például? Barta Gábor szerint a fentiekkel Nemeskürty műveinek „jelleg-meghatározását” is megkísérletem. Esszé, krónika, tudósi-

tás: ezek a „javaslataim”. Nem, kérem. Ezek a szavak egyszerűen csak azt jelentik, amit jelentenek.

Egy olyan kitűnő Nemeskürty-szakértőnek, mint amilyennek Barta Gábor állítja magát, eszébe kellett volna hogy jusson az „Ez történt Mohács után” alcíme – Tudósítás a magyar történelem tizenöt esztendejéről 1526–1541 – és az 1968-as 2. kiadás utószava: „Ez az én krónikám; tudósítás történelmünknek nem véletlenül agyonhallgatott korszakáról”. De nem jutott eszébe. A középkori történetírás egyik műfaját idézte csak fel a „krónika” szó, s boldogan jegyzi meg: „A krónika – történeti jellegű elbeszélés, mai értelemben vett hitelesség-igény nélkül. Ma tanítani krónikával történelemre...” stb. Így hát újabb bizonyíték akadt arra, hogy Nemeskürty nem is akar hiteles lenni.

Barta Gábornak nincs tudomása arról, hogy a krónika, mint történeti műfaj, elsősorban arról nevezetes, hogy *időrendben* mondja el az eseményeket, ahogyan Nemeskürty is teszi? S arról sincs tudomása, hogy a „krónika” köznyelvi szó is? Ha bekapcsolja a rádiót az Esti Krónika idején, akkor úgy tudja, hogy csupa nem-hiteleset fog hallani? S a *tudósítás* kapcsán nem illett volna Tinódira gondolnia, akit Szerb Antal is riporternek nevez irodalomtörténetében – s még hányan! –, s akinek volt valami köze a XVI. századhoz? Csak az a meglepő újdonság volt számára fontos, hogy „tudósítani újságírók szoktak” – ebből pedig újra csak az következik, hogy Nemeskürty csak annyira akar pontos lenni, mint egy felületes újságcikk?

Az esszé kötelező szakszerűsége itt eszébe jut, el is intézi kurtán: „Az esszé köztudomás szerint azért tartozik a legnehezebb műfajok sorába, mert egyformán kiváló íráskészséget és szakmai ismereteket kíván meg.” Nemeskürtynek pedig ez az utóbbi nincs meg, természetesen. Hiszen ez egy Kinyilatkoztatott Hitigazság. Csak a játék kedvéért emlékeztetem Barta Gábort az esszé eredeti értelmére: *kísérlet*.

Unalmas és fárasztó mesterség nyúl farknyi félmondatokat hosszasan magyaráztatni. Abba is hagyom, rövidebb leszek. Bár éppen arról a témáról lesz szó, ahol Barta Gábor saját megfogalmazása szerint sem ért. Idézem: „Azt azonban nem tudom elképzelni, hogyan lehetne *általában* független egy mű mondanivalója a szöveg állításaitól? ... B. K. gondolkodását nem tudom követni. Ha nem fontos, hogy valaki egyik mondatával megcáfolja a másikat, ha rossz kiindulópontok jó végeredményt adhatnak, akkor furcsa világba jutunk.” Nos, a következőket nem Nemeskürtyről, hanem Barta Gáborról írtam: „... hiszen ha az elemzés kiindulópontja és módszere hibás, a következtetések is csak formálisan lehetnek logikusak.” S ki állította azt, hogy Nemeskürty egyik mondatával megcáfolja a másikat? Folyamatot ábrázolt, ellentmondásokkal; a világnak már csak ilyen dialektikus természete van. S ha Barta Gábor ezek után sem tud követni, mit tehetek? Belenyugszom.

Egy dologban azonban én sem tudom követni Bartát. Kiemelten idézte azt az állításomat, hogy Nemeskürty részletesebben tárgyalta a kérdéses korszakot, mint ahogyan azt az egyetemen tanultuk. Aztán, egy bizonyára nagyon szellemes oldalvágással, a „para-história” elméletének egyik finomításaként megjegyzi, hogy ezekből a művekből „adott esetben jobban megtanulható egy egész korszak, mint az egyetem öt esztendeje alatt”. Hát ezt nem értem én. Az adott eset nyilvánvalóan én vagyok. De mi nem egy korszakot tanultunk öt évig, hanem úgy a lelegejétől napjainkig tanultunk történelmet.

Egyébként *ezt* a tizenöt-huszonöt évet valóban Nemeskürtytől tanultam

megismerni; már diplomásként döbbenve meg azon, hogy mennyi mindent nem tudok, mennyi mindenről nem is hallottam még. Honnan is tudtam volna?

Mert hiszen Barta Gábornak tudnia kell arról, hogy a Mohács utáni időkről még sohasem jelent meg elemző monográfia, erre válaszában Nemeskürty is emlékezteti. Bár Barta kissé ködösen ír erről, a járatlan olvasó azt hiheti, hogy *marxista elemzés* nem jelent meg még. Mindenesetre arra kér engem és az olvasókat, hogy adjuk meg „azt a türelmi időt a Mohács utáni esztendőkhöz monográfiájának elkészítéséhez, amit Nemeskürty István esetében természetesen” tartottunk volna. Az idén emlékeztünk meg a mohácsi csata 450. évfordulójáról. Csak a magam nevében nyilatkozhatom: attól tartok, hogy erre a célra nincs újabb négyszázötven évem. Egyébként: Kitől és mikor kért Nemeskürty türelmi időt? Egyszerűen csak dolgozott. Ez is módszer.

Nem bagozom ki Barta Gábor valamennyi félreértelmezését, hosszadalmas lenne és fölösleges. Részletkérdésekkel vég nélkül foglalatzkodhatnék – hogy például a romantikus történelemszemléletért Barta 1975 decemberi Valóság-cikkében még felelős Gárdonyi Géza most a forráskutatás hőseként lép elénk –, de sok értelme ennek sem lenne. Szívesebben térek át arra a témára, ahol Barta Gábor véleménye – haragja csillapodtán – az enyémhez közelít, s ahol én vagyok haragos és keserű: történelemtanításunk szomorú állapotára. Meggyőződésem, hogy ez a kérdés „mostani szóváltásunkhoz” tartozik, mégpedig szorosan.

A gyerekek ugyanis igen hamar felnőnek. A diákok, akik rossz könyvekből tanultak történelmet – és sok esetben csak megunni tanulták – a közönség felnőtt tagjai immár; történelmi ismereteik ijesztő hiányosságait méltán teszi szóvá Keresztury Dezső. A legfiatalabb korosztályok már az oktatási reformnak mondott tananyag-zsugorítás áldozatai is. Nekem is van tudomásom arról, hogy történészeink közül nem egy kifogásolta a tankönyveket – nem csak „próbálták”, meg is tették – s irántuk érzett minden tiszteletem mellett is türelmetlenül kérdezem: miért nem próbálták újra és újra? Miért nem áldoztak annyi szenvedélyt, türelmet és időt a közönség – vagy inkább közösség – történelemszemléletét elsősorban meghatározó tankönyvekre, mint például a Nemeskürty-vitára? Miért nem érezték magukat felelős gazdáknak ebben a fontos ügyben, ha már a tankönyvek írói, bírálói, a minisztérium és a pedagógiai intézmények talán nem voltak eléggé felelős gazdák? Nem számunkra „kedves” tárgy a történelem, hanem világnézetet formáló, nemzeti öntudatot adó, más nemzetek ismeretére és tiszteletére tanító, korunk politikai eseményeiben eligazítani segítő. Legalábbis annak kellene lennie. Most nem az.

Bízom benne, hogy valamikor az lesz. Berend T. Iván a Valóság 1976. 3. és a Világosság 1976. 8–9. számában közölt írásainak olvastán bizakodásom örömmé fokozódott. Nemcsak azért, mert a történelmi és társadalmi ismereteket eggyé ötvöző, régen várt integrált tantárgy elméleti alapjai bontakoznak ki a két cikkből; hanem mert az 1990-es évek tantervi reformja erre épül majd; s remélhetően már az 1978-as tantervben felhasználásra kerülnek a kutatási eredmények. A tervezet készítőinek sorában történészek mellett a különböző társadalomtudományok képviselőivel is találkozunk. Talán mégsem olyan áthidalhatatlan a szakadék a történettudomány és más tudományok, a történettudomány és az oktatásügy között.

Örömöm azonban nem felhőtlen. Iskoláinkban egyelőre szürke, unalmas, helyenként frázisokkal felékesített, minden összefüggést nélkülöző adathal-

mazt tanulnak a diákok történelem címén – s ha mégsem, akkor az a tanár érdeme. Különös, hogy az a már-már végzethitté váló determinizmus, mellyel nem egy történész munkáiban találkozunk s melyről Nemeskürty István hosszasan beszélt válaszában; mennyire áthatja az elavult szemléletű, a szaktudományban évtizedek óta megcáfolt tényeket-adatokat diák-nemzedékek fejébe újra beültető tankönyveket. Hogy ez a szemlélet nem gondolkodni tanít; nem minden állampolgár mindennapi felelősségére, nem értelmes cselekvésre nevel, azt talán nem szükséges bizonygatnom.

S e csontváz-tantárgyon felnövekvők lesznek az integrált tantárgyat tanuló diákok szülei; s lesznek – ha lesznek – a történeti tárgyú művek olvasói. „Majd sütnél még: de *kinek*...” – idézem magamban sokszor Arany János didergő, a bújkaló nappal perlekedő öreg cigányát, ha a történettudomány és a közönség viszonyáról elmélkedem, erre pedig foglalkozásomból fakadóan gyakran kényszerülök. Ez a komoly kérdés, nem Barta Gábor „szaktudomány és ismeretterjesztés”-álproblémája, amelyet nemcsak elméletté dagasztott; hanem szolgálati szabályzattal is kiegészített „nem történész író-embereknek”, miheztartás végett.

S ebben is ludas vagyok. Amikor ugyanis Barta több mint tizenhárom oldalas cikkére röpke három és fél oldalban válaszoltam; igyekeztem tömören, világosan fogalmazni. Az ismeretterjesztő *kiadvány-sorozatokról* Barta cikkének felépítését követve külön *bevezetőben* írtam, feltételezve, hogy nyilvánvaló az összefüggés a korábban elmondottakkal. Tévedtem. Azt is fölöslegesnek véltem elmondani, hogy szakmai és ismeretterjesztő művek között *elvben* nehezen vonható meg a határ, s hogy ismeretterjesztő értéke csak szakmailag igényes munkának lehet. Ebben is tévedtem. Az elvi kérdések eldöntésére nem vagyok hivatott. Az olvasó nem szakkutató, illik tehát megmutatni neki az összefüggéseket; fontos szempont a kiadványok terjedelme, ára, könnyen hozzáférhető volta is. A stílus kérdéseiről csak annyit: a jó íráskészség kétségtelenül készség, tehát fejleszthető; az írás mesterség is, tehát megtanulható. A Barta Gábornál szinte frivol szónak számító érdekesség csak az olvasót megillető tisztelet kifejezése. Miért a tankönyveket belengő poros unalommal találkozók az őt gazdagítani, *továbbgondolkodtatni* kívánó könyvek lapjain? Higgye el nekem Barta Gábor: az úgynevezett átlagolvasó – aki nem szükségképpen történelem szakos – nem fogja elolvasni a mégoly fontos ismereteket tartalmazó könyvet, ha fárasztónak, unalmasnak itéli.

A Képes Történelem-sorozatot Barta decemberi cikkében meg sem említette. Örülök, hogy végre teljesen egyetértünk valamiben: nemcsak fölfedezte, de kétségtelennek látta azt is, hogy más jelzöt találjon a sorozat dicséretéül, mint én. „Ézért tartom kifejezetten örvendetesnek, hogy az utóbbi néhány évben a bajok ellenére is sok szakember kapcsolódott be például a kitűnő Képes Történelem-sorozat írói közé” – írja most. Bár gyanítom, hogy Barta Gábor szemében csak az a szakember, aki történeti kutatásokért kapja a fizetését; úgy vélem, az olvasó nem különböztetett meg szakszerű, hiteles adatokra támaszkodó és szakszerűtlen, a hitelesség rovására érdekes műveket a sorozatban. Az olvasó megítélése szerint valamennyi kötetet szakember írta. Magam pedig úgy gondolom, hogy itt is fölösleges az éles határok megvonása.

S hol szükséges? A határok egyrészt adottak; másrészt szüntelenül hullámlának és elmosódnak korunk integrációra törekvő szellemi áramlataiban. Lehetnek-e valóban ellentétes szempontjai, érdekei történésznek, írónak, publicistának, tanárnak? Hiszen – Hugo szellemes szavaival – mindnyájan ugyanazt az urat, ugyanazt a népet kívánjuk szolgálni. Csak éppen más ezredben.

IRODALOMTUDÓSAINK FÓRUMA

Rovatunkban a Magyar Rádió sorozatának szövegeit közöljük. A műsort Dénes István szerkeszti.

A Keresztury Dezsővel folytatott beszélgetés a 3. műsorban hangzott el 1976. október 22-én.

VIII.

KERESZTURY DEZSŐVEL BESZÉLGET BODNÁR GYÖRGY

BODNÁR GYÖRGY: Keresztury Dezső ahhoz az irodalomtörténeti nemzedékhez tartozik, amelynek élete átíveli egész háromnegyed-századunkat. Sőt, amelynek pályája e korszak legizgalmasabb szakaszain halad át. Ha ezt a pályát részletezzük és ismertetjük, olyan életrajzi tényekkel találjuk magunkat szemközt, mint az Eötvös-kollégium, amelynek tagja, tanára volt, később pedig igazgatója Keresztury Dezső, a berlini Magyar Intézet, különböző korabeli folyóiratok, hírlapok: a Nyugat, a Kortárs, a Pester Lloyd stb., amelyeknek szerkesztőségében dolgozott. 1945 után a kultusz-minisztérium, egyetemi, könyvtárosi munka stb. Ez a pálya tehát életrajzi adatai szerint is sokrétű, sokfelé ágazó, érdekes, izgalmas. Az Irodalomtudósok fórumának azonban nem az a célja, hogy pályaképet adjunk egy beszélgetés formájában. Keresztury Dezső irodalomtörténész pályája Arany János-kiskönyvével kezdődik, legalábbis ez az első nagyobb vállalkozása, olyan, amely könyv formájában is megjelent 1937-ben. Az utóbbi években munkásságának középpontjában megint egy Arany János-kötet áll. Az első kérdés ebből joggal adódik. Mi a különbség a két Arany-monográfia között? Mi ösztönözte Keresztury Dezsőt arra, hogy a kis Arany-könyv után egy újabb Arany-monográfiát adjon?

KERESZTURY DEZSŐ: Irodalomtörténész munkám voltaképpen nem az Arany-könyvvel kezdődött, hanem egy füzetrel, amelyikben doktori munkám néhány fejezete jelent meg: „A magyar nemzeti klasszicizmus esszéirodalma” címmel. Ebben sok minden van, ami később újra meg újra felkísért munkáimban. Ezt a dolgozatot Horváth Jánosnak készítettem, aki mesterem volt, s akivel nagyon sok termékeny vitát folytattam. Horváth János irodalomtörténeti koncepciójának egyik sarkalatos tétele volt, hogy Magyarországon létrejött egy nemzeti klasszicizmus; ezt értették általában félre legtöbbször. Azt vélték tudniillik, hogy ez a nemzeti klasszicizmus kizárólagosságra törő érték kategória. Tehát Arany művében – s tegyük még hozzá, hogy Petőfi, Kemény, Gyulai művében – Horváth János valami olyat látott, amiben a magyar szellem elérte a legtokéletesebb irodalmi kifejezését. Ez tévedés. Horváth János sose alkalmazott ilyenfajta mércéket. Amit én tőle tanultam, főként az volt, hogy mindig magát az anyagot kérdezzük meg; ne a harmadik, negyed, ötöd, hatod, tized irodalomból mérítsük a tudásunkat, hanem a források fölé hajoljunk. Ez az egyik, ami ebből a nemzeti klasszicizmus esszéirodalmáról szóló kis doktori disszertációból életem végéig lényeges hatás volt a számomra; a másik pedig az, hogy az esszével kezdtem komolyan foglalkozni. Köztudomású, hogy a mi – mármint az én nemzedékem – számunkra az esszé valóban egyik legfőbb kifejezési forma volt, ahogy voltak korszakok, amelyekben a líra, másol a regény volt a legfontosabb, számunkra az esszé volt az; és pedig az esszének nem valami klasszikusan lezárt formája, hanem az esszének az a kereső formája, amelyiknek legfőbb tulajdonsága, hogy kérdez, a kérdésekre megpróbál olyan általános érvényű feleleteket adni, amelyek azért nem parancsként hangzanak el. Ez az tehát, ami – hogy visszatérjek most már a föltett

kérdésre –, engem Arannyal kapcsolatban is érdekelt. Ha már Arany ilyen központi jellegű alakja a magyar irodalomnak, akkor voltaképpen milyen is igazán.

BODNÁR GYÖRGY: A korabeli kritika szerint is, és az utókor szerint is, ennek a kiskönyvnek az egyik nagy előnye, hogy az Őszikék Aranya kellő arányban és kellő értékeiben van megmutatva.

KERESZTURY DEZSŐ: Az én egész nemzedékemre, pontosabban Szerb Antalra, és még néhányra érvényes ez, akik számára, tehát: számunkra az Őszikék egy magyar Goethe öregkori nagy lírájának élő emléke.

BODNÁR GYÖRGY: És a modern lírának születési pillanata.

KERESZTURY DEZSŐ: A modern magyar líra ősei az Őszikék versei; Babits, Kosztolányi, de a Nyugatban föllépő új nemzedék lírai magatartásának, kifejezésformáinak nagy része elképzelhetetlen azok nélkül a kezdemények nélkül, amelyek, ha nem teljesen kiforrva is, de mégis az Őszikékben jelentkeznek.

BODNÁR GYÖRGY: Engedd meg azért, hogy itt közbeszóljak. Te különböző erényeket soroltál föl, amelyeket el lehetett tanulni és el kellett tanulni Horváth Jánostól, mint tanártól és mint mesteről. Ezek az erények azonban kétfelé oszthatók; az anyagtisztelet, a tényisztiztelet, valamint a szép stílus, az értekező stílus, ez nyilvánvaló eszköze a jó irodalomtörténeti munkának és kifejezésnek. A szemléletmód egésze azonban már problematikusabb. Amit az előbb elmondottál, az ridegebben így fogalmazható meg: vajon a nemzeti klasszicizmus történeti produktum-e, amely egy adott korszaknak igen magas értékű teljesítménye, vagy pedig olyan norma, amelyben bizonyos egyetemes magyar nemzeti jelleg inkarnálódott? Az említett vita erről folyt; és hadd mondjam meg, ha talán teoretikusan nem lehet is eldönteni a vitát, mindenesetre tény, hogy Horváth János bizonyos kezdeményezések után megállt azon az úton, amely a modern költészethez, a Nyugat korához vezette volna; az Arany utáni korszakot a dekadencia, a szétesés korának tekintette, már Vajdáékat is, de a Nyugat forradalmát mindenképpen. Irodalomtörténetírásunknak jellegzetessége, amely minden magyar irodalomtörténészt meghatározott, hogy tudniillik a tudományt az élő irodalommal, művészettel párhuzamosan művelte, ez nála megszakadt. És én abban értékelem a jó Horváth János tanítványok szerepét, többek között a Te nagy kiegészítő munkádat, hogy nálatok bekövetkezett a folytatás. Megtörtént az összekapcsolás a Horváth János-i koncepció és a Nyugat értékeinek elismerése között.

KERESZTURY DEZSŐ: Hadd térjek vissza még egy pillanatra Arany Jánoshoz. Legutóbb megjelent egy verskötetem, az Égő türelem; evvel kapcsolatban Tandori Dezső írt egy számomra nagyon megtisztelő tanulmányt, amelyben van egy zárójelbe tett mellékmondat, hogy Keresztury nem Arany János követője; hála istennek Berzsenyi Dánielé. Ez úgy hatott rám, mint egy teljesen váratlan felismerés gesztusa; mert valóban ez az igazság. Ha én ifjúságom legmélyebb magyar költői élményeit keresem, akkor azok között előbbre áll Berzsenyi, még Ady is előbbre áll, mint Arany. Én Arannyal lassan találkoztam, nem utolsósorban Horváth János hatása alatt; de ahogy már említettem, mindig főleg az érdekelt, hogy voltaképpen ki is volt ez az ember; és mentől többet foglalkoztam vele, annál jobban rájöttem, hogy a kép, amelyet Riedl rajzolt róla, amelyet Voinovich vázolt fel róla, de az is, amely az említett Horváth János-féle nemzeti klasszicizmus koncepcióból kialakul, sokszor csak vázlatosan bár, de mégis kialakul, az nem fedti azt a valóságot, amit én – úgy is mint a nyakamba szakadt kritikai kiadás gondozója, tehát a forrásokhoz kényszerült kutató – átéltem. Arany sokkal sokkal problematikusabb, összetettebb jelenség, nehezebb falat, mint ahogy az első pillanatban látszik. Ezért vágtam bele, hogy még egyszer nekiinduljak ennek az őserdőnek. Ebben egykori tanítványaim nagyon segít-

ségemre voltak; a dolog történetéhez például hozzátartozik, hogy egyszer Nagy Péterrel, aki tanítványom volt, most akadémikustársam és aki akkor a Szépirodalmi Kiadó vezetője volt, beszélgettünk ezekről a dolgokról és akkor ő lecsapott rám, hogy miért nem írod meg ezt egy könyvben, és küldte is már a szerződést. Én boldogan aláírtam, és azután jött a haddelhadd! –, mert rettenetes birkózás alakult ki ebből az új találkozásból. Úgy, hogy voltaképpen csak a könyv első feléig jutottam el, tehát Arany pályaképe csak 1876-ig készült el. Azt hittem, hogy most már vígan mehetek tovább, a többi már nem probléma, ha most már túl vagyunk negyvennyolcon, hamarosan túl leszünk az abszolutizmuson, aztán már csak a pálya kibontakozása jön. Amikor azonban elkezdtem ezzel a látszatra derült-diadalmas szakasszal komolyan foglalkozni, akkor derült ki, hogy a világ egyik legvéresebb története játszódik le itt a látszólag teljesen nyugodt fölszín alatt. Külső körülmények is gátoltak bizonyos fokig, de megvallom őszintén, azért súlyos belső akadályai is voltak annak, hogy igazán neki tudjak fogni a tervezett második kötetnek. Az életem legnehezebb vállalkozása, biztosan. Megírni okosan és igazán, hitelesen, szinte eseménytelen hadjáratként azt a félelmes drámát, ami egy óriási magyar szellem világában lejátszódott; ez igazán nehéz, véres feladat.

BODNÁR GYÖRGY: És ez az újabb Arany-könyv bizonyítja, hogy az Arany-kultuszodat megőrizted; de ez nem akadályozott meg abban, hogy elég széles skáláján a magyar irodalomtörténetnek, mozogjál autentikus kutatóként. Gondoljunk a Batsányi kritikai kiadásra és a Batsányi kutatásra, vagy gondoljunk, nagyot ugorva, a Babits-tanulmányra, amely ugyancsak úttörő vállalkozás volt, – a Magyar Klasszikusok-sorozat Babits-tanulmányára gondolok. Görcsöket és ideológiai, irodalomtörténeti dilemmákat feloldani szándékozó tanulmány. Tehát igen széles íve van a pályádnak. Ha most én megkérdezném, hogy ez vajon eszmény kérdése, vagy kor, szellem, lehetőségek változásának következménye-e, azért teszem, mert nem tudom, hogy az a típusú irodalomtörténész, aki korokon tud áttekinteni, nincs-e kihalóban. Én mindig irigykedve nézem mestereimet, akik még tudták ezt művelni. Mi már specialisták lettünk, egyik vagy másik kornak a specialistái.

KERESZTURY DEZSŐ: Ezt én rendkívüli mértékben helytelenítem. Nem tehetek mást. Nekem amellet, hogy szépirodalommal is foglalkozom, költésszettel is foglalkozom, műfordítással is foglalkoztam, pedagógiával foglalkoztam, mindig volt időm és érdeklődésem arra, hogy ez egész magyar irodalmat igyekezzem áttekinteni. Általában azok a területek izgattak, amelyekben valami fontos probléma várt megoldásra.

Ilyen volt pl. a régi magyar költészet, a magyar ősköltészet kérdése. Első dolgozatom, amit Horváth János kollégiumi órájára írtam, a magyar ősköltészet kérdésének áttekintése volt. Elolvastam egy fél könyvtárnyi könyvet, amit erről összeírtak és a végén el kellett jutnom Király Györgyhöz, aki engem is lefegyverzett. Ő az egész régi elméletet, minden romantikájával, minden hiteltelenségével, minden szép szándékával együtt lesöpörte az asztalról. De azért végső döntésébe sose tudtam igazán belenyugodni. Akkor Horváth János megírta a maga nagy összefoglalását, két nagy kötetét a régi magyar irodalom történetének. Aminek az elején két-három nagyon kételkedő mondat olvasható erről az egész ősköltészeztől. Persze Horváth János csak az írott irodalomról volt hajlandó egy irodalomtörténetben komolyan beszélni. Az irodalom alatti költészeztől, szövegalakulásról alig tett említést. Viszont én nagyon jó barátságban voltam Kodállyal, Kodály tanítványaival, feleségem is az volt. Kodály akkoriban kezdte kialakítani azt a koncepcióját, hogy magyar zenetörténet nem lehet meg magyar zenefolklór nélkül, sőt összehasonlító zenefolklór nélkül, mert hiszen a magyarság, a régi meg a mélyre süllyedt magyarság egy óriási műveltség rétegeit őrizte meg, amelynek igazi eleme nem a tudós, hanem a népi világ, tehát a magyar írásbeli műveltség alatti réteg. Ez pedig egy óriási – évezredekben elgondolandó – orális, tehát a szájhagyományban tovább öröklődő kultúrának a része volt. Ott kellett tehát keresni a magyar ősköltészet nyomait. Képes Géza meg is találta őket.

Egy másik ilyen kritikus pont volt az egész Martinovics-kérdés; a magyar felvi-

lágosodás, amelyik már kezdeteiben összefonódik a romantikus magyar nacionalizmussal. Ennek a világnak egyik tengely-alakja volt Batsányi, aki azért is volt és maradt rokonszenves számomra, mert minden igazságával együtt – a hazai világ kárára, neki magának romlására – kikerült a fejlődés sodrából; itthon Kazinczy lett az úr. Holott nagyon sok vonatkozásban Batsányinak volt igaza. Batsányival kapcsolatban egyszerűen rájöttem arra, hogy abban a földrengésben az én nagy ifjúkori eszményem, Berzsenyi is érdekelve van. Az ő hellenizmusa nem magános; föltűnt már egyebek közt Batsányinál, aki furcsa hidat jelent Hölderlin és Berzsenyi között. Ma sincs ez a jelenség voltaképpen igazán földerítve. Ez is olyasmi, ami folyton izgatott, s izgat.

Ilyenfajta kérdésekhez nyúltam tehát mindig hozzá: igazságot akartam tenni. Így jutottam el voltaképpen Babitshez is, akivel akkoriban, amikor én ezt a tanulmányt írtam, enyhén szólva is: méltánytalanul bántak. Akkoriban említették, hogy készült egy Babits-válogatás, amivel ő is bekerül a „rozsdaszín fedelű” klasszikusok közé. De ki kell értékelni. Felkértek s én vállalkoztam rá. Nem valamiféle szubjektív vagy ideológikus arcképvázlat lett a vállalkozás eredménye, hanem egy komoly pályakép, de olyan, amiben a lényeges, az igaz dolgok voltak legalább vázlatosan elmondva.

BODNÁR GYÖRGY: Mindehhez képest kissé meglepőnek látszik, hogy az akadémiai székfoglalóban nem ilyesmiről, hanem voltaképpen kapcsolattörténeti témáról beszéltél. A kapcsolattörténet, a tudományos komparatiztika, nagyon termékeny törekvés a mai magyar irodalomtudományban, és azt is merném mondani, hogy a klasszikus komparatiztikához képest új utakat kereső is. Nem elégszik meg a pusztá hatáskutatással, hanem inkább a parallelizmust műveli; ebben több fantáziát lát. Én úgy vettem ki az akadémiai székfoglalóból, hogy Te is ezen az új komparatista úton igyekszel járni.

KERESZTURY DEZSŐ: Amennyiben komparatista úton járok, nem módszeres eltökéltségből. Az az előadás más okból született meg. Nem módszertani kísérlet sem az az előadás, sem az én komparatiztikám. Egy kicsit sorskérdés is volt, hogy arra a területre kerültem, amelyen létrejött. Bár Bleyer Jakab annakidején, még az egyetemen megmondta nekem, hogy énbőlölöm sose lesz germanista, mégis malgré moi, az is lettem, kikerülvén Berlinbe, ott töltöttem 8–9 esztendő, hazakerülvén itthon a Pester Lloyd szerkesztőségében dolgoztam; német nyelven írtam; olvastam, egy német nyelvű magyar lap munkatársaként, majd egyre nagyobb területeket átvevő szerkesztőjeként. Azután később is rengeteget ismertettem, fordítottam németből. Tehát szükségképpen ezen a határterületen bonyolódott le életem és munkám lényeges része. Egy könyvre is készülődöm, ha össze tudom gyűjteni az anyagát, talán nagyon érdekes könyvet lehet csinálni belőle, ilyenfajta címmel: „Két műveltség határhozvetében”. Tehát itt van az én összehasonlító tudományom forrásvidéke. Ez körülbelül olyan, amilyen az első igazán komparatista magyar tanulmány, Arany János „Zrínyi és Tasso” tanulmánya. Ez akkor készült, amikor még nem is igen beszéltek komparatiztikáról. Őt mint költőt érdekelte a világepika; így jöttek létre az eposszal kapcsolatos kutatásai. Érdekelte, hogy hogyan is állt kapcsolatban Zrínyi az epikai előzményekkel, a klasszikus eposzi közvagyonnal; és megírta – sajnos töredékben maradt – az első mintaszerű magyar komparatista dolgozatot a párhuzamos helyek, a századokon át elevenen élő motívumok, szövegek összevetéséből kiadódó tanulmányát. Én nem tartom elvetendőnek ezeket a motívumkövető hatáskutatásokat sem, csak ne az legyen belőle, hogy Goethe-ből már végül semmi nem marad, hanem az amit Bleyer Jakab csinált, hogy Goethét mondjuk a nagyabonyi németül író segédjegyző hogy fogta föl. Ez érdektelen. A megfelelő szinten történjék ez az összehasonlítás!

BODNÁR GYÖRGY: És mi a szerepe ebben az egész gondolatmenetben a magyarországi nem magyar nyelvű irodalmaknak?

KERESZTURY DEZSŐ: A magyar ún. „klasszikai iskola” voltaképpen egy Magyarországon élő latin nyelvű költészet magyar nyelven való megismétlése. Elképzelhetetlen a hazai latinitás nélkül. Ezt megkerülhetetlen igazságnak tartom. Horváth János megmutatta, hogy a magyarnyelvű irodalom a latin leánya. De egyre világosabb lett előttem, hogy magyar irodalomtörténetet nem lehet a német irodalomtörténet ismerete nélkül sem komolyan művelni. Végül is együtt éltünk századokon át. Azért választottam szándékkal azt a tárgyat akadémiai székfoglalóul. Meg akartam mutatni, hogy az egykori magyar élet hogyan tükröződik az osztrák irodalomban és hogyan hat vissza ez a tükröződés a magyar fejlődésre három nagy osztrák klasszikusnak, Stifternek, Lenau-nak és Grillparzernek a művében. Mind a három egészen más alkat, egészen máshogy reagált természetesen, s máshogy is hatott vissza a magyar reformkorra. Van köztük egy: Lenau, akiről – nem egészen okosan, nem is egészen helytállóan – azt mondta néhány kolléga, hogy nem német, hanem német nyelven író magyar költő. Nem így van; de az, amit Lenau megírt, az a magyar költészetre, Petőfire, s a többiekre rendkívüli mértékben visszahatott. Grillparzer, Stifter is hatottak persze a maguk területén – sajnos ezek eléggé felkutatatlan területek. Ezért is érzem igen fontosnak az ilyenfajta összevetéseket, vagy, ha úgy tetszik, párhuzamvizsgálatokat, komparatiztikát.

BODNÁR GYÖRGY: Tehát voltaképpen ez nem külön útja az irodalomtudománynak, amely lehet divatos, vagy nem divatos.

KERESZTURY DEZSŐ: Az ilyesmi a dolog természetéből folyó örök szükség-szerűség. Azért is vagyok például nagyon elkeseredve, hogy a latinoktatás igen nagy mértékben visszafejlődik, hogy egyre kevesebb ember tud latinul, még a szakmában is. Akik ilyesmivel foglalkoztak s foglalkoznak, nagyrészt volt tanítványaim: Szauder, Tarnai. De honnan veszi a történetírást, meg az irodalomtörténeti kutatás az utánpótlást?

BODNÁR GYÖRGY: A hallgatóság tájékoztatása miatt meg kell említenem egy szubjektív élményemet; ennek ugyanis nincs írásos nyoma. Emlékszel rá, hogy az 1947-es 48-as egyetemi tanévben volt egy sikeres órád, aminek az volt a címe, hogy stílusiskola. Ezen az órán voltaképpen műelemzéseket csináltunk, közösen, illetve hát természetesen Te csináltad, de minket is bevontál.

KERESZTURY DEZSŐ: Persze, hogy bevontalak! Úgy kell jól tanítani; nem prelegálni kell az egyetemen, az rossz módszer. A kollégiumi órákon is – emlékszel – vitatkoztunk és beszélgettünk.

BODNÁR GYÖRGY: Azért említem fel ezt az emlékeket, mert az a gyakorlat lényegében a műelemző iskolának volt egyik előképe, annak a műelemző iskolának, amely most divatos.

KERESZTURY DEZSŐ: Akkor én ezt a stílusiskolát rendkívül fontosnak tartottam azért, mert rájöttem, hogy az ún. új módszer a maga kérdezve kifejtő eljárásával az iskolában elhanyagolja a memorizálást, elhanyagolja a szövegösszefüggések megfigyelését, gyakorlását. Sajnos, azóta kevesebbet magoltatnak, de nagyon is könnyen veszik a stilisztikai képzést. Azért ír mindenki olyan pocsekul, mert nincsenek idevágó alapfogalmak. Egyebek közt ezért is fontos volna a latinság ismerete, gyakorlata. Grillparzer például, aki rendkívül lenézően nyilatkozott a magyarok általános műveltségéről, azt mondta, hogy vannak nagyon érdekes, kiváló, művelt magyarok is, de azok annak köszönhetik kiválóságukat, hogy a latinon nevelődtek. Ebben van is valami igazság. A tudomány fejlődéstörténete is azt sugallja, hogy szükség van az ún. formális képzésre. Ma a fizika betör a biológiába, a biológia betör az etiológiába, az etiológia betör a társadalomlélektanba, a társadalomlélektan betör a pozitivistáktaföltárásba, és mindez betör természetszerűleg

a szépirodalomba. Tehát most húzzunk határokat, amikor a világ végre rájön arra, hogy ezek a határok szakbarbár határok nagyon sokszor? No, de ha nincs határ, mihez igazodjunk? A „józan ész” nem elég. A jó áttekintésre alapozott ítéletalkotás képességét kellene kifejleszteni. Ezért nem szabad megvetni sem a hangyaszigormű részletmunkát, sem az egész áttekintésének igényét!

Tudom, hogy mondjuk az Ómagyar Mária-síralomról nem írtam le olyan lényeges dolgokat, mint esetleg Babitsnak néhány verséről. De csak azért, mert nem jutottam hozzá. Ha hozzájutottam volna, azt is megpróbáltam volna megcsinálni, mert állandóan érdekelt, s rettentően érdekel ma is, hogy mi az a Mária-síralom, hogyan magyarázzam meg ezt a kis tündér-szigetet, ezt az ékszer-törmelékét, ezt a kis palackpostába tett üzenetet abból a magyar atlantiszi világból, amelyik elsüllyedt. De ugyanakkor halálosan izgat az is, hogy mondjuk Weöres Sándor miért csinálja ezeket a pusztán hangzással ható verseket, amilyeneket most már Vas István is csinál igen jól; hogy miért jók az ő kísérleteik s miért nem jók az utánzókéi?

BODNÁR GYÖRGY: Fontos helyet kapott az eddigiekben az a gondolat, hogy törekedjünk az „egész megragadására”; azt hiszem, hogy munkásságod értékelésében is kellene ezt az elvet alkalmaznunk. Műveid között én nagyon fontosnak tartom az 1946-ban megjelent „Helyünk a világban” c. könyvedet. Ez a kötet, amelyben a szaktudós, az ideológus, a politikus, a közösségről gondolkodó ember egyaránt megnyilatkozik. Amellett ez a könyv egyidejű volt miniszterségeddel, a felszabadulás után, a demokratikus magyar kormányban, amikor is kultuszminiszter voltál. Úgy hiszem, ez nem csupán életrajzi adat, ez megint csak szemléleti kérdés. Én ebből a két mozzanatból, tehát a „Helyünk a világban” szellemiségéből és a kultuszminiszteri poszt betöltéséből azt következtetem, hogy Te szaktudósként is valami többre, valami egészre törekedtél. Egy olyan nemzettudat, olyan történelmi tudat és olyan közösségi tudat kialakításáért vívtál, amely, véleményem szerint, az addig nem egészségesen alakult helyére léphetett volna. Úgy érzem, hogy szakmunkáidban a szaktudós módszereivel és tárgyain át egy ilyen magasabb célt szolgáltál, amikor az „egész felé” törekedtél.

KERESZTURY DEZSŐ: Madách-hoz bizonyosan ilyen okokból jutottam el, mert ő is az egész áttekintését kereste, én is erre vágyom. Ami pedig a „Helyünk a világban”-t illeti, ebben csakugyan igazad van. Sajnos a könyv nem kapható, pedig lényeges dolgok vannak benne. Hozzá tartozik azonban ahhoz, amit mondtál, az is, hogy én voltaképpen nem politikusként kerültem a politikába. Kifejezetten szakemberként vállaltam ezt a feladatot. A könyvben azért persze, nagyon sokminderől szó volt; olyasmiről is, ami a miniszteri működésem művelődéspolitikáját megszabta. Végül is egyebek közt én voltam a megcsinálója az általános iskolának, a dolgozók iskolájának, megalapozója a művészeti szervezeteknek, a szabad művelődés lehetőségeinek. Most a napokban véletlenül a kezembe akadt egyik első cikkem a felszabadulás után a Szabad Szó c. parasztpárti lapban; címe ez volt: „Népi kollégiumokat”! Jóval a népi kollégiumok megalakulása előtt. Én erről sok cikket írtam; külön osztályt állítottam fel a minisztériumban arra, hogy ezt a kérdést komolyan kézbevegyék.

BODNÁR GYÖRGY: És azt hiszem, nem térünk el a szaktudományos emlékezéstől, ha megkérdezem azt is, hogy akkor a kultuszminisztériumnak, illetve neked volt-e valami művelődéspolitikai koncepciód?

KERESZTURY DEZSŐ: Ha szabad némi büszkeséggel mondanom: az a minisztérium készítette el a magyar demokratikus művelődésügy első tervét. Ebben együtt volt a magyar művelődéspolitikai területén elvégzendő minden sürgős tennivaló és az akkor elérhetőnek látszó fejlődés minden eszménye. A – mai szóval – részletekre lebontott tervet egy könyvben közzé is tettük. Azzal a terjedelmes elő-

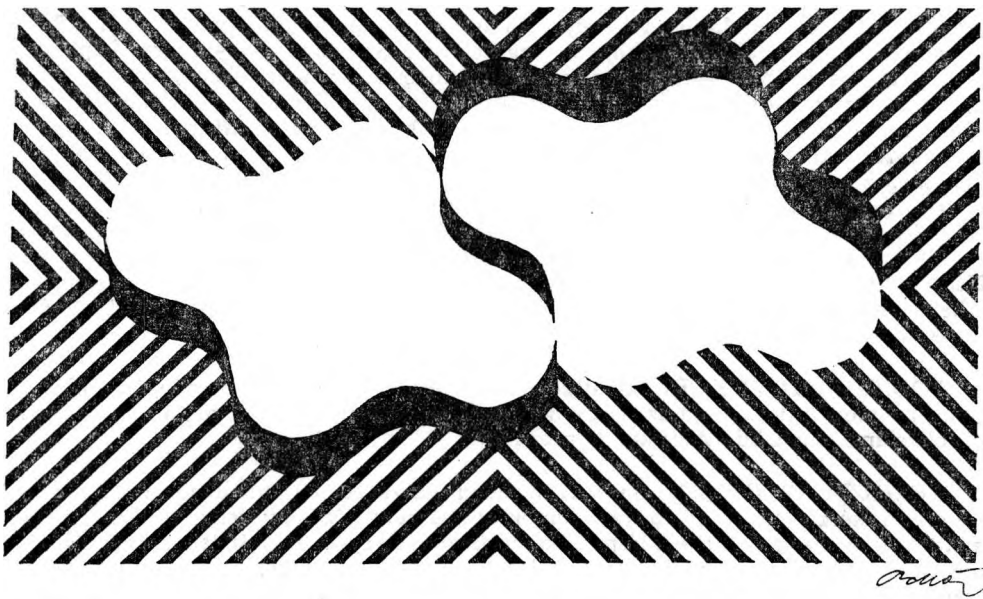
adással vezettem be a kötetet, amelyet már előbb egy a magyar művelődés minden lényeges vezetőjét magában foglaló közönség előtt elmondtam s amelyet meg is vitattunk. Sajnos azt is bezúzták; nemrég nagyon keresték rajtam, de nekem csak egy példányom van, amit a feleségemnek adtam és ő eltette. De volt ilyen koncepció; összefoglalása el is olvasható. Érdekes különben s ha van történeti elégtétel, ebben talán részem lehet –, hogy amikor a közoktatással-neveléssel kapcsolatos párthatározat előkészítése folyt, engem is megkértek, hogy bizonyos kérdésekhez szóljak hozzá. Legalább tízen jöttek akkor hozzám, hogy nincs-e meg az a könyv, mert abból olyan jó dolgokat lehetett volna puskázni; és a határozat végső szövegezésében tényleg sokmindennel találkoztam, amiért én akkor nagyon kikaptam. Ez azt mutatja, hogy azért az igazság valahogyan túléli az idők változását.

BODNÁR GYÖRGY: Mint a modern magyar irodalom kutatója is köszönöm szépen ezt az adalékot, és azt hiszem, akkor stílusos és akkor hiteles beszélgetésünk lezárása, hogyha a mostani pályaszakasz dinamikusságára utalunk befejezőképpen, és minden lezáró gondolat nélkül az Arany János-monográfia második kötetét megillető várakozásra tesszük most a hangsúlyt. Beszélgetésünk minden bizonnyal ebben a könyvben és ennek a könyvnek a kritikai fogadtatásában folytatódik.

KERESZTURY DEZSŐ: Adja isten, hogy így legyen. Nagyon szeretném elvégezni, bár nagyon nehéz munka lesz. Szeretném, s most már talán meg is tudom csinálni.

BODNÁR GYÖRGY: Ismernek sokan a televízióból, úgyhogy beszélgetésünk mögé tudnak képzelni, látják, hogy jó erőben, egészségben vagy; érzésem szerint jószerencse kell csak hozzá és akkor meglesz a nagy mű, amelyet várunk szeretettel.

KERESZTURY DEZSŐ: Köszönöm a jókívánságokat.

SEREGEK MÖGÖTT

Ladányi Mihály válogatott versei

Ladányi Mihály verseire egy időben, akárcsak Váci Mihályéra, seregek figyeltek. Az irodalmi színpadok fénykorában diákok és munkásfiatalok az itthon vagyunk érzésével és a még jobbat akarunk elszántságával visszhangozták sorait. Igaz, legendák és félreértések nőttek fel körüle: sokan verseinek a pózaira és magatartásának vagányos vonásaira voltak inkább érzékenyek. Úgy vélték: kis bőröndjével mindig száguldoz, keresztül-kasul az országon, söntésekben és kocsmákban pihenget, és írja csipkelődő verseit, üt, s jól „odamondogat”. S talán bort iszik akkor is, mikor vizet prédikál.

Most megjelentetett válogatott kötete tisztán mutatja fel emberi és költői arcát. A válogatás kiszűrte műveiből a kocsmafüstöt és a felvett pózokat. A versek nem a vagabundról, hanem a moralistáról beszélnek. Nem a jókedvű csavargóról, hanem a drámai hősről, aki – jól látta már Kabdebó Lóránt – „magára vállalja az emberré formálódás szenvedését”. Aki végiggondolja és kimondja emberi helyzetünket. Ez a Ladányi Mihály keserű, töprengő, nagy felelősséggel szóló költő; útja az „egyedülből a magányosba” vezetett. Már távol van a hangos vitáktól, hangja csendessé, „tűz-rágottá” érett. „A zászló-levonás utáni” érzésekkel szól, „derékig bele-mártva már a halálba”. „Nem költemények ezek, csak csillagok kutyalancon” – mondja a gyűjtemény záróversében. Korábban, indulása idején éneklő seregek előtt szeretett volna haladni, válogatott kötetének homlokára azt írta most címül, mintegy summázásként: *Seregek mögött*. A had már elvonult; leszállt mögötte a por.

Ladányi Mihály húszesztendő költői múltjáról beszél ez a válogatás; módot adna egy költői magatartás lehetőségeinek és határainak a végiggondolására. Még Ladányi Mihály is a tavaszi Magyarországon indult, legkisebb fiúként, az út kezdetén tejutak vibráltak az ő dalaiban is; a szegények igazával szívében bátran lépdelt az „irányelvek és imák zsivajában” is. Használni akart ő is, nem tündökölni. Ez a cselekvő vágy vitte a tűztáncosok közé. Tudott szólni a füvekkel és a csillagokkal – rozmaringos szavakkal –, de ő mást és többet is akart. „Új zenét, frisset, valami mást” – „mielőtt mindenki elaludna”. „Dörrenő vaslemez a lágy zenekarba / zizegő újságot és ajtócsapkodást / ...füstiző éneket”. Altatás helyett ébreszteni kívánt, a krémmel töltött „szabályos versek”, „a jámborság énekei” helyett az „elégedetlenség szonettjeit” írta. Kormos, véres tüzekbe vetette szívét, hogy ne legyen soha Segesvár, Balatonszárszó és Abda. Sorsát a dolgozókhoz, az Osztályhoz kötötte; magát a forradalomnak adta. A forradalmas idők után azonban a köznapok jöttek; a Tűztánc helytállása után a mindennapok forradalmának a líráját kérte az idő. Ladányi Mihály ezt is megszólaltatta, de gyakran úgy érezte, nincs elég tér az ő forradalmi indulatának; hiába szorongat markában „utcaköveket” – mégis tehetetlen. A kispolgáriságot, a nyárspolgáriságot egyetlen rohammal elsöpörni nem lehet. A szürke köznapokkal szemben a forradalmi romantikába fogózott nemegyszer – így álmodta magát Kubába önkéntesnek – s a vagányságba.

Mert a vagányság inkább csak fogódzó volt a számára. Ruházat, takaró, amely alól a lázait könnyebben kibeszélhette, s életérzéseit, sorsát könnyebben elmondhatta. Például: hogy a hetedik krajcár mindig későn jön, s hogy dachban, révületben álmodott át számos éjszakát. Hogy szegénylegényként, végvári éberséggel él a fővárosban.

„Utáltam ezt a csavargó ruhát – mondja egyik versében –, de bőröm kiáz-

tathatta a szél és szabad hajós / lehettem volna újra én...” Persze, nemcsak „fogásból” vette fel a kóborló, kószáló attitűdöt, fiatal vadkőkény éveiben amúgy is legényes vidámsággal kereste az éjszakázásra alkalmas helyet; a szemnek gyönyörűséget, s lábának a járható utat. Maga is megírta: „izgága, elégedetlen, vizöntő” természetű; élhetett volna ő is „gyönyörűn”, de a kószáló életformában program-szerűen a nyárspolgáriság tagadása tartotta meg, még akkor is egy időre, mikor már tudta, hogy a csavargóság valójában csak álruha. Voltak ennek az attitűdnek korlátai, de még inkább voltak eredményei: a könyvtár, a dolgozószoza helyett – ilyennel nem rendelkezett soha Ladányi Mihály – kiskocsmákban, vidéki állomásokon, préházakban és konyhaasztalokon írta verseit. Vagyis, ahogy Ágh István mondja róla: az egész ország lett a műhelye. Ladányi maga is elégedetten nyugtázza kószáló éveit:

*Elönt a sors iránt a hála
Hogy nem lehettem finom, elegáns
És egzaltált bajnoka a szavaknak
Hogy a világ izzadt ölébe esve
Vérző ujjakkal kell ma is kiásnom
Énekeimet az érdes kövekből.*

Értette a kritika is Ladányi dobszólóját; dohogásaival, ellentmondásaival együtt családon belülinek tartották. De „nemcsak bájos és tehetséges rakoncátlanságát” legalizálták a szocialista lírán belül, szembenéztek költészetének némely politikai-ideológiai veszélyével is. Figyelmeztették kritikájának túlzásaira, forradalmat féltő nyugtalanságának kevésbé indokolt voltára, s a maga helyzetének – félreszorított-ság-érzésének – téves érzékelésére.

S ha nem is a kritikák hatására, Ladányi Mihály hangja erősen módosult: egyre inkább erősödött az érzése: a szél visszafújja szájába a hangot. Voltaképpen el is késett; nem lehetett ott a történelem nagy fordulatanál. Még alig cselekedhetett, s az „elődök meszesgödreiből” máris szíven legyintette valami. Nem oda érkezett, ahova indult; lugásának se csillaga, se holdja. A szív csak elégeti magát. Öregedés jön. S végül a halál.

De ez csak az egyik szólama az újabb verseknek. A másik szólamban a régi vágy énekel tovább: a madarak vágya az ég után. A hit, hogy továbbadjuk álmainkat. Nagy vívódásait, keserű elégiáit és leltárait olvasva változatlanul hihetjük: „... a dal / fölemel még és fénybe lódit, / s a mi szívünk ad lüktetést / a század forró pulzusának.”

A költői érzület módosulásait az olyan igazi költőnél, mint Ladányi Mihály, a versek nyelve, hangulata és formája is követi. Formai plaszticitására, nyelve gazdagságára, érzelmi, hangulati érzékenységére kezdettől figyeltek a kritikák. Arra is, miként alakította költői hangját, s miként váltott a dalról az elégiára. Dalaiban is remekelt. Diószegi András már régebben észrevette: Ladányi „dalaiban közel áll ahhoz, hogy áthidalja azt a szakadékot, ami a hagyományos dalformák őszintesége, és a modern költészet dalainak ellentétéből összeszövődő, torlódo érzésvilága között húzódik”. Spontán a legbonyolultabb érzelmi állapotok rajzában is, s „ólomnehéz” gondolatokat tud lebegtetni a könnyű dalban is. Azt meg Kabdebó Lóránt figyelte meg, mennyire túlépott Ladányi Mihály újabb verseiben a leíráson; helyszínei szimbolikussá válnak, a szabadvers elbeszélő kötetlenségéhez a pontosan kidolgozott képek feszességét párosítja: „A Külvárosi éj, a Levegőt József Attilájának kötötten szabad versét halljuk Ladányi versei mögött, a leírás és a személyes líra, a jelen és jövő szembeesítése, a törvénykeresés és a törvény vizsgálata mind a nagy előd társadalmi vizsgálódásainak a korszerű megújítóját jelzi.”

TANDORI SZONETTJEIRŐL

E részletkérdés szemügyre vétele máris bizonyos tiszteletadás Tandori produkciója előtt: azt a föltételezést tartalmazza, hogy „bárhonnan indulva” eljutunk műve középpontjához. Miért van *A mennyezet és a padló* című új verseskötetben a hosszú versek mellett túlnyomórészt szonett?

Gondolhatnánk, hogy kihívóan és elegánsan egy (lehetséges) vádra válaszol. Vers-e még s nem pusztán az élet dadogó prózája – merülhetett föl nagy kompozícióival szemben: most ezért a legnagyobb hagyományú és igen szigorú klasszikus formában ismétli meg ugyanazokat a kísérleteket. De a szonett-forma – legalábbis jelentős költők kezében – nem pusztán külsőség, a benne kiformalódó nem lehet *ugyanaz*. Tandori provokációja amúgy is más természetű: meglepően és humorisztikusan ötvöződve az elv nélküli nyájasság világszemléletével, mindig is művészet- – adott esetben vers- – fogalmunk ellen irányult, s dicsérendő következetességgel a saját maga teremtetten vers-fogalmunk ellen is.

Líránk legújabb korszakában kevés nagy szonett született. Ez a forma könnyen külsődlegessé válik, s ahol nem, ott is megkülönböztethető marad külső és belső szerkezete – olyanféleképpen, ahogy számos festői stílusban a képek két- és háromdimenziós nézete. Ezért latolgatták sokszor proporciói viszonyát az aranymetszéshez. A szonett külső szerkezetének statikája van, amely minden belső dinamikát körbezár és megállít, s a belső törekvések maguk is gyakran a külső adottságban, a négy sorosok és háromsorosok közötti különböző fajta egyensúlyviszonyokban (ellentét, párhuzam, fokozás, tükrörfordítás stb.) jutnak nyugvópontra. Mindez bizonyos mértékig előre megformálja azokat a feszültségtípusokat, érzelmi beállítottságokat, amelyek a szonettben fölidézhetők. Ebből adódik a szonett történetében a témák szívós áthagyományozódása. A modern lírától viszont semmi sem áll távolabb, mint az előre megformáltság.. A szonett megszűnt természetes költői forma – adott nyelv – lenni, s csak akkor játszhatott szerepet, ha éppen zártsága, statikája, kettős szerkezete kínált valamilyen költői problémára megoldást. A forma utolsó nagy sikerét említve a magyar költészetben, Szabó Lőrinc *Huszonhatodik évében* a szonettforma nemcsak a gyászdalok külső kerete, hanem artikulálásuk lehetősége is. Éppen külső kényszerével belső megtartójuk: a fájdalom járma.

Tandori szonettjei egy tekintetben a hagyományhoz kapcsolódnak: a forma önreflexiója a szonett kitüntetett témái közé tartozott. De a reflexió ezúttal nem a műre irányul, még csak nem is valamely állapot tükrére, hanem a versre, mint történetre, mint mozgó folyamatra. Tandori költészetének régóta *alapzaja*, s gyakran fölerősödő motívuma a vers *megcsinálása*, de míg korábban a vers-készítés és a versé-válás versbe vitt *probléma* volt, az ma, „az amatőrség elvesztésének” újabb állomásán, profi-módra, a vers egyik tárgyává tett stilizált műhelytitok, kifecsegett munkamódszer. E változás következményeképp meg kell szűnnie a végtelen ismétlésnek, amely az „ugyanaz elmondható bármiről” lobogója alatt előrehaladva azzal fenyegetett – azt a művészi hatást keltette –, hogy valóban az elkövetkezőkben ugyanaz elmondatik bármiről, s amely a haladvány egyes tagjait szükségképp részekként, töredékek-ként hagyta vissza. Az új versek kerek, megvannak, elkészülnek, azt mondanám, önmagukba záródnak – ha mindenki érti, hogy e leírás viszonylagos, s a viszonyítás alapja csak a korábbi Tandori-vers lehet, nem pedig valami modell. S ha az új hosszú versekre is áll ez, ha záró poének keletkeznek, s jogosak az ilyenfajta lezárások: „itt e szavak véget érnek”, „szerencsésen befejezni”, „Hát akkor ezzel is megvolnánk”, akkor a szonett már külső formájában is kifejezi ezt az új törekvést. Statikus

és főképp *zárt* volta indokolja a választást – de ez a zárttság még további értelmezésre szorul majd.

Tandori a szonettformát választja – mintegy a líra hagyományos fegyvertárából válogatva –, de kezében átformálódik az, s a létrejövő Tandori-szonett *még a szonettformán belül*, még nem transzcendálva annak eredendő adottságait, a legmeszebbre megy az ellenkező irányba, az önmagába zárulás és a statikusság felmondása felé. Ezért hangsúlyoztam az előbb az új versek individualitásának viszonylagosságát: homlokegyenest ellenkező eredményre jutunk, ha szonettjeit a szonett-hagyományból, vagy ha előző költészetéből kiindulva akarjuk megérteni. Ez az ellentmondás beépül verseibe, s hatásuk eszközzé válik. A szonett térbeli alakzata, statikája, geometriája, ornamentikája: mindezek a hasonlatok joggal sejtetik, hogy a forma az idő megállítására, nem pedig mozgatására alkalmas, inkább az állandó állapot, vagy az időkitérés nélküli feszültség felidézésére, mint a változására. Nos, a Tandori-szonett említett reflektálása arra, hogy a vers a tizennegyedik sor végéig készül, s ott elkészül, különös idődimenziót teremt, amely az uralkodó idő-nélküli állapot-hatást nem semmisíti meg, annak zárt terében fel- és elhangzik a szó. „Még hat sor. Ezt kell jól kitölteni. / Még öt. Még sok minden pótolható. / Négy. Három. Kettő. Egy. A „valami” így lesz a ...hol lesz? ... semmire-se-jó. / Egyszer már volt, s még egyszer lesz „a végén”. / Talán csak ennyit jelent a „te és én.”” [(33)]

Első és második verseskötete között a különbség feltűnő volt, a második és a harmadik közötti átmenet viszont látszólag sima. Bár e látszatnak jó oka van, Tandori megint gyökeresen újfajta verseket ír. Első költészetét Vas István szellemdúsan non-figuratív metafizikának mondotta. Meg is nevezhetjük – ha csak a legáltalánosabban is –, hogy miért érdemelte ki a fenti jelzõt, mire irányult ez a metafizika: a *hiányra*. Második költészete szinte az első megfordítása volt: ironikus eszközök *mindenre* irányult, s ezért az üresség metafizikája lett. Az irónia distanciát jelent a tárgytól, s ahol a tárgy „minden”, a tőle való distancia csak a „semmi” lehet. Formája tehát a semmitmondás volt, amelynek anyaga az esetlegességben, *minden* esetlegességben megtestesülő semmi volt. Tandori ezzel két határkövet állított – a líra felső és alsó határára. Új költészetében először képes reflektálni mindkettőre. Így ír egy napló-bejegyzés-szonettjében: „Két véglet volt (s van). Nézzük a korábbi. / Akkor még nem volt (el)határozott / (s mert most: *van*, sajnos már azt is tudod, / nincs rá találó meghatározás: *mid*) – // Tehát: volt az, hogy nem volt. Hogy tudásig / juss el, s szólhass is róla, zaklatott. / (Ez zaklatott.) Most fordult a dolog: / *van* az, hogy *van*. (A névhiány itt ásit.)” [(45)] A harmadik költészetben is elfogadja a második végletet, de hozzá való viszonya megváltozott. Az esetlegességek közvetlen létté váltak. Azelőtt problémája a *mindenben ugyanaz* végtelen sora volt, s ezért anyaga az anyag keresése és meg nem találhatása. Most tárgyai valódiak, bár föl-szerelkezett azzal a tudással, hogy alig különböznek bármi egyébtől, ami éppen adódik. A tárgy most sem kristályosodik ki, mert belevész az „egyébbe”, de míg az előbbi verseket az emlékezet rendkívüli s hasztalan erőfeszítései kísérték egyetlen tárgy kiválasztására, a névhiány betöltésére, addig most az emlékezet egyszerűen csak kihagy, s a névhiány ásit.

Lássuk egyik legfontosabb s legszebb szonettjét, teljes egészében: „Úgy elefejttem a részleteket; / egy viccet nem tudnék jól elmesélni. / Például van egy ilyen „éhezési” / – prágai – alaptréfa. Nem szeret // (ez a lényeg; s – mért!? – csak a lényegét!) / az adott illető semmin sem élni, / vagyis: nem szeret *meg*; s nem is reméli, / hogy rész-táplálékot még megszeret. // De hogy közben mi történik? *amíg*? / (mert addig – s ő maga! – ezt-azt körít / a kicsontozott super-micsodához!) // Erre nem emlékszem, nem is tudom / jól elmondani, bár van alkalom / – ez s most! – Csak máris várom, hátha *mást* hoz.” [7] A vers érdekessége, hogy *ahogy* elmondja a prágai alaptréfát – (Kafka éhezõművész-novelláját, bár ez a vers megértéséhez nem elengedhetetlen tudnivaló) – *megismétli* az adott illető viszolygását a rész-tápláléktól. Mert hisz e történet maga is csak rész, amely szembenáll az egésszel. Ennek a költői felfogásnak természetesen adódó stilizációja –

e vers tárgya is – a felejtés. a „mindenből” minden csak emlékezetkihagyások segítségével artikulálódhat. Csakhogy ami így kirajzolódik („ezt-azt körít a kicsontozott szuper-micsodához”), az már nem üres, hanem materiálisan létező. Ezzel pedig megszűnt Tandori verseinek „metafizikai” jellege. Bármilyen tárgya, s bármilyen éppúgy tárgya lehet, amit az emlékezet egy *kissé* izolálni képes, s ezzel viszonylag zárttá tesz. Mivel ez az emlékezet programatikusan mindenre, s nem a „lényegre” irányul, ha hierarchizálásról beszélhetünk benne, akkor éppen ellenkező irányba, a csekélységek irányába tájékozódik. „Az ,egyik kedves papírlapomat’ irom el / erre a célra; cbből már nyomtatásban, persze, / semmi se látszik. Így tűnik el sok minden.” (*Örökzöld tenyeresek és fonákok.*) E tűnékeny világban, ami megmarad: rendkívül egyszerű. Az írásjelek bonyolult arabeszkjei, amelyek látszólag ellentmondanak az egyszerűségnek, az emlékezetjáték versbeli képei. Mivel minden csak kicsit más, ezért bármikor betörhet az emlékképbe valami „más”, és módosíthat, kerülőutakat tétethet, hogy aztán az izoláció már azt is figyelembe véve, már azt is körülkerítve következhesse be. (Így jön létre Tandori legsajátlagosabb leleménye, a versírás műveletének, éppen történő voltának szüntelen belejátszása a versbe.) De e roppant csekély mennyiségek között minőségi különbségek vannak, s a költő művészi munkájának egyik legfontosabb része ezek mérlegelése: mi tartozhat még egy versbe, s melyik *más* kedvéért kell új verset nyitni. Így old és köt, így nyit és zár egyszerre előbb idézett gyönyörű szonettjének utolsó sora: „Csak máris várom, hátha *mást* hoz.”

Tekintve, hogy egyik legnagyobb és leginvenciózusabb újtónkról van szó (most is, ezekben a versekben sem kevésbé, mint annakelőtte), a már alkalmazott óvatossági – viszonylagossági – rendszabályokat figyelembe véve, megkockáztatom, hogy Tandori költészete klasszicizálódott. Visszatért a határokról, s közvetlenebb, személyesebb verseket ír, mint bármikor ez idáig. Az ironikust a humorista váltotta fel – jóval kisebb a távolság, amely anyagától elválasztja. Legjobb versei – s nemcsak a szonettek közül – ma már *szépek*. Az is újdonság, hogy a versek egyáltalában megítélhetőkké válnak külön-külön. Bár a kötet-alkotás – a szonettek és hosszú versek válogatása – művészi teljesítmény marad, nem a kötetet, hanem az egyes verseket olvassuk, s különválaszthatjuk a nagy verseket azoktól, amelyek csak trükkösek. A vers-individuum tehát feltámadt Tandori költészetében. De az egész folyamatot össze lehet foglalni abban a meghökkentő, s a fentiekben remélhetőleg kellőképp megvilágított tényben, hogy Tandori szonetteket (is) ír.

Mit *jelentenek* ezek a változások? Láttuk, elsősorban azt, hogy a költő elfordul a léttől, mint problémától, s úgy fordul vissza hozzá, mint ami egyszerűen van. A rendkívüli igénytelenség válik itt igényes és jelentékeny művészetté, s a kisigényűség fölfedi a derült lét titkát s egyedüli lehetőségét. Az új költészet vezérszava a *csak*. „Így nem látszott volna a kártya-szín se / ,játékosaik’ elé kiterítve; / és nekem jó volt, hogy csak ülhetek. // Mert: *csak!* Ennyit akartam volna mindig! / se ,vallás’-ig nem jutni el, se ,szín’-ig, / se ,szint’-ig; de ki se terítsenek!” [(10)] Igazi költőink közül ma talán egyedül Tandori tervszerűen antiintellektuális, s édeskevéssé érdekes, hogy ennek a tervnek is lehet intellektuális nevet adni, mondjuk a „zen”-t. A hiány és fordítottja előző költészeiben mindig ott sejtette a világmagyarázatot, ahol éppen nem járt a vers: szomszéd kívánságot és lehetőséget rejtve és fedve föl ekképp. Ma *van* világmagyarázat, amely szerint a jónál jobb a kevesebbnél kevesebb. A jámbor jóindulat és a vonzódás a szeretetre méltó együgyűséghez: új verseit ezért szövi át a csekélyértelmű és kedélyes medvék, a Mici- és koala-mackók magánmitológiája. A világ nem olyan nagy dolog immár, hogy a várva-várt otthoni magányt, s a *játékok* világának előre elrendezett harmóniáját legyőzhethetné. S nemcsak a sakk, a gombfoci, a sport, a kismédvék, hanem maga a vers is ilyen játék, s mindenekelőtt a szonett, a megtestesült harmónia praestabilita. E tagadhatatlanul mesterkelt, de a mesterkéltégből is művészi hatást nyerő kisvilág relatív fölényét, s ezzel a forma művészi igazságát az a szólam biztosítja, amely most jelent meg először Tandori költészetében: a gyöngédség. [(12)]

VERSEKKEL A VILÁG KÖRÜL

Weöres Sándor: Egybegyűjtött műfordítások

Weöres Sándor egybegyűjtött műfordításai színes, kalandos világ körüli utazásra hívják olvasójukat. Aki a keleti tájakra kíváncsi, az Kínáig juthat el a versek szárnyán, akit forró, napos vidékek vonzanak, az a középtengeri kultúrákon át egészen belső Afrikáig ismerheti meg dél szellemét, az északra utazókat a fjordvidék népköltészete viszi a sarkkörön túl, nyugaton pedig Amerika messzi tájai várják, Mexikó, Nicaragua és Peru, ahol az égboltra már a Csendes óceán párája visz különös alakú felhőket.

Aki ismeri a műveltség csereállomásait, az tudja, hogy kelet felé Jugoszlávián át kell indulni, ott, ahol a mediterrán hatása fokozatosan véget ér és a latin fény már nem világít messze, hanem inkább csak az utána való vágyakozás szólal meg nosztalgikusan. A verssorok itt, mint a tájék sziklái keményebbek és erőteljesebbek lesznek a tenger mellék lágy és napfényes énekeinél. Lalic és Pavlovskij szerb és makedon költészetén át jutunk a bolgár hegyek közé s itt Sztefán Gecsev modern dalai visznek tovább a Fekete-tengerhez.

Lenn délen, a török partokon aztán a Mohácsnál győztes szultán udvari költője, Báki már a kelet színeit teríti elénk. Versei csupa bókoló hasonlatból, erotikus jelbeszédből állnak, s szüntelen díszítőkedve gyöngyagylóval és rózsaszírommal ékesíti a képeket. Talán éppen a török líra festi a keleti égboltot olyan színűre, mint ahogy mi a mesés kelet zsvajgó, bazáros életét elképzeljük. Könnyűszívű, vidámlelkű, kicsit léha és felszínes világ ez, s kedves tarkasága nem is tart soká.

Ahogy továbbhaladunk, megváltozik az éghajlat. Ami itt bor és szerelem volt, az odaát Perzsiában misztikus utalásokkal teli filozófia. Omar Khajjam híres négy-sorosai, a robáiok a szillogizmus képletére épülnek: talán ez a világ egyetlen népköltészeti eredetű versformája, amely nem zenei és ritmikai rendezettségű. Itt az önfeledt mámor is okosan villámló gondolatokban nyer kifejezést. Fönn, északon, a Kaukázus bércei közt meg komor szenvedélyek uralkodnak. A mi Géza fejedelmünkkel egy idős örmény Nareki Gergely özönvízi rémülettel fohászkodik az Űrhoz himnuszaiában, a grúz Rusztaveli pedig Tariel, a tigrisbőrös lovag harcokkal, viadalokkal teli történetét meséli el kétszázötven oldalas eposzában. E hősi ének Vikár Béla után most másodszor szólal meg magyarul, ezúttal pontosabb, hitelesebb és nyelvileg sokkal gazdagabb hangszerezésben.

Ahogy haladunk kelet felé, Iránon, Pakisztánon át Indiába érünk. A fűszeres, kincses India helyett a szerelmes Indiába, ahol a mangófa nedvétől berúgott kakukk-hím kering a nőstény körül és lótosz-virágon méhek időznek kedvesükkkel enyelegve. A képekben dús, teltdallamú versek magyartása valóságos nyelvi búvészmutatvány. Weöres a Dzsajadéva hétütemű, hosszú szavú sorait – ilyeneket, hogy: „Szekfűviráglehetzuhatagos-örömillatú délővi szélben” – olyan magától értetődő természetességgel írja le, mintha ezek eredetileg is a mi nyelvünkön születtek volna.

Aki innen, e füledt szubtrópusi vidékről rögtön Kínába utazik tovább, az semmit nem ért a költészet géniuszából. Indiából előbb a mongol pusztákra kell átrepülni, ahol vad és szilaj dallamok sodorják a mostoha tájon élő nomádok történeteit, mint a kegyetlen keleti szél a szemet összehúzó homokot. Töretlen bozótton karcsú pejllovak vágatnak át és a lányok hideg hajnalokon gyapotköpenybe burkolózva merengenek életükön. Kínába csak innen szabad menni.

Mert a klasszikus kínai költészet magába szívtá mindazt, amit kelet létrehozott, benne van az indiai szerelmes és a nomád lovas is, de nem eredeti alakban, hanem mint egy hatalmas park nemesített növényei, rafináltan és finoman, különleges színekkel. Itt nincs semmi vad és szilaj, semmi fülledt és rikító, mégis majdnem minden elementáris erővel tör fel, és semmi erőltetettséget nem érzünk a lehetőfinom túfestményeken. A versíró technika itt már az időszámításunk utáni első századokban egészen magas fokot ért el és aztán már nem kellett változnia. S ez a játékosan könnyed tökéletesség egészen különleges feladatok elé állítja a fordítót. Sokan próbálkoztak már vele, de ha összehasonlítjuk a fordításokat, azt látjuk, hogy Weöres mellett talán csak Illyés és Rab Zsuzsa és ők is csak nagyon ritkán találták el az ehhez a költészethez illő hangot. Hogy itt úgy kell játszani, hogy a játékoság észrevétlen maradjon s úgy kell komolynak lenni, hogy a komolyságot a szellem magasrendű játéka oldja fel.

Weöres Sándor háromkötetes fordításgyűjteménye még számtalan érdekes utvonalat kínál, pedig a gyűjtemény nem is teljes. Fontos versek hiányoznak belőle: így például T. S. Eliot *Pusztá országa*, századunk egyik nagy, újat teremtő költő műve, melyet Weöres fordított le először magyarra és az 1958-ban megjelent *A lélek idézése* című kötetben még benne volt. Igaz, Vas István későbbi interpretációja hitelesebb és jobb az övénél, mégis sajnáljuk, hogy most nem látjuk viszont. Nem mindig helyeselhető a kötetek szerkezeti tagolása sem. Aligha indokolt például az angol és amerikai költők egybevegyítése, amikor az amerikai líra már régens emancipálódott és a két költészet között a nyelvi különbségek is rohamosan nőnek.

De a vállalkozások értékéből ez mitsem von le. Kardos Tibor írta egyszer nagyon szépen, hogy Weöres „úgy rendelkezik a magyar nyelvi génusszal, mint Tolsztoj az orosz falvak lelkével; mindkettő az azonosulás nagy titka”. Ez a magyar nyelv szellemével való egybeolvadás, ami már régen nemcsak formaművészet, hanem magasrendű tartalom is, ez teszi lehetővé, hogy a legkülönbözőbb korok legkülönbözőbb verseit hitelesen szóltassa meg magyarul. Nem mindig ő a legjobb tolmács, Puszkint jobban értette Áprily Lajos, Mallarmét jobban fordítja Somlyó György, Garcia Lorcát Nagy László s Dantében nem éri utol Babitsot. Az egyenletesen magas színvonalban, az állandó megbízhatóságban Rónay, Vas, Kálnoky, Lator, Nemes Nagy Ágnes talán még meg is előzik. Képes Géza nem marad el tőle az égtájak gazdagságában. A fordítói ötlet, a költői lelemény, a véglegesnek tekinthető meghonosítás dolgában azonban egyedülálló helyet foglal el. Az ő jóvoltából Lewis Carroll lefordíthatatlannak látszó halandzsza-verse, a Szajkóhukky magyarul talán még élvezetesebb és mulatságosabb, mint eredetiben, a Tristan és Isolda vagy a Beowulf története úgy hangzik, mintha a mi koraközépkorból előtűnő szágánk lenne, s ukrán meg cseremisiz dalok szólalnak meg a keze alatt úgy, hogy nem érezni a fordítás közvetítő eszközeit.

És ennél talán nincs is fontosabb, mert a műfordítás nálunk a társadalmi méretű ismeretterjesztés nagyipari terméke lett. Hogy ki mit fordít, abban kevés szerepet játszik egyéni hajlam és vonzódás, a személyes indítékok legtöbbször a feladatnak rendelődnek alá, a fordítás nem a költői munkapad műhelyterméke, hanem széles körű igényekre felelő misszió. Az arányok és méretek, a mennyiség és bőség azonban néha már a minőséget veszélyezteti. Gyakran úgy készülnek már a fordítások, mintha egy jól szervezett, korszerű üzem futószalagján szerelnék őket össze. Tartások, pontosak, hitelesek, csak egy kicsit szürkék, unalmasak, egyformák és lélektelenek. Weöres Sándor abba a legjobb költőinkből álló táborba tartozik, amelyik nemcsak a szövegűséget és a pontos ritmust őrzi a fordításban, hanem a költészet eredeti tűzét, előrehajtó szellemét is átadja. Ezért lehet gyűjteménye az érdeklődés magasra csavart lángjánál is állandó olvasmány, szüntelenül vizsgálatra alkalmas a világköltészet legszebb tájain.

VERSRŐL VERSRE

Verselemző kötetünk jelentősnek mondható számát Tüskés Tibornak *Versről versre* c. könyve új, értékes munkával gyarapította. Mi tette szükségessé e tizenhárom, 20. századi magyar vers elemzését tartalmazó gyűjtemény létrejöttét? Az Előszóban erre a kérdésre maga a szerző felel. Eszerint a 20. század a líra fellendülésének és újjászületésének százada a világirodalomban éppúgy, mint a magyarban. A régi narratív, leíró kifejezőmódot egy másfajta, asszociatív jellegű váltotta fel. E megújulás megértési nehézségeket hozott, ez pedig a költő és a közönség eltávolodásához vezetett. E távolság áthidalása érdekében az ediginél nagyobb erőfeszítéseket kell tennünk. Ezzel már rá is tapintottunk a szerzővel együtt a kötet elismerésre méltó célkitűzésére: a 13 vers elemzésével közelebb kell juttatni a verset szerető, olvasó vagy hallgató közönséget a magyar (és rajta keresztül az egyetemes) líra megértéséhez. Annál is inkább szükség van erre, mert az igazi költő mindenkor, ma különösképpen tiltakozik a szájbarágás ellen. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a vers interpretálásában nem kell az olvasónak segítséget nyújtunk. Hogy a közönség igényli is ezt, bizonyítja az értelmezést és értékelést megkönnyítő verselemző kötetek népszerűsége. Ennek az igénynek akar eleget tenni a szerző – siessünk hozzátenni: egy olyan verselemzés-gyűjteménnyel, amelyet nemcsak középiskolás diákok, egyetemi és főiskolai hallgatók, tanárok, akik hivatásszerűen foglalkoznak versek elemzésével, nemcsak a verset szerető olvasók lapozgathatnak haszonnal, hanem az irodalommal a tudomány szintjén foglalkozó szakemberek is találhatnak bőven benne tanulást és megszívlelésre méltót.

A könyv előzményeiről röviden annyit, hogy részben a pesti rádióban előadás formájában hangzottak el e verselemzések, de bennük vannak egy gazdag és sikeres tanári pálya tapasztalatai és eredményei is, mert gyakran kiütözik belőlük a magyar és világirodalmat széles körben birtokló, a műveket ezért nagy távlatokba helyezni tudó s a „discendo discimus” elvét a szó-

lás legnemesebb értelmében megvalósító tanár.

Nem lehetett könnyű munka a roppant anyagból mindössze 13 verset (és néhány párhuzamot) kiszemelni. A válogatás szempontjára csupán futólag utal a szerző az Előszóban: nyomom akarja követni a 20. századi magyar líra fejlődési szakaszait. Az az érzésem – főképpen, ha a korstílusok, irányzatok megnyilvánulásainak megmutatási igényére utalok –, hogy ez csak részben sikerült. Nem a művekre gondolok itt, inkább a fenti igénnyel kapcsolatos némi hiányérzetre. A felsorolt versek ugyanis felölelik Adytól kezdve szinte napjainkig a magyar lírát – természetesen nem széleskörű totalitásban, inkább az epigrammatikus sűrítettség jellegével.

Hogyan látja Tüskés Tibor a verset, milyen módszerekkel közeledik hozzá? Ha így nem is mondja ki: több rétegű, nyitott struktúráként vizsgálja. Ugyanakkor nem egyszer dinamikus alakulatot is lát benne, miniatűr drámát szereplőkkel, drámai helyzetekkel, konfliktusokkal.

A struktúra nyitottságának vallása szükségszerűen vezet el a vers genezisének vizsgálatához. Sok érdekes, figyelemre méltó dolgot tudunk meg a versek írójáról, az élményről, a versek bizonyos csoportjairól, a korról, a más versekhez való viszonyról, világirodalmi, más művészeti analógiákról stb. Bár nem irodalomtörténetet ír, hanem leír, interpretál és értékkel, azért nem mellőzi, nem is mellőzheti a történeti és a vers keletkezésére vonatkozó utalásokat, életrajzi adatok megítélését (Szabó Lőrinc: *A huszonhatodik év* két szonettje). Mindig pontosan meghatározza a vers helyét az író fejlődésében, elhelyezi a korban, nem egyszer kijelöli világirodalmi helyét. Ha a megértés érdeke úgy kívánja, utal akár tartalmi, akár tematikai, akár formai szempontból hasonló talajon álló művekre (pl. Tóth Á.: *Rímes, turcsa játék* – Babits: *Messze... messze...*). Nem egyszer kis tanulmányszámba menő genetikai elemzést kapunk (Babits: *Talán a vízőlön...*). Gondos megfigyelésének tárgya az író világnézete, magatartása, mely át- meg átjárja a vers minden alkotóelemét (Pilinszky *Négy sorosának képei*). A vers vallomás – hangoztatja –, vallomás a költőről, élményeiről, a külső valóság jelenségeiről, ahogy az élmény prizmáján megtörve bele-

kerülnek a versbe. Egy-egy versből tud általánosítani a költő magatartására, ahogy költészete egészében megnyilvánul (Csorba Győző: *Március*, Pilinszky-versek). A verset az írói magatartás következetes vonulatának láncszemeként mutatja be (Babits: *Talán a vízözön...*). A két elv, a szinkronia és a diakronia módszereit így szerencsésen egyeztetni össze, s ez az egyetlen járható út a verselemzésben.

Emellett kissé közelebből is meg kell ismerkednünk elemzési módszerével. Leginkább a lineáris elemzéssel él. Ez azt jelenti, hogy a versstruktúra bizonyos rétegei szerint megy végig ismételtlen a versen, de gyakori az is, hogy a szerkezet ívét követve a szerkezeti egységeknél minden irányba kitekint, vagyis komplex elemzést végez. Általános azonban, hogy hol az egyik, hol a másik szint, versalkotó tényező kap nyomatékos kiemelést: a genezis (Babits: *Talán a vízözön...*), az eszmei mondánivaló (Füst Milán: *A magyarokhoz!*), a kortörténeti háttér (Radnóti: *Töredék*), a grammatikai (szinte minden elemzésében szóhoz jut, hisz a vers anyagát, a nyelvet nyelvtanával mikroszkóp alá tenni: a vers lényegéig való behatolás útját kínálja), a vers prototípusának (csirájának) megmutatása egy korábbi versben (Nagy László: *Kiscsikó-sírató – Búcsúzik a lovacska*), az interpretáció túlsúlyban, a strukturális csupán kiegészítő szerepben (Radnóti: *Töredék*). Szívesen él a nagy múltú, francia eredetű explication de texte módszereivel. Érdekesekek azok az elemzései, amelyekben az elemzett vers mellé odaállítja a rokon tematikájú, azonos ciklusba tartozó vagy más szempontból hasonló verset. Kiválóan szolgálja ez a hasonlóságok vagy a különbözőségek megvilágításával a vers lényegének megközelítését. Ezzel a módszerrel él Szabó Lőrinc *A huszonhatodik év*-ből kiszemelt két szonettjének egymás mellé állításával. Némi hiányérzetet kelt az egyébként külön-külön szépen elemzett versek párhuzamba állítása, mert nem indokolja eléggé az elemzéseket záró, a Szabó Lőrinc-i szonettre utaló verstani megjegyzést tartalmazó két mondatot. Természetesen a kiemelt szempont sose uralkodik el annyira, hogy más tényezők is szóhoz ne jutnának (pl. Babits *Talán a vízözön...*-jében a „tél” és a „vízözön” képeknek mint toposzoknak jó

megvilágítása). Minden esetben megteszi az elemzés elengedhetetlen négy lépését: genezis, leírás, értelmezés, értékelés. Ne gondoljuk azonban, hogy ezzel valamiféle kaptafa-elemzés alakul ki a könyvben. Egyrészt azért nem, mert a fenti sorrend nem mechanikus egymásutániségot jelent, hanem egymásba való behatolást, egyidejűséget, másrészt mindegyik elemzés tartalmaz valami újat, meglepetésszerűt, olyat, amit eddig nem láttunk meg a versben. Sokszor idézett, sokat elemzett és emlegetett versekről is tud újszerűt mondani (pl. József A.: *Anyám*), hisz minden befogadás eltér bizonyos szempontból az előzőktől, így az elemző számára is jelenthet minden alkalommal új élményt és új meglátásokat. Rá szeretnénk mutatni az elemzések részletességére is, amely a mondánivaló kibontakoztatásától és a szerkezet ívétől kezdve egészen az írásjegyekig terjed (pl. József A. versében szépen indokolja a versszakokat lezáró kettős gondolatjellet, ugyanitt a „neki” és „néki” hangulati különbségének megmutatása; másutt a tartalmas elhallgatást jelző versvégi vagy címvégi kipontozást magyarázza). „Igen, az írásjelnek is funkciója van” – állapítja meg (68.). Hasonló, művészi érzékenységre valló mikropoétikai meglátásra még számos példát idézhetnénk.

Külön ki kell emelnünk elemzéseinek *funkcionális jellegét*, hisz enélkül az elemzés értelmetlen, öncélú. Ennek a szolgáltatásba állítja a számszerű adatokat is, amelyekkel szívesen, de mindig indokoltan, túlzások nélkül él. Minden tényezőt, adatot a versjelentés szolgálatában állónak tekint és eszerint is vizsgál vagy használ fel. Nem akar mindenáron modern lenni, ezért kerüli azokat a módszereket (ábrákat, egyenleteket, függvényeket stb.), amelyeket az újszerű megközelítéseket jelentő tudományok (információelmélet, szemiotika stb.) kínálnak; okkal-móddal él a nyelvészettől felvetett új megközelítésekkel is, bár – láttuk – a grammatikai elemzés jelentős helyet foglal el könyvében. Elemzései mégis korszerűek. Ennek egyik jele a képzőművészeti és a zenei utalások gyakorisága (sűrűn él zenei műszavakkal is – ezzel is jelezve a költészet és a zene közeli rokonságát). Így a komplexitás nála nemcsak a szintek és alkotóelemek együttes vizsgálata-ra vonatkozik, hanem e téren

is érvényesül. Azután jelentős helyet foglal el a tér és az idő dimenziójának szemlélete, váltakozása. Itt a filmművészet hatására utal, különösen a versek építkezésére és a képi asszociációkra fordítva figyelmét.

Külön ki kell emelni, hogy jelentős teret juttat a versek zeneiségének és a versformának (ez utóbbi, bár a vers szerves tényezője, nem minden verselemzőnek és irodalomtörténésznek szívügye!). A versformák skáláját tárja eléünk a metrikus verstől kezdve Adyn át egészen Füst Milán szabad verséig. Finom mikropoétikai megfigyeléseknek lehetünk tanúi. Főképpen itt és a nyelv zeneiségének vizsgálata terén él számszerű adatokkal, de e területeken van is rájuk leginkább szükség. Mégis verstani megállapításaival kapcsolatosan kell leginkább néhány kritikai megjegyzést tennem. József Attila *Anyám* c. versénél csak a rimtelenségre utal, a ritmusra nem. Kevés ez a megállapítás: „József Attila e költeménye valóban se nem hangsúlyos, se nem időmértékes vers.” (68.) Valójában tagoló verssel állunk szemben, ahol a 9-es sorok leginkább 5 + 4-re oszlanak. Ady *Séta bölcsőhelyem körül* c. verséről megállapítja, hogy legtöbb sora szinte ortodox értelemben vett jambus. Kár volt elmulasztani néhány mondatnyi utalást sajátos, forradalmian újszerű verselésére! Ez a vers is kínálhatott volna rá alkalmat. Végül: ma már nem elégszünk meg a hagyományos kétféle prozódiai jelöléssel (–, ˘), a vers ritmusának leírásához jóval bonyolultabb jelölési rendszert használunk (l. Gáldi verstanát: *Ismerjük meg a versformákat!*). Helytállóak és alaposak a rímre vonatkozó észrevételei (pl. Tóth Á.: *Rímes, turcsa játék*), nem ártott volna azonban László Zsigmond nyomán a különböző rímjelenségeket más szóval is jelölni, s így elősegíteni ezek köztudatba vitelét (pl. a „kancsal rím” mellett a „mozaikrím”, a „rimillúzió”, „rimzóna”, „toldalék-rím” stb. megjelölések). A 145. lapon Nagy László *Kiscsikó-sírató*-jának szabályos rímképletéről tesz említést, holott pár lappal előbb helyesen állapítja meg, hogy a vers – az utolsó két sor páros rímét leszámítva – rímtelen. Végül nem ártott volna a bibliográfiába felvenni Gáldi em-

litett könyvét és László Zsigmond *A rím varázsa* c. rím-monográfiáját.

Ha már a hiányosságoknál tartunk, említsük meg, hogy Illyés Gyula *Koszorú* és Ábrányi Emil *Magyar nyelv* c. versének egybevetésében az utóbbi elmarasztalását túl szigorúnak érezzük, hisz ez a vers sokáig egyedül mutatta meg líráinkban nyelvünk kifejező erejének sokoldalúságát, s nevelt szeretetére. Bizonyára nem ok nélkül került bele tankönyvekbe, antológiákba!

Nem feledkezik meg Tüskés Tibor a vers nevelő erejéről, s ezzel könyve is nevelő hatású a szó legnemesebb értelmében, haza- és emberszeretetre, a múlt, s nem utolsósorban a megbecsülésére intő költő tiszteletére, a jövővel való sorsváltalásra, a szülőföld szeretetére nevel a költő és a róla író szerző egyaránt. E tekintetben is gondolatokban, eszmékben gazdag könyv Tüskésé. Ritka eset, hogy némi erőltetettséget érzünk ezen a téren. A *Tápai lagzi* elemzése pl. a nevelői tendenciájú toldalék nélkül hitlesebben ható lett volna.

Befejezésül az író magatartásáról és stílusáról néhány szót! Nemcsak tudományosan helytállóak, alaposak, tanulságosak ezek a verselemzések, hanem élvezetes, lebilincselő olvasmányok is. Bár a tényyszerűséget tiszteletben tartja, mégsem ragad le a filológiai adatoknál. Szépen megírt, a szó legigazibb értelemben vett esszék. A vers szépsége magával ragadja a szerzőt, s szárnyakat ad stílusának. Nem egy, az alábbiakhoz hasonló lapidáris megállapítással találkozunk az olvasó: „A vers zene, de nem muzsika.” – „A *Töredék* a belső gondolati tisztaság és a külső, formai fegyelem nagyszerű példája.” – „A rímek logikusan épülnek egymásra, a kötőszavak csuklóival biztonságosan kapcsolódnak egymáshoz.” Végül ami az írói magatartáshoz tartozik: állást foglal „a líra: logika” elve mellett, még ha ez a logika mélyen elrejtve helyezkedik is el a versben, s kihüvelykezése erőfeszítést kíván meg olvasójától.

Mindez arra vall, hogy a szerző a kiváló szakembert és a vérbeli írók egyesítő magában. (*Tankönyvkiadó, 1976.*)

PÉCZELY LÁSZLÓ

BEISMERÉSEK

Egy „kísérleti élet” új fázisának dokumentumai sorakoznak Takács Imre verses-könyvében, a magány és elszigeteltség kínjai közt is társat kereső, közösségre áhító, használni akaró ember „énekei”. A megcsalás, a balsiker kockázata eleve hozzá tartozik a vállalkozáshoz; nem a hajdani falka-melegség emlékét naivul őrző balek hullik itt egyik kiábrándító tapasztalatból a másikba, kiszolgáltatva egy józanabb-kíméletlenebb érzelmi zóna rideg törvényeinek, hanem a tudatos értelmiségi dobja áldozatul életét a tanulság, a példa kedvéért: „Tűröm a fájdalmakat kíváncsian, / ha a megmentett szavak tehetnek jót.” (*Megfegyelmzett magány*).

Három irányba ágazik szét a kísérlet, három életszféra felől áradnak vissza a sebző vagy éppen irt adó tapasztalatok a költőhöz. Folytatódik a *Szertartás* c. előző Takács-kötetben oly szenvedélyes erővel ábrázolt hajsza a szerelemért, az igazi társért. Jéghasábokon, „alvó vágy függönyén” is diadalmaskodnia kell a törvénynek, hogy „megszeret valaki leánygyerek-ember, asszony-ember...” (*Atlépsz mint jégfalak közt*). De az ideális élettervre, amelyhez a testi gyönyör értelmét hordozó gyermek képze s a partnerének tiszta boldogságot szánó férfi adnivágása is hozzá tartozik, újra meg újra rácafol a valóság: meghittség helyett „a szerelem élvező meghasadásig préselt sűrűségét” nyújtja, Paradicsom helyett egy vaddá és kegyetlenné torzult emberpár keserű drámáját (*Eleje, vége*). Gyakran a búcsú, a válás határhelyzetében szólatatja meg Takács a szeretőket, mintegy kétfelől, a másik fél szemszögéből is megvilágítva az összekuszálódott kapcsolatot. De ha a *Szabadító*, *A lány szavai* és *A férfi szavai* a szakítás fájdalommasságában is őriznek valamit a közös múlt szépségéből és bensőségességéből, a *Mint aki őlt* vagy a *Dal* – 73 már csupa kemény vád, a gyalázatba fulladt szerelem szégyenkező vallomása. Ami ezeket a gyötrő élményeket is az erkölcsi szépség színeivel vonja be, az a költő jövőre irányuló aggodalma: az elhagyatottságnál, a magánynál jobban fél a belefáradás és elfásulás fenyegetésétől, nem akar

olyan ember lenni, „aki – mint szeretetlen – szeretni se tud többé” (*Alomba hallgatóva*).

A kitörés másik útját a pákozdi szőlőskert kínálja, a természet és a munka vonzása, az érlelődés, a cukrosodás egyszerre kézzelfogható és metaforikus példája. Nem valamiféle város- vagy civilizáció-ellenesség űzi Takácsot a tóparti hegyoldalra (bár a *Beismerések* ezzel az illúziótlan mondat-tal kezdődik: „A gépek legendáimat megfölközik.”), hanem az értelmes cselekvés esélye, szépség létrehozásáé, egy elhanyagolt kultúra megújításáé: „*A gazos kertek között a rendbetett / préház az elbitangolt régi idők / szembetűnő példája nekem / a táj és a teremtmény szilárd békéjéről / zöldben a mész-fehérről, nád-szürkéről*” – írja *Az ember énekeiben*. Az építkezés, a vízfakasztás, a szőlőgondozás tevékeny öröme persze megint csak inkább a vágyak magasából integet, mintsem a reális megvalósulás közeléből. A bömbölő autóbusz épp úgy utoléri a „tájban”, mint a köznap pénzgondok, a „drágább építeni, mint szeretni” fölismerése; legfőként pedig az életkudarccok elől nincs menekvés, *A száraz kút földelén* vagy „szilvafa-tuskón” ülve görcsös fájdalmak rohanják meg a megnyugvást keresőt, „a reményt nélküli szerelem” emléke, a belső rendetlenség a kert külső képére is rávetül.

„A művész tevékenysége varázslat”: e köré a hit köré épül a harmadik nagy kísérlet, egy paradoxon köré, amelynek lényege, hogy „a lélek veresége” után még mindig csatát nyerhet a szellem, a gondolatnak érdemes kicsavarodnia önmagából, „hogyan a rajza legalább megszülessen” (*Létünk és gondolata*). Takács komor, drámai szemléletéből következik, hogy a cicomátlan, lényegre törő, a végső kérdéseket fölvető művészetet érzi a magáéval rokonnak, Csontváry-, Kondor-, Szalay Lajos-élményéből ír verset, sőt a bölcsesség és merészség (az apollinaire-i fogalmazásban hagyomány és lelemény) olyan szintéziséről álmodik, amelynek vakmerő utópizmusa a legszabadabban szárnyaló elméket is meghökkenetheti: „Picasso és Veres Péter talán ha leülne / az evidenciák közé, az lenne szép!” (*Szendergő gyász*) Világában a költészet – a művészet – kárpótlás az elrontott életért, a megváltódás utolsó esélye, a tömörített tudás, olyasféle szimbóluma minden értéknek és

menekítő szépségnek, mint a *Szertartásban* a szerelem volt. Árnyék azért erre az élményre is vetődik; nem csupán a nemzedéki számvetés végtelenül keserű prognózisa kezdi ki („Majd a szelíd elemek elso-dorják / jelöletlen oszlopainkat a semmi-be.” – *Barátaimnak – részegen*), de egy még általánosabb kétely is, hogy talán mégis az élet, a cselekvés, „a tevékenység a legüdösebb”, hogy a nagyság és egyetemesség igazi megtestesítője Edison, „az örök mesterember, / aki nem tulajdonságainkat lombosítja, / de mivoltunkat.” (*A válság mondatai*)

Költői módszer dolgában a kötet jellegzetessége – Takács önvallomásának találó kifejezéseit kölcsönvéve – egy olyan gondolatosság, amely az önmagán végzett „személyiségvizsgálat tárgyszerűségébe ágyazódik”. Nem annyira igazsága hat, mint igazságkereső szenvedélye, az az őszinteség és használni akarás, amelynek jegyében élete legkínosabb mozzanataira is reflektál. Lét és tudat komplikált összefüggése, cselekvés vagy szemlélődés etikai dilemmája, természet és ember összetartozása – szembekerülése, a nyelv, a művészet helye és szerepe foglalkoztatja, de a személyes-egzisztenciális érdekeltség olyan hőfokán, ahol már összeolvad sors és gondolat, egybeforr élet és önmegfigyelés: „A gondolat megfedkezve sorsáról, / vagy belegabalyodva szűgyenébe, / vagy vérvesztéseivel és sápadtan / zökken oda halálos ájulásban a többi gondolathoz.” (*Halálos ájulásban*) Így a filozofikus jelleghez drámai elem keveredik, néhol mintha egy végzete felé tántorgó drámai hős monológját olvassunk, de ahol a tragikus árnyalat hiányzik, ott is lezáratlan jövő felé tapogatózó sors megjelenítése a költő célja. A címekben is tükröződő monológ- vagy dialógusszerűség tendenciáján (*Köszönetnyilvánítás, Hamlet elküldi Otéliát*) és a színpadra, drámára közvetlenül utaló vers-szituációkon, megfogalmazásokon kívül („körüldeszakázott éden”, „Lapátolod a szentet a színpadra.”; *Dráma az istállóban* stb.) az atmoszféra és a tónus drámaisága, a kiméletlen szokimondás, a lelki szembeállítások önkínzó keresése erősíti ezt a benyomást, és nem utolsággal sorban a végzetet, tragikus kifejeletet sejtető, olykor borzongató hatású verszárások: „A sors az életemből, / mint kard, kicsúszik”; „jön a sö-

tét”; „A halál anyatejét – isszuk a bort”; „aranyozás mögött a születete fa”.

A gondolat pátosza és izgalma elvonja Takács figyelmét a vers látványos formai megvalósításától, költői ambícióját ugyanaz a vágy táplálja, mint kútásó szenvedélyét: „csinosítás helyett csak megismerés”. Népies ihletésű vagy a naiv művészet hangját próbáló daloktól összefoglaló igényű hosszú versekig, aforisztikus és naplószerű följegyzésektől költői kisprózáig sokféle műfajban, formában fejezi ki magát; egyszer tömör, másszor beszédes, az eszközök redukciójában hol követi, hol meg elkerüli a modern líra elhallgatással küszködő, asketikus irányzatát. Szó- és mondatfűzésében, szerkesztési eljárásában nagy szerep jut a logikai kapcsolatokat kidomborító parallelizmusoknak, ismétléseknek, retorikai alakzatoknak. Egyik versében az „Én mondom:” és a „Te mondhatod:” kezdetű megállapítások ismétlődő szembeállításai érezteti meg a szubjektív igazságok összebékíthetetlenségét, egy másikban (*Tétova kezéd rajtam*) a megszólított személy arcnélkülisége és a lírai alany emberi lényegének az archa sűrűsödése kontrasztok monotonnak látszó, pedig szuggesztív sorozatában ölt formát. A puritán, konstruktív és archaikusan-egyszerű szerkesztettséget egy olyan hajlam és képesség ellenpontoszza, amely, talán a szürrealizmus távoli és közvetett hatásaként, a képalkotás merészségében, az asszociációk szabad és szeszélyes kanyargásában eléggül ki; a hasonlatok halmozása („Lezárom, mint szökökút rejtett vezetékeit! / Lekapcsolom, mint egy palota csillárait! / Lebontom, mint kiállításomat álmomban! / Leföldelem, mint a tábornok paraszait!” – *Bömböl az autóbusz*) épp olyan természetes megnyilatkozási formája ennek az ösztönnnek, mint egy-egy merész, eredeti képzet-társításon alapuló, a vers egész szövetén átütő összegző kép: „az ének a gondolatokba gyűrődik, / mint kerges börtarisznya fátyolvirág”.

Egyenlenséget, a rögtönzés sietségét szokták Takács szemére vetni, s jellegben-rangban ő maga is különbözöknek látja kísérleti és – a *Beismerésekben* ritkább – „megcsinált” verseit. Féltrevezető volna azonban ezt a felosztást és minősítést, mechanikusan a terjedelem függvényeként értelmezve, a rövid és hosszú versek kettősségére visszavezetni. Mindkét típusban

vannak sugallatos remeklések (a hosszabak közül a *Noé az árvíz után* az egyetemmes jelképek rangjára emeli „a tettek börtjé” egyéni, nemzedéki és korélményét), és akadnak példák az ihlet ingadozására, a műgond hiányára. De az utóbbiakkal is valahogy úgy vagyunk, mint egy egészében lebilincselő napló vagy emlékirat halványabb fejezeteivel: hozzá tartoznak a személyiségrajz és biográfia folyamatosságához, a sorsképlet teljességéhez, s végül szinte megmésésednek a vállalkozás: a közhasznú tapasztalatokért viselt szenvedés konok igyekezetétől.

CSÜRÖS MIKLÓS

Héra Zoltán:

FEKETE ÖRÖM

Mint a barokk festők paradicsomaiban, számtalan állat nyüzsg Héra Zoltán kertjében. Szarvas, kígyó, pettyes katicabogár, csiga, rigó, kaftános hernyó, bivaly és béka, menyét, kakas, ölyv, hattyúk, denevérek, mindenféle madár és hal, egész csordák, kondák, ménesek, krokodil és lepke. Nem egzotikus vadak, hanem olyanok a krokodil kivételével, melyeket egy vidéken élő gyerek jól ismerhet. Háromféleképpen használja fel Héra Zoltán az állatait. Egyik részük a paradicsom, másrészük a pokol lakója. Ez a paradicsom, „üzékeny paradicsom”, a költő gyermekora, a „pillátlan prédaleső”, a haláltudat előtti ártatlan, bizakodó, reményteli időszak, pokla a jelen, félelmeiktől terhes, külső és belső ellenségektől dúlt, önmagával is vitázó férfikor. Állatálcokban jelenik meg időnként maga a költő is sámánként, mint a próféták *Szarvas-énekeiben*: „Jelölve lángra, / a híres nagy lerogyásra. / Veszve királyin, királykodók!“. Űzött vadként, ellenséges környezetben látjuk, ékei korona-szögek, háttere: „Látsz megjegyző vas-szemet, / orv-arcot, törvényes tekintetet, / ágtörő füttyök között, / a kerített vérben – / mindig is, mindig is!“.

Ellentétben ezzel a hangulattal, a gyermekkor mézlehu, bodzaszavú kertjei, berkei békét, harmóniát sugároznak. „Kölömpészó ébreszt ott, s küld a dombra fel,

/ sajtár zománcán csurran a nap” (*Fácános*). Antropomorf világ ez, amit a gyermek képzelete teremt saját képére. Beszél minden, „hangya kér, gyík mesél”, neveli a réti szél, forrás szeme szereti, a hétköznapi tárgyak életre kelnek, mint a mesékben, sajátos atmoszférát teremt már a bab-inda, hajnalke-tornác, fedett kút, ecetfa, pajta, kazlak, kökereszt felsorolása által is (*A föld alól, a talp alól*). Ebben a környezetben, az elveszett paradicsomban az állatok is a meghittség, biztonság kifejezői: „Testvér ott minden, a gyík kezes öcsém, s bátyám a kígyó, – húgom a pettyes bogár” (*Fácános*).

Báránylelőtt – ezzel a színesztéziás metaforával jellemzi a szelíd kezdeteket, minden csupa szín, lebegés, nyár. „Szárnyakat lesek, madárszíneket szedek, / zugomon folyvást fácskázó” (*Kígyótlán éjjelenben*) – írja, harmóniát teremtve a jelenben is az emlékezés által. Ami jó, az mindenütt a gyermekkori környezetből jött képekkel szólal meg. Gerleszárnyon, gilicecsörben jön a remény a gyilkos háború után (*Behurcolt remény*), a boldog szerelem kifejezéséhez is ezeket használja fel.

Szavaid néha szederindák,
szőnek-fonnak a napzugokban,
ringatnak gyíkcocsa bölcsőt,
csigákkal társalognak
(*Minden vég szavaival*)

Németalföldi csendélet aprólékosan megfestett mellékszereplői ezek, kicsinyítéssel kedveskedik, hogy a miniatűröktől indulva nagyobb távlatot kapjon a nekilendülő érzélem.

Héra Zoltán kiaknázza a természetben rejlő monumentalitást is, kozmikus képek nélkül, a csendet fogva meg, a csend húrjain énekelve a szeretett asszony tiszteltetére.

Csupa fülelés, fészken megülő anyamadar, meglelte helyét és hallgat.

Csupa felejtés, medrébe visszaapadt tó, eljárt a táncát és hallgat.

Csupa simulás, levél levélen-lombozat, elűzte méheit s hallgat.

(*Napdombon, főenyeden*).

Az állatszimbolika folytatódik a paradicsomon kívül is, csak jelentésük, hangulatuk ellentétessé válik. Nagy helyi szörnyriasztja itt sárkányanyját, a szíveket kéri, sátán táncol tűzárkot, tűzkeret dühödt isten-kutyáktól üzetve. Gonosz hatalmak megtestesítőjévé válik a menyét, a bagoly. Rákcsúcsra, békamagasba jut, aki elárulja elveit, kivetkőzve az égből, lemondva a szárnyalásról iszapkirályság, sárkaloda várja, ahol „Hüllők sarja / köpköd a liliomra” (*Iszapkirályság, sárkaloda*). A barokk túlhajtottság jellemző ezekre a versekre. Sok a vér, a láng, látványos díszletek közt szenved a költő (*Bálványt, Kínfiak, kin-asszonyok, Egy dal ma itt*).

A drámaiság őszinte és izzó azokban a verseiben, ahol a tegnap és a ma világa, a szépség és a rémület egymás mellé kerül (*Kamaszimák, Egy táj, nézve nyereg-ből, hajdan*).

Lovam, ez itt nem az a rétség,
ne nyeríts, nem az a csillagfürt-vidék.
Nézd, fekete pettyek a szirmon,
pontozott füvek, pestises ágak,
ha látsz is itt pirost,

nem az a bíborország,
Lovam, ez nem az a nincs-kétség rétség.
Bevégzett vég, ütött vidék.

Füillatú, földszagú valóságot hoznak a a természeti képek verseibe, életet adnak azoknak az érzelmeknek, melyeket szolgálnak. A másik domináló elem versépíkezésében a bibliai képek serege. Misztikumot, ódonságot, ünnepélyességet, pátoszt hoznak, mint a parázs Luca-angyal, Ararát, Jerikó-kapu, Jerikó-ricsaj, legendák Gileádján, Góliát-fiak, tüzes nyelvek, gye-henna-menny, csupa-bűn paradicsom, vilámszodomák, elcsitult genezáretetek, Heródes, a hegy Mózes, Sináj-láng stb. Évszázados kristályosultságuk, a rájuk rakódott asszociációk segítik az elvonatkoztatásban.

a szem, serlege minden napoknak,
tégelye egybedült csillagoknak
(az ám, mert meghalsz)

– írja *Egyé a fénnel* című versében. Ez az igény, a sűrítés és tömörítés idézi elő a sok képet, kemény kézzel próbálja összemarkolni Héra Zoltán a lényegét, ezért is legjellegzetesebb eszközei egyéni szóösszevonásai, jelzős szerkezetei, melyek

a legközvetlenebbül vallanak arról, mit lát, mit tart lényegesnek, felfedezésnek a világból. Átokhínár, létcsapda, világkűszöb, halbetű, idővadon, búkkönyéjalom, koromzene, hold-gyalogolta ég, elsőfű deleim, bivaly-dél, mosolygó mandulazöld, cirip völgye stb.

A nap, a láng, a tűz vagy a világ előtag túlságosan gyakori használata bizonyos modorosságot idéz elő, minél inkább szeretné fokozni a szóinformációs tartalmát, annál szűrkebb lesz, mint a világnév, napzamat, lángmondat, tűzperc, verőzöt, vérszurom. A ritka tájnyelvi szó túlságos idegensége, megközelíthetatlensége miatt nem fokozza a hangulatot: szomogyalj szűrkeület, ilyen akaratlanul komikus, almanach költőket idéző szó az áldozár is.

Hiányzik a kötet színeiből Héra régi iróniája, ami mértéktartást, önítéletet is jelent, ezért is fordulhat a költő ennyire önmagába, túlságos elfogódottá válik fájdalomaival szemben. Egyedül a játékos alcímek őrzik nyomait: Iszapkirályság, sárkaloda – Dúdolva sárga virágok között, régen; Ki rózsza volt és mályva volt – Vers egy régi, idő-áztatta lapról, kibetűzve a tűző napon; Hetet, havat – „Szóhalmok, hűhó. Stílus a Sebestyén-kultusza korból”.

Fekete öröm – a cím telitalálat komor pompájával, sötét ragyogásával. A kötetben hangot váltott Héra Zoltán, kibújt bőréből, de az újban még nem teljesen otthonos. Hogy levetközze sallangjait, kötelezik régebbi nagy versei és az a szerep, amit Héra hirdetve vállal: adni a lét színét, ízét, lenni: életítélet, felébreszteni az ólak alvó ólnépét, temetett tengereket, visszazuhogni felejtett források ágyához, szólani „hordának, hálnak emberül”. (*Szép-irodalmi Könyvkiadó*).

ZENTAI MÁRIA

Papp Árpád:

METSZÉSPONTOK

Rendhagyó bemutatkozás ez a kötet; nemcsak azért, mert a Kaposváron élő, somogyi születésű költő, aki lassan ötödik évtizedébe lép, már hosszú ideje jelen van az irodalomban – jó néhány esztendeje

magánkiadású versfüzetének a szűkebb haza határain túl, a Mozgó Világ almanach elődje lapjain is lelkes visszhangja támadt – hanem azért is, mert ritka eset, hogy valaki rögtön az első könyvében ennyire saját lirájának részeként vállalja műfordítói munkássága legfontosabbnak ítélt darabjait. S döntésének hitele van: az a szeretettel, hozzáértéssel párosult művészi konokság, ahogy a szokásos fordítói útvonalakon gyakran kívülrekezdő újgörög líra minél hűségesebb és változatosabb képének kialakításán, minél kíváncsiabb honosításán dolgozik, nagyon is egylényegű avval, a szívós, makacs következetességgel, amellyel (sokszor lemondva a könnyebb érvényesülés lehetőségéről) végül megteremtette a maga sokszínű, gazdag, szuverén világát.

Ezt a világot nehéz a szokásos módon, a verseket önálló egységeknek tekintve bemutatni, vonulatokba rendezve, csoportokba kerítve a műveket – mintegy a költő helyett teremtvé ciklusokat –, mert ennek a lírának leglényege a képek-motívumok gondosan kidolgozott, összefüggő, egymásra utaló, zárt rendszere, ahol a részek, mint állóképek egy filmből, csak az egészben, más-más környezetben ismétlődő mivoltukban élnek igazán. Talán még a kötet tartópilléreit alkotó, terjedelmes, tárgyív szabadversek között elhelyezkedő rövidebb darabok engednek leginkább a hagyományos megközelítésnek, jobbára azonban ezek is csak egy kényszerű fogalmi elhatárolás, a nagyobb kompozícióktól független szemlézés révén. Így, elkülönítetten nézve őket, ezeknek az „állóképeknek”, bár ha kimerevítettek, mégis sugárzásuk, holdudvaruk van, bennük legtöbbször azok a motívumok-élmények kérnek önálló életet, amelyek meghatározó jelentőségűek az egészben. A gyermekszemmel átélt háborús apokalipszis máig ható, kitörölhetetlen emléke, amely könyörtelen erővel véste az eszmélkedő tudatba a történelem létezésének rideg tényét, például nem is egy rövidebb versben idéződik meg újra és újra, lehangsúlyosabban tán a *Hátország* címűben, ahol a szentenciaszerűen összegző sorok valódi befejezőként, tovább nem írható, máshol nem folytatható summázatként szólnak: „és elmagyarázták nekünk, gondosan, újra meg újra, mi történt / mi meg makacsul, amit akkoriban tanultunk – / Krieg Война Война

Ugyanígy többször visszatérő versképző motívum az illúziótlan, mégis érzelemleti, kegyetlenül nehéz számvetés az elhagyott régi falu, a magukra maradt öregek, egy életforma lassú pusztulásával. A *Szénvázlatok*, az *Apám halotti maszkja*, a *Két ikonosztáz-részlet* – mindegyik dacos pör a „vert nemzedék” jeltelen elmúlásának kíméletlen valóságával, a ténnyel, hogy „Istennek címzett deszkaborítékokba zárunk – / e sietős kor nem ért rá elolvasni benneteket. / Akár a kikísérő, szántáson botladozó harangszó, / belevesztek az időbe / akár a koratavasz hófoltjai beleivódottak a földbe, / melyhez hűek maradtatok halálig.” Az itt megfogalmazódó magatartás kötetbeni szerepén túl is megállásra kényszerít; mert érdemes elgondolkodni azon, hogy például Ágh István: *Harangszó a tengerészért* című hosszú rapszodiájának lírai hőse, vagy a *Keserves* sorait papírra vető Bertók László, akiknek Papp Árpád méltó pályatársa e búcsúzásban, mennyire máskepp szólnak a kiszakadás nemzedékről nemzedékre változó élményéről, mint akár az időben előttük, akár az időben utánuk járók, mennyire különbözik szavuk a „szarvassá változott fiúk” kiáltózásaitól, de mennyire autentikusabb azokénál, akiknek verseiben sokhelyütt csupán már a kiáltózás visszhangja cseng.

E két, az előbbi megszorításokkal akár vonulatnak is nevezhető verscsoport mellett a hellén kultúra iránti vonzalom jegyével megjelölt költő dél-európai utazásának egy-egy pillanata is önálló részt követel magának az egészben, igaz ugyan, hogy általában a rövid reflexió villanásnyi idejéig, mint például az *Éjjel*, *Olympiában*, a *Bizonyosság*, az *Epidaurusz*, a *Kazantzakis sirjánál* címűekben. Végül nem hagyhatók említés nélkül a hol szatirikus indulatú, hol keserves történelmi tapasztalatokat tanulsággá avató példázatok sem, amilyen a *Demosztheneszhöz* vagy a *Dimenziók* egyrészt, a *Két történelmi bagatell* másrészt, s az effélék közt a legkülönb, a „Szent Miklós macskáit” alcímet viselő *Egy ciprusi legenda parafrázisa*. Ez az utóbbi, akárcsak a korábban idézett *Hátország*, vagy a kötetben magányos szigetként álló *Tragikus* című – amely egyetlen képbe sűrítve hasít ki a hétköznapiokból egy életsorsot a villámfény sejtelmességével – valóban önálló egységek az egészben; világosan látható belőlük, hogy Papp Árpád

akkor is jó költő lenne, ha nem vállalkozott volna ennél merészebb kísérletre, a képeit-motívumait kiteljesítő nagyszabású kompozíciókra.

Ezek a szabadvers napjainkban jócskán megtépázott becsületéért formai szigorúságukkal helytálló alkotások – *Tengertenék, Aszinkron, Örökulumok, Tranzit*, s a címadó, kötetnyitó mű – ugyanis mintegy feloldják az eddig részletezett élménykörök zártságát; a váratlan, s mégsem önkényes asszociációk olyan elemek közt teremtenek kapcsolatot, amelyek így, együtt, szikrázó élességgel mutatják meg összetartozásukat. Néha persze előfordul, hogy egy-egy motívum nem a szokatlan kapcsolatban kivilágló, új tulajdonsága miatt fénylik föl igazán, hanem azért, mert megfogalmazása tisztább, távlatosabb mint a tartópillérek közötti darabokban. Így például a *Tengertenék* következő négy sora: „ahogy az öböl fölött a sirályok, fehér szálakból megszövik / újra meg újra / a pannon derű hamis mítoszát: könnyű hálót tekintetem / belefogni” szinte homályba borítja az *Orleusz Pannóniában* példabeszéden is átütő nyers indulatát; ami ebben gúnyos-keserű fintorba torzult tagadás, az a másokban, s nemcsak az idézett négy sorban, költői szemléletté lényegült program. Illő, hogy a sokkal gyakoribb esetre, egyazon motívum jelentésének gazdagodására is a *Tengertenék* szolgáltatssa az egyik példát. Bár nemcsak az illendőség kedvéért: ez a mű az összegző igényűek közül is kiemelkedik formájának kristályrendjével. Az esti sugárzásban kibontakozó Balaton-melléki táj panorámázása közt már első olvasásra magával ragadó a kép: „ahogy ezek a nagy völgykagylók feltárnak a fényben / ahogy fülemhez tartom sorra őket / csak a vérem, micsoda tenger” – a kivételesek közül való, amelyben rövid pillanatig ember és természet oly szétválaszthatatlanul egy, miként a művészet mindig is szeretné. S később, amikor a könyvben az *Epidaurosz* cím alatt ez az alábbi négy sor szerepel: „nagy, néma kagyló / hiába hallgatózol – csak a tücskök / hiába tartod füledhez – csak tennen véred tenger-zúgása, / surrogása”: akkor a korábbi kép mögött megnyílnak a múlt tárnái, a pannon vidék fölé igéződik a hellén kultúra ege – miként Berzsenyitől Takáts Gyuláig –, s ha lehet, még fénylőbbé válik a hosszú vers folyta-

tódása: „ahogy szétroppannak talpam alatt a csigahéjak, az idő / lakatlan, miniatűr spirál-pagodái”.

Az idáig felhozott példák talán sejteni engedik, hogy a költő miféle vállalkozásra invitálja ebben a kötetben olvasóját, hogy miközben a művész biztos logikájával hajlítja egyetlen ívbe a személyes lét s a történelem kérdéseit, miközben a jelen felszíne alatt átderengő múlt egymásba tűnő képeire figyel, miközben az ember cselekvési lehetőségeit keresi a „Jelek, jelek, jelek” – barázdálta világban, aközben tudatosan áttöri a magukban álló versek határait; így lett ez a líra az érlelődés során, a csöndes szenvedély présében – miként a fönti metaforában az idő – sokáig „lakatlan”, különös rajzolatokkal teli „spirál-pagoda”. Aki csupán futólag veszi szemügyre, az könnyen eltévedhet benne, a minuciózus megfeleléseket ismétlésnek vélheti, az egészet meg – a műfordítások felől közelítve hozzá – az újjörög líra valamiféle hazai változatának. (Pedig ha valaki „görögösséget” akarna találni itt, akkor inkább az efféle sorokban találhatna: „az a gypjúkendő, micsoda széttéphetetlen, fekete háló, / sorsunkra dobva”). Sőt, az is lehet, hogy fennakad olyan részleteken, amilyeneket nem nagyon lehet manapság a közhelyes fogalmazás veszélye nélkül versebe írni, olyan kisebb egysegeken, amilyenek például a címadó mű indul: „...tölts még. / Igen. Nincsen időnk, nincs: / De hát mire van? Mire telt el az életünk fele immár? / Egy-két látványos vereség, / dicstelen győzelem, / sietős csók, / néhány mély szippantás a hársak csípős illatából – ennyi?”. Papp Árpád költészetének ereje azonban többek közt épp ott mutatkozik meg, hogy az ilyen egyszerű – ha tetszik: banális – kérdések természetesen illeszkednek az egészbe, a férfikor lírájának elégikus zengésébe. Ez a hanghordozás viszont korántsem az újjörög líra, hanem sokkal inkább a szabadvers első hazai klasszikusának, Füst Milánnak költészetéből ismerős, az ő verseiben szakad fel sokszor ilyen köznapian, mégis emelkedetten a vallomás. S ugyan-csak rá emlékeztet a saját versek sorát záró *Tranzit* végefelé a prófétikus beszéd is, a bátorság, amellyel Papp Árpád megmutatja a szíre-szóra előrángatott Kőműves Kelemen-ballada jelképének fonákját: „– ne higgyetek a vér mítoszában – a

szüntelen / leomló fal történetében – rossz építőmesterek / terjesztik ezt a legendát – jó habarcs kell / megfaragott kö”. Mindez természetesen élet és műalkotás viszonyára is vonatkoztatható, de azért a sorok mögött – motívumok delejes vonzásaképp – tompán, ám tisztán kivehető idehallatszik a kötetnyitó, címadó versből a költő hitelesen fájdalmas panasa a formáért vívott küzdelemről: „nekem minden szó kötömb, eltorlaszolja gégém”.

LAKATOS ANDRÁS

Goór Imre:

CSIGOLYAGYÖNGYÖK

Goór Imre kemény ember. Sok mellőzés, hosszú hallgatás után csak most jutott odáig, hogy összegyűjthette első önálló kötetébe verseit. Pedig a felszabadulás utáni magyar líra egyik nagy újrakezdésénél volt jelen, a Tüztánc antológiában. Hiába hívta akkor költői tüzéhez melegedni az embereket: „Hogy elkíaltanám: / jöjjetek, imhol beesteledik: / üljetek le tüzemmel szembenézni, / tüzem melegjén szellemet idézni”. (Téli földeken.) A meg nem értés és rossz szándék elnémíthatta volna. De Goór nem engedett. Ecsetjéhez nyúlt: festett. Olykor a tollhoz: verseket írt. Költői jelenlétét egy-egy antológiában való szereplése jelezte. (Pl. Egy marék parázs, 1968.)

Rejtezkedő lírai alkat. Önmagát ritkán tárja fel, idegen tőle a sebeit mutató, mutogató látványosság. Sokszor csak versének egy-egy sorával jelzi életének vagy a kornak megszenvedett pillanatait. Pályakezdekésekor (és e kötet pár versében) vonzotta a baudelaire-i forma kötöttsége, de továbblépett: mint nemzedéktársai, a kifejezés érdekében ő is töredezettségre alakította a formát; a verssorok összetartó kapcsolatai lazábbakká, a kihagyások pedig gyakoribbakká váltak.

Bár korunkban él, a külvilág fényjelzéseit nem a tükör egyszerű síkjával fogja fel. Az ő prizmáján a fénysugarak megtörnek; sokfelé és sokféleképpen vetődnek. Egyik meghatározó élménye neki is

a háború. A Sirató című nagyobb verskompozíciójában jól ötvöződik a népi siratók hagyománya a modern versépítkezéssel. Anyaként siratja a világháború kiszolgáltatott áldozatait. Megelevenedik a versben a borzalom: „tüzes denevér szárnya csapkod”, „halálvirág ujjongva szárba szökken”. A halál képe kettős: részben az emberé, részben a fáé. Így fokozza, így növeli a képet: „lövedékek lángbokra / véreddel fröccsen az égre / sudárfatörzsöd / perzselt gerinced / menekül vijjogó szélbe...” A vers talán egyik legszebb része, tetőpontja egy népies, kétütemű ötösbe tördelt panasz-zokogás: „Lehettél volna / erdők csodája / szökellő szarvas hajh / lehettél volna egyenes nyárfa / utak dárdája hajh”.

A kötet logikus szerkesztésére vall, hogy a Sirató mellett találjuk Feketeszirmú rózsza című versét. Nem jön a tömeghalál túlélő menekült szemére álom, mert társai „robbant lövedék / szilánkjaiaként szabadulva” ma is megjelennek előtte, az álom és az ébrenlét határán felidéződnek benne az egymást gödörbe-hordó mártírok, s mindaz, ami bennük a halál és kétségbeesés mezsgyéjén önvádként felmerül: „anyám / szerelemrohanásod / árulóját / mért hagytál megszületnem”... „elárulót / elni hagytál / hullahordásra / hegyrakásra / hegyvéválásra / hegyhalálra”. Érdemes felfigyelnünk a sorok merész kapcsolására, egymásra épülésére: egymástól való eltávolodására és a szokatlan szóösszetételekre: (hegyhalál).

Az utazás a költő ezernyi ihlet-lehetősége, Goór Imre vers-szövevényében két nagy útiélmény tapintható ki: a dalmáciai tengerparti Omis és Firenze emléke. A költő egyszerre láttatja: a harmadkori szirt földtörténeti múltját, a kalózfészkeket támadó keresztések dühét, a tengerparti hajósok évszázados keménységét, a szerencsehajász kufárok pénzen vett üdvösségét, a spliti Diocletianus-palota császári pompáját, Mestrovic itt található fadomborműveit és remek szobrait. Megérzi a nagy idők remegését, „egy kristálydarabot”, melyet nem csorbíthatott a mindent széttrő idő. S ebben az örök mozgásban, kavargásban, változásban benne lappang a mindig új útra kelő ember sorsa: „Kit egyszer a sós hullám elkapott / fúrge halként csapódik / az ördögös kerengést újrakezdve”. Ugyanezt a megmaradni akarást és az új-

rakezdés varázsát, lehetőségét látja a part-ra vont és útrakelő uszályok, hajók mozgásában. S ellentétekben él itt minden: múlt és jövő, az élet és a halál; a tenger és az ég vitatkozik egymással. Túlzottan közel van egymáshoz a „köcsipkés múlt” és a „bazaros jelen”. S a költőt düh fogja el Diocletianus császár palotája mellett a turisták hadát látva. Mégis megnyugvással zárul a vers, az idő hívását hallva.

Goór Imre 1974-ben Firenzében járt. Dolgozott az ottani művésztelepen. De nemcsak a festőt ihlették Masaccio, Botticelli, Goya, a Névtelenek és mások képei (s a környezet), hanem a költőt is. A lilium Firenze címeréből került versébe, de a nagy idők jelképeként hátra csukló katonája feje, a haldokló mozdulata nem keseríti el, felrázza, s erőt ad neki, „hulltunk után is / lilium nő a szánkból” – írja egyik szabadversében. Rembrandt alakjai más-képp éltek benne, mint ahogy látta azokat az Uffizi-ben. A legnagyobb itteni élménye: Michelangelo. Rácsodálkozik, nem tud szabadulni tőle. A szobrok és a szonettek vitatkoznak egymással. Michelangelo szobrainak „festőiségét” veszi észre, s a bennük rejtett küzdelmet. Erről az „egyszeri és megismételhetetlen michelangelói küzdelemről, mindnyájunk küzdelméről” vall a Máté-szobrot látva. Hiába „lyukas hold” az arca, hiába „horzsolta lándzsa”: él. A kő tartja. Az tölti meg élettel. S az alkotó: Michelangelo. A „márványbilincsbe zárt” rabszolgasorozat, a börtönsorozat is vonzza Goórt. A köbezártság és a kitörni vágyás feszültségének pillanatát foglalja versbe. A pár szavasra szűkülő sorokban életnyi tapasztalatot fogott egybe. Itáliában aranyművesek között jár, de idegenek tőle a túldíszített formák. Nagy mesterek szólították követésre; mégis az otthoni szót, a legegyszerűbbet keresi, a népköltészetét, melyet például Kallós Balladák könyvében talált meg: „sorsom kosarából / már meg nem menekszem” írja. A tavaszi szél, a népdalból is ismert, mint a felhőt, hazafelé tereli.

S itt kell szólnunk Goór Imre sokszínű költészetének másik forrásáról. Fiatal korában Kolozsvárt volt egyetemi hallgató. Barátai, élményei ma is odaköti (Alkalmas idő). Vissza-visszajár Kolozsvárra, az erdélyi havasokba, barátok közé és a népköltészet forrásaihoz. Ennek a hatása természetesen nem érződik minden versében.

Ahogy a magyar költők egy része a múltban, úgy ő a jelenben „megnemesíti” a népdalt. Hiszen a firenzei vers végén is ott bujkált a „tavaszi szél” hazaterelő motívuma és a népköltészet ritmusa. A Kernác Pali mit gondoltál című versében is él ez a hatás: „Kernác Pali mit gondoltál / mikor hazól elindultál”. A „hazól” is tájnyelvi eredetű. S archaikus színezetet ad a következő szókapcsolat, igehasználát: „immár végutamra juttam”. Máskor a népi ihletés színtje a Nyugat lírikusainak formaművészetével fonódik össze (Tavaszi vers). A szarvas csontjainál című költemény pedig éppen arra ad jó példát, hogy miként lehet népi gyökerű, de attól el is szakadó, felsőbb régiókba emelkedni tudó költészetet létrehozni.

Egyik versében jelképet formál a „kultúrák és kereskedelmek / bolygók közé akasztott hidak”ból (Hidak). Máskor a városlakók sorsát rajzolja meg: „karóként kihegyeztek minket / aszfaltba kőbe földbe vertek”... (Szeretünk és marakodunk). Olykor a szerelem gyönyöre ihleti versre (Íme legújabb istenem). S a szeretett kedvesnek a halálát idéző verse — legerőteljesebb alkotásai közül való (Néki adnánk). Olykor verssoraiban érezhetjük a festőművészt is: „krómsárga s kobaltkék vázai...” (A hályog), de a kötet egésze formálását is a festő segítette: a versek között találhatjuk az oda illő rajzokat (pl. A hegyek).

A Csigolyagyöngyök kellemes meglepetés: Goór Imre költészete bűvópatakként, váratlanul jelentkezett újra. A kötet leg-szebb versei s egésze alapján költői útjának töretlen folytatását remélhetjük. (Forrás Könyvek, Kecskemét, 1976.)

SZEKÉR ENDRE

Sárándi József:

TÚZOLTÓK NAPJA

A sors lehet paraszti, lehet munkás és lehet csavargói. A költészet azonban fegyelem és szigorúság. Sárándi pedig ezen az úton érkezett, és ezen jelölte ki újabb céljait.

Ami első kötetében (Vándor az aszályban 1973.) visszafogott fegyelem volt, most renddé érett. Erre az első és fontos kötetre a költőnek is hivatkozva emlékeznie kell. Meghatározók, fontos útravalót-hor-do-zók voltak a vándor versei:

hiányzom magamnak a világból
(Vándor)

vallja ugyanaz az ember tömör egysoro-sával új könyvében is. Ezért kezd versei-ben új és új önvizsgálatba:

Másik életedre nézz! a konok-
szorgalmú proletárra és
szégyellj magad

Mintha kristály-szobra lennél
hajdan lávázó hitednek
(Napló)

Eljön sehonnaiságod
ideje is ha föladd
ellenállásod sáncait
és komfortos
magányra cseréled
konok proletár hited

Olybá lesz mint ki
legyint a végső harcra
mert még nem ismeri
láncai természetét

(A láncok természete)

Ez hát az az indulat, amely – szigorával – ilyen vékonyra érlelte könyvét. Az a mindig személyessé izzított vállalkozás, ahogyan építi tovább a régen megkezdett, bár *öklök puhulnak rendre itt* (Az öklök szobrai). Ez az indulat tartja meg a könyv szerkezetét, egységét és érvényességét.

Mindezekből azt hihetnénk, hogy Sárán-di komor, haragvó költő. Pedig már első könyvével kapcsolatban is közhellyé kop-tatták iróniáját, groteszk hangvételét. Vall-juk meg, valóban egyéni már a sárándis groteszk. Említsünk a *mosolygyűjtemény*-ből (Az alkalom) csak olyat, mint az új-szerű műfajt teremtő szerkesztői *Levelet* Szilágyi Ákoshoz, a nyelvi bravúrt is pél-dázó *Virágokat*, a *Napok* ingerig örölt unalom-malmát.

Ez a játékoság ugyan nem fog át még egy ciklust sem, mégis – ahogyan fel-fel-villan másutt is – egyre jellegzetesebb

költői jeggyé válik Sárándi verseiben. Ott bujkál az illat- és színrajzásban a kötet első felében, a hozott-örökölt múltban; s szenvedélyét érezzük meglobbanni az *Ima* érzéki, lihegő burjánzásában, a szerelem-dalok legszebbikében is.

A szerkesztettségről már esett szó, most mégis hadd térjünk ide újra. Mert Sárán-di ebben is hű önmagához. Nincs szokatlan versforma ebben a könyvben (talán a fentebb említett *Levél* kivételével), a cik-lusok pedig már-már szokványosak. Mind-ez mégis alátámasztani látszik a költő iga-zát. Ő nem csak verssé, de köteté szer-vezi gondját. Ezek az írások közhajtások az objektív líra ellen. Sárándi vállalja ezt a „korszerűtlenséget”. Könyve egy ember gyönyörködése, fricskája, bánata és izgal-ma. A *Cellányi versmagány* (Ígéret földje) a közösségért támadt indulatok harchelye: a *szégyen-szegénységből tisztos szegénysé-gig jutott* öregekért, a Magdolna-szerelem koloncaiért, és minden új feladatért.

Talán ezért nem olvassuk szívesen, ami nem az övé: a *tajtékosnál tajtékosabban* (Benned bújosom), a *paraszat nyílik sze-med* (Parázsvilág), az *öröm-jajos pogány ünnep* (Szertartások) kifejezéseket, a *Fe-lőled fűj a szél* lapos képvágásait, vagy a publicisztikát a *Tárgyakban*.

Sárándi könyve nem tölt be minden hi-ányt, hite azonban az olvasó szeretetét joggal megnyeri.

En az alvó, megújulni vágyó földek nyugalmát féltem. Védni őket nincs ha-talmam, de érettük szólni van jogom. (Múltbatépés)

Két kötete után hihetünk költői jogá-ban.

KOVÁCS LAJOS

G u t a i M a g d a:

DALOK EGY RÉGI HÁZBÓL

Fiatál, elsőkönyves költők (jelöltek) úgy tudják-érzik, hogy a második kötet bizo-nyítja igazán a tehetséget, azután tehető mérlegre a teljesítmény, s kezdődik az ön-állóságra törekvés. Gutai Magda *Dalok egy régi házból* címmel *harmadik* gyűjteményét nyújtja az olvasónak. A mennyiségnek most már minősítő funkciója lenne; az önkife-

jezés sajátos formájával, *egyéni* eszközökkel, az *önnön* világ körülhatárolásának kísérletével, a gondolatközvetítés tisztaságával... Nézzük így a verseket!

A könyv élén egy latin szó áll verscímként: *Inverzió*, magyarul megfordulás, megfordítás, fordított helyzet. Sem a képek, sem a tartalom nem világítja meg azonban, hogy mi okból és mi céllal történik a helycsere. Sőt, az egymást követő vizuális sorok mintha szándékosan nélkülöznenek minden realitást, többszörösen összekeverik a valóság-elemeket. Inkább csak sejti, semmint megtudja az olvasó, hogy a külső „kavargó” kuszaság az „örömtől” való belső eltávolodás miatt van.

Vagyis, azért fordítódott meg minden, mert a nézőpontot csálódások, veszteségek, az elmúlt szerelem feletti bánat határozza meg? A kötet ciklusai, darabjai ezt variálják, abból a költői alaphelyzetnek megfelelő elképzelésből eredően, hogyha az egyénben változik valami (öröm helyett bánat), akkor a környezet, a természet annak megfelelően átalakul (a mandulavirágzásból gomolygó hóesés lesz). Eszerint sorakoznak a *Vonzalmak* ciklus „félbemaradt szerelemből” sarjadó versei. Hangulatával, nyomatékosító szóismétléseivel ezek közül az *Ajándék* emelkedik ki:

Ajándék. A közeledésed.
Kezed remegése, szemed csillogása.
Várakozásod. Ajándék.
Vilámfényben az erdő
megvilágosul. Kifut a nyúl, a fácán,
az őz
az országútra. Ajándék.
Aztán magára marad az ember.

A *Vonzalmak* – mint a szójelentés sugallja – a *még* állapotát rögzítette, a „szívtáji fájdalom” jelentkezését, hogy azután következhessen a búcsú; a *Dalok egy régi házból* hűvösebb-objektívabb számbavétele az érzelmeknek. A második résznél arra gondol az olvasó, hogy a „rég” jelző valóban a múltra vonatkozik, annál inkább, mert a harmadik ciklus végleges *Leszámolás*-t ígér. Az utóbbi komor, sivár asszociáció (rózsaültetvény-virágok gyűjtőtábor) ezt erősítene. A kötet szerkezete azonban meglepetést hoz, néhány lappal később kiderül, hogy nem szabad komolyan vennünk a „rég” szót, mert a *Félmúlt* hátrább van. Sőt, még ennek a múlt

ideje is kétséges, hiszen a *Sem* szerint: „Azt mondhatnám / hogy nem szeretlek –”, néhány sorral lejjebb: „De másfelől – / szeretlek.”

Félreértés ne essék, kifogásaim a könyvben látható eredménynek szólnak, s nem Gutai Magda egyéni érzelmeinek hullámzását kritizálom. Kötetének *egy* témájúságát (a múlt szerelem „örök” bánatát) is megérteném, ha az az olvasók számára követhetően, logikus, áttekinthető szerkezetben, élménytadóan és stiláris tévedések nélkül jelent volna meg a versekben.

Ismert tény, hogy a nyelvhasználat a költői gyakorlatban – mondanivaló jobb kifejezése érdekében! – eltérhet a szabályoktól. Kérdés, milyen tartalmat, lényeges közlendőt hordoz a *Sem* ciklus- és vers-cím? Vagy a *Helyett* meg az *Ilyet*? A „sem” tagadás (viszony) nyomatékosítására, fokozására, esetleges magyarázatára használatos, szintén nem értelemben. Viszonyítás nélkül, önmagában alig fordul elő a „helyett” névutó vagy az „ilyet” mutató névmás.

A nyelvi vétségek nehézkessé teszik a gondolatközlést, a versépítési modell pedig kuszálta. Az idézett *Ajándék*-nak is van két és fél sora, amelyek csaknem vitathatóvá teszik a verset. Ami ebben csak kis alkotóelem, az nagyon sok vers egészét meghatározza; olyan asszociációk felsorolása, mik között még távoli összefüggés sincs. A lezáró mondatok viszont egységben és szépen ívelik át a kint és bent partjait... A *Zászló a hóban* (1968) olvastán *Vas István* szép elemzéssel szölt a költői képekről, kiemelve a buktatót is; a részletezést, az indokolatlan halmozást. Az idősebb pályatárs figyelmeztetése hatás nélkül maradt, mert már a *Költözés* (1972) azt mutatta, hogy széthullanak a képzetársítások, gyakori a közhely a versekben és a képzavar. Észrevehető volt a második kötetben, hogy prózaian és nehézkesen építkezik, gondolati igénye banális és relatív argumentumokban nyilatkozott meg, mint például a *Napszakok VIII.* darabjában: „ülhetsz / akár az asztalfőre is / Bizonyos nézőpontokból tekintve / egyre hátrább szorulsz.” A *Dalok egy régi házból* darabjai arról győznek meg, hogy amitől óvták a *Költözés* kritikusai, azt nem sikerült elkerülnie: szóképei az arányosságtól, telítettségtől, a valódiságtól a kimódolt bonyolultság, logikai követhetlenség irányába

haladnak. Teljesen esetleges és véletlenszerű halmozás, amit jó néhány versében leírt. E tekintetben tényleg állapothatározásként hat egyik sora: „Tapogatódzom magam körül” (*Allapot*).

Ezek a hibák azért ilyen élesek, mert volt Gutainak sokkal magasabb szintű teljesítménye. Első könyvében az önelemzés, a belső gondoktól eljutott a külső rendhez: „napról napra bölcsebb áhitat hajlít hűség-gel, formáló koromhoz”, az őszintén átélt felelősséghez, amint a *Hazatérő hűség* néhány szakasza igazolja:

Majd kicsíráztak belőlünk az eszmék:
fényes esőben megnyíló magok,
s a boldog forma vélünk töltekezve
kifogyhatatlan tartalmat kapott.

Most fehér falak csöndje feszül bennünk,
míg fájdalomunktól szilárdul a rend.
És áll a ház, mit hűségünkre bíztak,
s bent hazatértek békéje dereng.

Ezzel szemben új kötetének *Biztató*-ja így zárul: „Ébredj föl végre, és legyints”. Önmaga sem veszi komolyan a belső számvetés fájdalmát? Mert a helyzet nem lehet igazán tragikus, sors-határozó, ha egy legyintéssel meg lehet oldani...

A *Zászló a hóban* és a *Költözés* értéke-lésekor Pilinszky, Nemes Nagy, Tandori, Rákos, Bella, Zelk hatást mutattak ki Gutai verseiben. A *Dalok egy régi házból* bizonyossága szerint ezek asszimilációja nem sikerült teljesen, az elszakadás és önállóság helyett a „modernkedés” és „különc-kedés” (*Kortárs*, 1973/6.) zsákutcájába jutott. Ez annál meglepőbb, mert Gutai eszményeiben és céljaiban magasan állt a mérce; versekkel akart „vallani a világ szépségéről”. Ide lehetne visszatérni a tévútról, a szándék és a tett „napra nap” szem-besítésével. (*Magvető*)

LACZKÓ ANDRÁS

CSORBA GYÖZÖ 60. születésnapja alkalmából *ünnepi irodalmi estet* rendeztek november 21-én Pécsen, a Doktor Sándor Művelődési Központban. Az esten művével köszöntötte a költőt *Arató Károly*, *Bárdosi Németh János*, *Bertha Bulcsu*, *Bertók László*, *Bisztray Ádám*, *Fodor András*, *Galambsi László*, *Kalász Márton*, *Kende Sándor*, *Kiss Dénes*, *Kormos István*, *Makay Ida*, *Pákolitz István*, *Takáts Gyula* és *Thiery Árpád*.

NÉMETH LÁSZLÓ EMLÉKÜNNEPSÉGET rendezett november 22-én a pécsi Leőwey Klára Gimnázium KISZ-szervezetének irodalmi szakköre. Az ünnepi alkalomból emléktáblát lepleztek le, az író munkásságát bemutató kiállítást rendeztek és nyilvános szakköri ülést tartottak Németh Ella, Fodor András és Vekerdi László részvételével.

KODÁLY ZOLTÁN-SZOBROT avattak Pécsen október 24-én. Varga Imre alkotását az Alsó-sétáten helyezték el. Az avató ünnepségen Forrai Miklós mondott beszédet.

A gyulai ösbemutató után október 22-én mutatta be a Pécsi Nemzeti Színház ILLYES GYULA Dániel az övei közt... c. művét Sík Ferenc rendezésében. A főbb szerepeket Holl István, ifj. Kőmíves Sándor, Vári Éva, Sir Kati, Petényi Ilona és Pákozdy János játszotta. Az előadás ismertetésére visszatérünk.

Október 15-én nyílt meg Pécsen LANTOS FERENC „A szerkezet költészete” c. kiállítása.

Irodalmi esten vett részt PÁKOLITZ ISTVÁN és BERTÓK LÁSZLÓ október 25-én Miskolcon a Városi Könyvtár és a Molnár Béla Üttörő- és Ifjúsági Ház vendégeként.

Szerkesztőségünkbe látogatott október 29–30-án LY VAN SAM és NGUYEN TRONG OANH vietnámi író. Vendégeink baráti beszélgetésen vettek részt, megtekintették Pécs múzeumait és műemlékeit s látogatást tettek a reménypusztai termelőszövetkezetben.

November 7-én nyílt meg Kaposváron a II. DUNÁNTÚLI TÁRLAT. A kiállítás december 30-ig tekinthető meg a Somogyi Képtárban.

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportja *vitaestet* rendezett október 19-én folyóiratunk 7–10. számairól. Vitaindító előadást tartott Vekerdi László.

SOPRONI ÍRÓK ANTOLOGIAJA. Sopron várossá emelésének 700 esztendőjubiléuma alkalmából irodalmi antológia jelent meg a városi tanács kiadásában. A kötetet Sarkady Sándor szerkesztette. „Közmért, hogy az irodalmi élet Sopronban többnyire elmaradt a város rangosabb zenei vagy képzőművészeti élete mögött... A mai kedvezőtlenebb állapotokat szemléletesen példázza az a tény, hogy a hajdan több nyomdával és napilappal dicsekedő városnak jelenleg egyetlen újságja sincs, regény és verseskötet pedig – vagy akár csak egy irodalmi antológia – évtizedek óta nem látott itt napvilágot.

A kötetben azok az alkotók kaptak helyet, akiket parancs, sors, szándék, alkalom sopronivá tett. Azok, akiket az állandó lakhelyen és a családon túl, a munka és a hivatás dolgos hétköznapijai egygyéforrasztottak a várossal. Függetlenül attól, hogy tősgyökeres soproniak-e vagy sem” – írja előszavában a szerkesztő.

Az antológia első részében Sopronról szóló írásokat találunk, majd novellák, jelek, versek és irodalmi szociográfiák következnek. Végül pedig Kézfogások címen szovjet, csehszlovák, jugoszláv és osztrák költők verseit olvashatjuk Becht Rezső, Kerék Imre, és Sarkady Sándor fordításában. A fordítók egyben az egész antológia fő munkatársai.

A kötetet soproni képzőművészek munkái illusztrálják. Az antológiában közel negyven író és képzőművész mutatkozik be.

DEZSŐ JÓZSEF műveiből rendeztek kiállítást a pécsi Képcsarnokban. A november 11-i megnyitón Pogány Ö. Gábor mondott beszédet.